ESTUDIS

LLORENÇ FERRER ALÒS
El creixement demogràfic de Catalunya i un replantejament de la transició demogràfica. L'exemple del Maresme, segles XVI-XIX (II)

JOSEP PUIG PLA
Les fires comercials dels anys trenta del segle XX. Mataró a l'avançada del comerç, la indústria i la modernitat

PERE TIÓ I CASAS
El mestre Torra, la Missa de les Santes i els discos de la Caixa

RECURSOS

FULLS/125

del Museu Arxiu de Santa Maria

Mataró, octubre 2019

finques Pous 80 ANYS 1935-2015

AGENTS DE LA PROPIETAT IMMOBILIÀRIA
ADMINISTRACIÓ DE FINQUES
COMUNITATS DE PROPIETARIS

C/ d'en Pujol, 20 - 08302 MATARÓ
Tel. 93 790 39 45 - Fax 93 755 14 46
finquespous@finquespous.cat

www. finquespous.cat

COPISTERIA castellà

Pujol, 40 - 08301 MATARÓ
Tel. 93 796 40 93 - Fax 93 755 03 27
disseny.castella@telefonica.net

Enquadernacions de llibres i fascicles
Fotocòpies negre i color
Impresos en general - Impremta - Catàlegs
Programes - Revistes
Impressions gran format
Material escolar - Material d'oficina

// FULLS/125
del Museu Arxiu de Santa Maria
Mataró, octubre 2019

TAULA

● **EDITORIAL** 1

● **ACTUALITAT** 2

● **ESTUDIS**

EL CREIXEMENT DEMOGRÀFIC DE CATALUNYA I UN REPLANTEJAMENT DE LA TRANSICIÓ DEMOGRÀFICA. L'EXEMPLE DEL MARESME, SEGLES XVI-XIX (II)
Llorenç Ferrer Alòs 4

LES FIRES COMERCIALS DELS ANYS TRENTA DEL SEGLE XX. MATARÓ A L'AVANÇADA DEL COMERÇ, LA INDÚSTRIA I LA MODERNITAT
Josep Puig Pla 17

EL MESTRE TORRA, LA MISSA DE LES SANTES I ELS DISCOS DE LA CAIXA
Pere Tió i Casas 31

● **RECURSOS** 51

Portada: Cartell de la Fira Comercial de 1934.
Autor: Josep M. Vicens.
MASMM. Secció cartells

Prohibida la reproducció dels textos i de les il·lustracions sense esmentar-ne la procedència.

Edita: **MUSEU ARXIU DE SANTA MARIA**
Centre d'Estudis Locals de Mataró
Beata Maria, 3. 08301 Mataró
www.masmm.org

Director: Nicolau Guanyabens i Calvet

Consell de redacció: Nicolau Guanyabens i Calvet
Joan Castellà i Oliva
Jordi Malé i Pegueroles

Composició i impressió:
Copisteria Castellà - c/Pujol, 40 - 08301 MATARÓ

Dipòsit Legal: B-15.257-1978 *ISSN:* 0212-9248

L'Equip del Museu Arxiu de Santa Maria no es responsabilitza necessàriament de l'opinió que expressen els articles signats.

Amb la col·laboració de
Ajuntament de Mataró

Amb el suport de
INSTITUT RAMON MUNTANER
Fundació privada dels Centres d'Estudis de Parla Catalana

EDITORIAL

LA CONSERVACIÓ DE LA SALA DE SÍNTESI

L'any 2018, el Museu Arxiu encarregà un estudi per a l'actualització del plantejament museològic de les seccions del Roser, els Dolors, la Sala de Síntesi i les Santes. Amb el treball a les mans, s'obria un període d'actuacions per millorar l'endreça, la protecció, la conservació i la difusió dels elements exposats.

En una reunió a la seu del Departament de Cultura, celebrada al març passat, totes les parts implicades (Arquebisbat de Barcelona, Generalitat de Catalunya, Parròquia i Museu Arxiu de Santa Maria), van traçar possibles línies a seguir, com ara elaborar diagnòstics de seguretat i conservació, instal·lar mesuradors ambientals o elaborar una audioguia dels espais artístics de la basílica.

Amb tot, els principals recursos d'aquest 2019 es destinaran a una intervenció de restauració a la Sala de Síntesi, atès que totes les peces de fusta que conté presenten un important atac d'insectes xilòfags, popularment anomenats corcs.

Així és com aquest octubre s'han iniciat les obres amb un pressupost de més d'onze mil euros, que assumiran en bona part l'Arquebisbat i la Generalitat. Dirigides per l'empresa Atelier do Tempo S.L., consistiran en un tractament de desinfecció basat en la col·locació de les obres en bombolles tècniques de làmines d'alumini i plàstic barrera ben segellades, i la instal·lació de vàlvules d'entrada i sortida per poder introduir progressivament el gas inert de nitrogen.

Algunes de les peces, a més, presenten desgast, aixecaments i pèrdues en la policromia, com ara el fragment del retaule de Sant Joan «La Visitació» de Jaume Vendrell. Altres pateixen per l'acumulació de pols. Caldrà que rebin tractament específic.

La Sala de Síntesi va ser inaugurada l'any 1992 com a exposició permanent de la col·lecció de les peces més característiques que la parròquia de Santa Maria conserva, amb un recorregut en el temps que relaciona la seva evolució històrica amb la de la ciutat, des d'època romana fins a començaments del segle XX. Està situada al damunt mateix de la sagristia de l'església, a l'espai que havia estat sala de reunions i d'arxiu dels preveres de Santa Maria.

Per la importància dels béns exposats, urgeix frenar l'atac dels xilòfags i prendre les mesures preventives necessàries per mantenir les col·leccions en les condicions idònies.

ACTUALITAT

INAUGURACIÓ DE L'EXPOSICIÓ *EL FLABIOL | A MATARÓ | 300 ANYS*

FOTO: Conxi Duro

El dia 9 de juliol, en el marc de la commemoració de «300 anys de flabiol a Mataró», el Museu Arxiu de Santa Maria, en col·laboració amb l'Associació de Cultura Popular Els Garrofers, va presentar l'exposició titulada *El flabiol | a Mataró | 300 anys*.

A partir d'una selecció de documents i fotografies, la mostra explica quins van ser els antecedents del flabiol i com aquest instrument, acompanyat d'un tambor, ha estat present en la vida de la ciutat almenys des de fa 300 anys i encara hi perviu, prova de la relació excepcional que Mataró ha tingut i té amb el flabiol.

Aquest juny passat ha fet 300 anys de la primera notícia escrita sobre la presència de flabiolaires a la ciutat, trobada al llibre de comptes de la Confraria de la Minerva de 1719, que es conserva precisament al Museu Arxiu de Santa Maria.

En l'acte d'inauguració, flabiolaires de la ciutat van interpretar diverses peces musicals. L'exposició va estar oberta del 9 al 24 de juliol, i al setembre s'ha obert a grups concertats.

DEFENSA DE LA TESI DE JOAN MALTAS I MONTORO

El dia 15 de juliol, a l'edifici del Rectorat de la Universitat de Lleida, Joan Maltas i Montoro, membre del Museu Arxiu, va defensar la seva tesi doctoral *Caresties, fams i crisis de mortalitat a Catalunya: 1283-1351. Anàlisi d'indicadors i reconstrucció dels cicles econòmics i demogràfics*. La tesi, dirigida pels professors Antoni Riera i Melis i Pere Benito i Monclús, va merèixer la qualificació d'excel·lent cum laude. La nostra felicitació!

ACTE DE PRESENTACIÓ DE *FULLS* 124, VISITA COMENTADA A L'EXPOSICIÓ D'ENGUANY I CELEBRACIÓ DE LA CONCESSIÓ DEL PREMI RECERCAT

El dia 18 de juliol, a la sala polivalent del Museu Arxiu de Santa Maria, es va celebrar un acte amb tres parts diferenciades. En primer lloc, es va presentar el número 124 de la revista *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*. A continuació, membres de l'Associació Els Garrofers van oferir una visita comentada de l'exposició *El flabiol | a Mataró | 300 anys*, que van amenitzar amb breus peces musicals. Com a cloenda, hi va haver cava i refresc per celebrar la concessió al Museu Arxiu de Santa Maria del Premi Recercat 2019, lliurat a Cervera el passat 4 de maig.

FOTO: Joan Turà

VISITES ESCOLARS A L'EXPOSICIÓ *EL FLABIOL | A MATARÓ | 300 ANYS*

Durant la segona quinzena de setembre i la primera d'octubre, grups escolars de set centres educatius de la ciutat han visitat l'exposició *El flabiol | a Mataró | 300 anys*.

En total, més de 400 alumnes han passat per la mostra, la majoria dels quals aprenen a tocar el flabiol en horari lectiu a l'escola.

JORNADES EUROPEES DE PATRIMONI 2019

El dia 11 d'octubre, en el marc de les Jornades Europees de Patrimoni, el Museu Arxiu de Santa Maria ha organitzat, un segon concert comentat a l'entorn de l'exposició *El flabiol | a Mataró | 300 anys*. La interpretació de flabiol i tamborí, acompanyats de sac de gemecs i acordió, ha servit per cloure l'exposició, que des de juliol ha estat molt visitada.

L'endemà al matí, dia 12, hi ha hagut visites al campanar de Santa Maria, amb torns de vint persones, guiades per membres del Grup de Campaners. S'hi donen explicacions sobre el món interior del so centenari de les campanes i l'evolució del campanar de Santa Maria al llarg dels segles. També és una oportunitat per gaudir de panoràmiques de la ciutat de Mataró des de l'alçada.

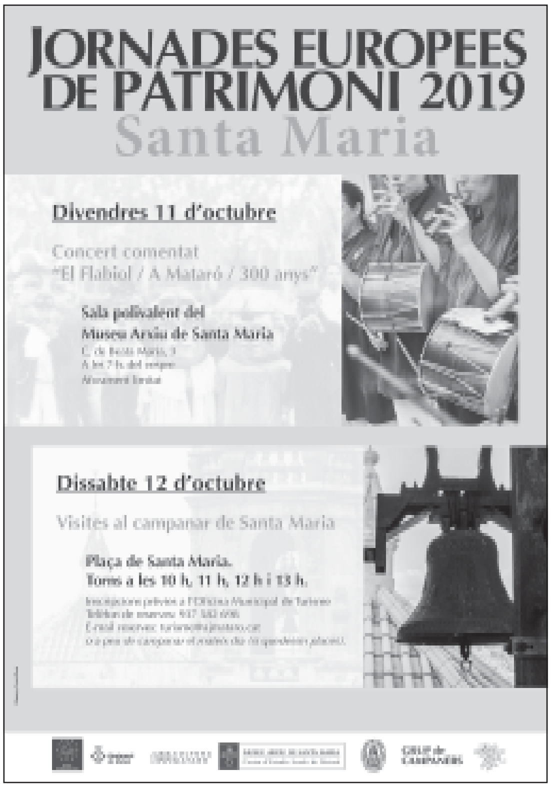

NOTÍCIA DE DONATIUS RECENTS

Entre març i setembre, el Museu Arxiu ha ingressat llibres, diaris, revistes, estampes, programes, postals i documents diversos de particulars, als quals agraïm les seves aportacions. Són: Francesc Masriera, Vicenç Ribas, Maria Jubany, Josep Puig Pla, Joan Vaquer, Juliana Plana, Antoni Gallego, Ramona Espasa, Montserrat Alsina, Josep Lladó, Joaquim Montserrat, Marcel Olm; i les famílies Viza Boltas, Fullerachs Graupera, Pera Cruañas i Mateos Pera.

Periòdicament rebem materials procedents de l'Associació *Llibre Viu*. Destaquem la donació del text imprès del plet entre el rector Llauder i la col·legiata de Vilabertran. Igualment fem conèixer que Joaquim Gelabert Illa va aportar documents que provenen del seu oncle Joan Illa Bruguera, entre els quals quatre fotografies molt antigues de grups de treballadors i treballadores de fàbriques com les de ca l'Escubós, can Baladia o can Pujolà. Blanca Mayol i Juncosa ha fet donació d'una còpia completa de la partitura del *Miserere* de Mn. Manuel Blanch.

A tots, gràcies.

Aquest article és la continuació de l'estudi demogràfic sobre el Maresme començat a publicar al número 124 de *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*. El seu autor, Llorenç Ferrer Alós, és professor del Departament d'Història i Arqueologia de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona.

L'estudi s'emmarca en el projecte de recerca *Mundos del trabajo en transición (1750-1930): cualificación, movilidad y desigualdades*. El seu objectiu és reconstruir l'evolució de la fecunditat i mortalitat a la comarca per establir què va determinar el creixement demogràfic del segle XVIII i el posterior estancament de la fecunditat i mortalitat a la primera meitat del segle XIX.

Es revisen els ritmes de la transició demogràfica a Catalunya, els moviments migratoris cap a altres parts de Catalunya i com l'augment de la mortalitat a la segona meitat del segle XIX va fer que no hi hagués creixement natural i, per tant, es produís una manca de mà d'obra en una dinàmica de creixement econòmic.

EL CREIXEMENT DEMOGRÀFIC DE CATALUNYA I UN REPLANTEJAMENT DE LA TRANSICIÓ DEMOGRÀFICA. L'EXEMPLE DEL MARESME, SEGLES XVI-XIX (II)

L'EVOLUCIÓ DE LA MORTALITAT AL MARESME

Si, com hem vist a l'anterior article publicat al número 124 de *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, els baptismes van créixer el 18% en el segle XIX i la població un màxim del 60%, sembla lògic pensar que la mortalitat també es va reduir. La font principal que tenim són els llibres d'òbits dels arxius parroquials. Si la sèrie de baptismes era més fiable tot i el problema dels que neixen morts, la de difunts presenta moltes més dificultats. L'església distingeix entre òbits d'adults i òbits d'albats o aquells infants que encara no havien rebut el sagrament de la comunió. Aquests darrers no sempre es registraven; per tant, solem tenir llibres de difunts en què no hi ha els albats. Quan els registres d'albats es van incorporant al llarg del segle XVII, l'escassa tradició de registre feia que pogués haver-hi una important ocultació que invalidaria les sèries de difunts. Així, cal, abans de tot, comprovar la fiabilitat d'aquestes sèries. D'altra banda, el llibre de difunts és també —no en tots els casos— un registre de misses de novenes, cap d'anys i recordances que es feien en honor del difunt. Cal, doncs, anar amb molt de compte per no comptabilitzar com a difunts el que són simples misses de recordança.

Un dels mètodes que s'utilitza per validar les sèries de difunts és calcular la relació entre difunts i albats. Si el número d'albats sobre defuncions totals presents en el recompte s'acosta al 50%, podem considerar la sèrie vàlida; si està per sota del 40%, cal pensar que hi ha una ocultació important. En el quadre 9 recollim el percentatge d'albats sobre defuncions totals en els diferents pobles del Maresme per períodes de vint anys. Les caselles en blanc hi són perquè no tenim dades, sovint pel fet que s'han perdut els llibres, com passa a Arenys de Mar i de Munt. D'aquestes dades, només la sèrie de defuncions de Tiana baixa del 40% en el període 1701-1720 (període en què la sèrie és clarament deficient). La resta hi estan per sobre. Només la de Sant Pol de Mar mostra percentatges baixos durant bona part del segle XVIII, tot i que està per damunt del 40%. La conclusió, doncs, és clara. Les sèries de defuncions del Maresme són fiables segons aquest mètode, amb alguna excepció. Ara bé, sempre tenim el dubte de si les caigudes d'albats són conseqüència de l'evolució demogràfica o, al contrari, deriven de la deficiència de la font. La millora dels registres ens fa pensar que en els segles XVIII i XIX, excepte en situacions excepcionals, els llibres registren els esdeveniments de forma fiable.

Quadre 9. Percentatge d'albats sobre defuncions totals al Maresme (1700-1860)

Parròquia	1701-1720	1721-1740	1741-1760	1761-1780	1781-1800	1801-1820	1821-1840	1841-1860
Alella	44,1	47,6	48,3	61,2	58,7	46,0	49,5	39,3
Arenys de Mar			53,2	54,1	51,8	45,5	39,3	38,9
Arenys de Munt			62,5	56,5	55,6	46,7	58,7	50,3
Cabrera de Mar	49,5	53,5	48,5	51,9	48,7	45,1	52,1	44,0
Canet de Mar	46,5	53,0	53,2	58,6	52,7	44,4	43,6	42,8
Premià de Dalt	52,2	54,5	50,5	55,2	56,7	50,8	50,2	47,4
S. Cebrià de Vallalta	52,5	53,0	57,7	57,1	53,3	48,2	57,2	51,2
Sant Pol de Mar	44,5	42,6	47,5	43,7	40,6	52,5	53,0	44,8
Tiana	30,7	44,8	55,8	53,1	50,9	44,2	51,8	40,5
Tordera	57,3	54,6	63,6	62,7	58,1	52,5	56,9	51,0
Vilassar de Dalt	50,4	56,0	56,5	58,3	57,7	45,3	51,5	50,0
Vilassar de Mar					57,4	53,8	52,6	44,2
Llavaneres	52,6	50,4	51,9	55,8	52,8	43,5	43,9	45,8
Mataró	54,6	55,8	60,0	62,6	56,3	49,3	52,3	50,5
Maresme	**51,3**	**53,8**	**57,3**	**59,5**	**55,0**	**48,5**	**51,2**	**47,8**

Una altra via per mesurar la fiabilitat de les sèries és posar en relació els baptismes i les defuncions. S'estima que s'ha de situar al voltant del 80% i que si estan per sota pot indicar ocultació en les defuncions. En el gràfic 5 i el quadre 11 podem observar el resultat d'aquesta relació. Durant tot el segle XVIII aquesta relació es manté entre el 70 i el 80%, per tant, per sota del percentatge que se suposa normal, amb un període excepcional a principis del segle XIX arran de les crisis de subsistència, i se situa per sobre del 80% a partir de 1840 quan la mortalitat sembla incrementar-se. Cal preguntar-se, doncs, sobre la fiabilitat de les sèries de mortalitat del Maresme. Són correctes quan relacionem cossos i albats, i potser menys quan els relacionem amb els baptismes. A quina comprovació fem cas? Des del nostre punt de vista, a la primera, atès que la segona tampoc no es desvia excessivament del percentatge que es considera normal.

El quadre 9 i el gràfic 4 no sols ens permeten valorar la fiabilitat de les sèries sinó que també ens indiquen l'evolució de la mortalitat dels albats. En els resultats globals del Maresme, la mortalitat d'albats va anar creixent al llarg del segle XVIII, arribant a màxims a tot arreu entre 1741 i 1780, en què els albats significaven entre el 57,3% i el 59,5%. En molts pobles, en aquests períodes s'arribava a percentatges que superaven el 60% (61,2% a Alella, 62,5% a Arenys de Munt, 63,6% a Tordera, 62,6% a Mataró). La mortalitat infantil, doncs, es presenta molt elevada al Maresme en aquest període. L'elevada fecunditat anava acompanyada d'un elevat creixement d'aquesta mortalitat. A partir de 1780 aquesta mortalitat comença a perdre pes, en el període 1801-1820 en quatre pobles s'assoleix el mínim i en el conjunt del Maresme se situa en el 48,5%. Segurament les crisis de subsistència d'aquest període van afectar més els adults i això explicaria la caiguda dels albats. Tot i així, el mínim de tota la sèrie s'assoleix al període 1841-1860, quan la mortalitat dels albats se situa en el 47,8% i és el mínim en vuit dels pobles estudiats. En aquest cas, hem d'interpretar-ho com una reducció de la mortalitat d'albats, que ja es venia insinuant des de finals del segle XVIII.

El gràfic 4 recull l'evolució de la mitjana mòbil de la relació adults/albats al Maresme. El resultat és molt clar. Si aquesta relació partia d'ésser equilibrada a començaments del segle XVIII, al llarg del segle es desequilibra a favor dels albats fins a situar-se per sobre del 60% en alguns anys, a la dècada de 1770-1780, per disminuir a continuació ateses les crisis demogràfiques de començaments del segle XIX i situar-se per sota del 50% a partir de 1830 aproximadament. Lògicament, els adults segueixen l'evolució contrària, de tal manera que, al final, el resultat seria que havia disminuït clarament la mortalitat

d'albats i s'hauria incrementat la d'adults. Les tendències lineals confirmen aquestes afirmacions. La mortalitat d'albats va anar perdent pes en el segle XIX després d'una explosió en els anys centrals del segle XVIII.

Aquestes dades només ens indiquen la reducció del pes de la mortalitat d'albats, que va ser molt important en el segle XVIII, però no l'evolució general de la mortalitat. El grup de recerca d'E. Llopis ha desenvolupat una metodologia per copsar la caiguda de la mortalitat a partir de les sèries de defuncions, un cop comprovada la seva fiabilitat (Llopis 2004, Llopis / Velasco 2012; Abarca *et al.* 2016 i Abarca *et al.* 2015). La metodologia parteix que la taxa de natalitat es va mantenir gairebé estable i, per tant, les variacions en la corba de mortalitat permetrien copsar si les defuncions haurien crescut o disminuït en el temps. El problema principal és que a Castella sembla que la fecunditat es va mantenir estable fins ben entrat el segle XIX i, en canvi, hem vist com al Maresme, i segurament a una part de Catalunya, la fecunditat va començar a disminuir en el segle XIX i, per tant, aquella relació es veu distorsionada per aquest fet. Tot i així, la relació entre ambdues corbes ens pot donar alguna pista sobre el comportament de les variables.

El gràfic 5 recull la relació entre defuncions totals i baptismes en les parròquies del Maresme estudiades. La conclusió que se n'extreu és que la mortalitat era alta a principis del segle XVIII, que va caure cap a 1720 i es va mantenir relativament estable (al voltant del 70% dels baptismes) fins a començaments del segle XIX. Després s'inicien uns anys de crisis de mortalitat molt severes que enlairen la mortalitat i cau a continuació fins al 60%, per recuperar-se lentament fins a 1860, quan retrobem nivells de començaments del segle XVIII, segurament arran de la importància del còlera de 1854. La línia mostra també la tendència a la baixa. Si els baptismes es reduïen en el segle XIX i les defuncions encara es van reduir més, estaríem davant d'una caiguda de la mortalitat superior. El creixement de la població del Maresme, que es deduïa del cens de 1860, seria el resultat d'un fort creixement vegetatiu provocat per la combinació d'una caiguda de la fecunditat i una caiguda encara més gran de la mortalitat.

El gràfic 6 posa en relació les defuncions d'adults i les d'albats sobre el total de baptismes, utilitzant la mateixa metodologia. Es tracta de copsar quin era el pes de cada tipus de mortalitat. La mortalitat adulta passa per una alça important a principis del segle XVIII, per estabilitzar-se a l'entorn del 30% dels naixements, per repuntar en les crisis de subsistència del segle XIX, per tornar a caure i per incrementar-se a finals del període estudiat. En canvi, els albats no sols tenen un pes més important que els adults, sinó que tenen un increment significatiu en els anys centrals del segle XVIII, per anar-se reduint progressivament cap a meitat del segle XIX. Va ser la caiguda de la mortalitat infantil la que explica la reducció de la mortalitat a la comarca del Maresme.

Podem calcular també l'evolució de les taxes de natalitat i mortalitat. Aquest càlcul presenta una limitació en la metodologia utilitzada, ja que, en no considerar fiables els recomptes oficials, utilitzem una taxa de natalitat suposada per estimar la població. Així, la taxa de natalitat serà necessàriament fixa el 1717 i 1787, però ja podrem realitzar el càlcul per al 1860 i censos posteriors, ja que donem la població d'aquests censos per bona. En canvi, a partir de les defuncions podem estimar quina era la taxa de mortalitat tant en la població estimada com en els censos del segle XIX.

En el quadre 10 se'n mostren els resultats. Amb una natalitat suposada del 40‰, la taxa de mortalitat se situaria en un 27,6‰ el 1717 i un 26,8‰ el 1787. Un decalatge de 13 punts. Si, en canvi, fos del 45‰, la taxa de mortalitat se situaria en un 31,1‰ el 1717 i un 30,2‰ el 1787, segurament més versemblant. En realitat, la diferència entre naixements i defuncions fou molt elevada en el segle XVIII, cosa que explicaria el fort creixement vegetatiu.

Quadre 10. Evolució de la natalitat i mortalitat al Maresme a partir de les sèries parroquials (1717-1900)

	Natalitat suposada del 40‰ en el segle XVIII	Mortalitat	Natalitat suposada del 45‰ en el segle XVIII	Mortalitat
1717	40	27,6	45	31,1
1787	40	26,8	45	30,2
1860	32,2	24,1	32,2	24,1
1877	31,4	25,3	31,4	25,3
1887	27,9	27,6	27,9	27,6
1900	24,3	24,3	24,3	24,3

El 1860, quan ja tenim un cens fiable, la taxa de natalitat es va situar en el 31,9‰, que suposava una reducció d'entre 10 i 14 punts en els

primers seixanta anys del segle XIX. La mortalitat també es va reduir, tot i que menys. De fet, hauria caigut entre 3,3 punts i 6,7 punts en funció de si la taxa de natalitat fos una o altra en el segle XVIII. I el 1860 la mortalitat ja s'estava recuperant si fem cas de la gràfica en què hem relacionat baptismes i defuncions i en què veiem l'ensorrament de la mortalitat a la primera meitat del segle XIX.

Una segona manera d'acostar-nos a l'evolució de les taxes de natalitat i mortalitat és intentant reconstruir l'evolució de la població a partir de la població estimada en els diferents recomptes, del creixement vegetatiu i del repartiment homogeni de les migracions. Hem recollit els resultats en el gràfic 7, que està construït de la següent manera: a) partim que la taxa de natalitat era del 45‰ el 1717 i 1787; b) tenim tres recomptes de població que ens fan d'ancoratge (1717, 1787 i 1860); c) el moviment migratori, que, com veurem més endavant, era positiu al Maresme en tot el període estudiat, s'ha repartit de forma proporcional entre els anys en què tenim recompte; i d) un cop reconstruïda una població teòrica amb els ancoratges esmentats, hem aplicat la mitjana mòbil de naixements i defuncions, i hem calculat les taxes brutes de natalitat i mortalitat.

Els resultats que obtenim en el gràfic confirmen el que hem estat assenyalant en els apartats anteriors: la TBN (natalitat) cau de forma progressiva al llarg del període estudiat fins a situar-se lleugerament per sobre del 30‰; el mateix es produeix, amb menys intensitat, amb la TBM (mortalitat), que se situa alguns anys per sota del 25‰, tot i que es comença a incrementar al final del període. El resultat és un xic diferent al del quadre 10, però pot ajudar-hi la distribució que s'ha fet de les migracions al llarg del període estudiat. Caiguda de la natalitat i, una mica menys, de la mortalitat en el segle XIX, són la clau per entendre l'evolució demogràfica del Maresme en el segle XIX.

Quadre 11. La mortalitat catastròfica al Maresme (1700-1860)

Període	%	anys de crisi
1701-1720	10,4	4
1721-1740	11,8	7
1741-1760	7,5	3
1761-1780	13,3	9
1781-1800	11,8	3
1801-1820	16,6	5
1821-1840	6,3	1
1841-1860	12,7	4

LA MORTALITAT CATASTRÒFICA I LA MORTALITAT ORDINÀRIA

En aquesta evolució de la mortalitat, quin va ser el pes de la mortalitat catastròfica i com va evolucionar al llarg del període estudiat? Tot i que hi ha diversos mètodes per estudiar les crisis de mortalitat i tots presenten avantatges i inconvenients, hem utilitzat el mateix que utilitza E. Llopis per tal que les dades es puguin comparar. Aquest mètode consisteix a utilitzar el mètode del Del Panta Livi Bacci (Livi Bacci / Del Panta 1979), basat en una mitjana mòbil truncada d'onze anys dels quals es treuen els dos anys més baixos i els dos més alts. A continuació es calcula el percentatge de desviació del resultat respecte a l'any considerat i, si aquest percentatge és superior al 25%, aleshores es considera mortalitat catastròfica. El pas següent consisteix a calcular quantes defuncions són extraordinàries en els anys de crisi, sumar tots aquests anys i calcular el pes sobre la mortalitat total del període. El tant per cent resultant és el pes de la mortalitat catastròfica en el període.

El quadre 11 recull la mortalitat catastròfica al Maresme en períodes de vint anys. Aquesta mortalitat significava al voltant del 10% en tots els períodes, i destaca especialment el període 1801-1820, en què arriba al 17,6%, 1761-1780 al 13,3% i 1841-1860 al 10,9%. En canvi, els períodes amb menys mortalitat catastròfica foren 1741-1760, amb el 4,2%, i 1821-1840, amb el 3,5%. No semblaria, per tant, que la mortalitat catastròfica disminuís, però no podem oblidar que el 1854 va haver-hi una fortíssima epidèmia de còlera que condiciona el darrer període.

Les crisis de mortalitat més importants al Maresme es produïren el 1714, 1730, 1786, 1795, 1809, 1810, 1812, 1823 i 1854, però els períodes amb més crisis foren el de 1721-1740 i 1761-1780, i amb menys crisis el de 1821-1840 i 1741-1760. La mortalitat catastròfica no en significava un percentatge important, però es va mantenir fins ben entrat el segle XIX. Així doncs, la reducció de la mortalitat no es va produir en el camp de la mortalitat catastròfica, sinó en el camp de la mortalitat ordinària, ja que els percentatges es van mantenir fins al 1860, encara que amb períodes més o menys intensos.

Si comparem aquestes dades respecte a províncies castellanes i la cornisa cantàbrica, hauríem de deduir que el pes de la mortalitat catastròfica és molt més elevat al Maresme (cinc períodes passen del 10%), mentre que a Castella solen haver-hi només dos períodes crítics, que són 1725-1749 i 1800-1815 (Llopis 2004, Llopis / Velasco 2012, Abarca *et al*. 2016 i Abarca *et al*. 2015). I al País Basc i Cantàbria, cap període passa del 10% (Catalán i Lanza 2015). Com explicar-ho? L'agregació de moltes sèries provoca que les crisis es dilueixin, ja que sovint no coincideixen el mateix any i el mètode utilitzat tendeix a minimitzar-les. Els treballs sobre la Castella interior utilitzen la desviació del 25% respecte a la mitjana per reduir aquest efecte. Al Maresme, de fet, utilitzem el mateix percentatge i una quantitat de sèries similars a les utilitzades per cada província. L'única diferència és que són més concentrades en un territori i així pot fer l'evolució de la mortalitat més homogènia. Al Maresme no seria vàlida l'afirmació que la mortalitat catastròfica va perdent intensitat. Hi ha, però, una altra explicació. La mortalitat ordinària era més baixa al Maresme, segons la relació d'òbits/batejats (se situa a l'entorn del 70%), xifra excepcional a les províncies castellanes. Aquesta xifra més baixa podria maximitzar la mortalitat catastròfica quan es produïa, mentre que la minimitzava a les províncies castellanes.

L'EVOLUCIÓ DE LA FECUNDITAT

Tot sembla indicar que al Maresme es va produir una reducció progressiva de la fecunditat, especialment quan es va entrar en el segle XIX. Quin mecanisme ho va provocar? Les parelles van deixar de tenir fills? Va caure la nupcialitat i va incrementar-se el celibat definitiu? Ho intentem respondre en els gràfics 8 i 9. Expliquem, primer, la metodologia utilitzada. Anem a relacionar naixements i matrimonis, que és una aproximació una mica basta a la fecunditat (Henry 1983). Si la fecunditat es reduís, el número de fills per matrimoni es reduiria. És clar que les conjuntures, les crisis, les segones núpcies poden distorsionar aquesta relació. Per eliminar aquestes puntes i acostar-nos a la tendència, en el gràfic representem la relació entre la mitjana mòbil de baptismes i la mitjana mòbil de casaments. Segons la corba representada en el quadre 8, la tendència seria que el nombre de fills s'anés reduint al llarg del període estudiat. De fet, comencem al voltant de 5, a començaments del segle XVIII, per situar-nos en el 3,9 a finals del període. Hauríem d'afirmar, doncs, que els matrimonis havien començat a reduir el nombre de fills.

El segon exercici el recollim en el gràfic 9. En aquest cas hem volgut estimar la taxa de nupcialitat en aquestes parròquies. Necessitem, per això, estimar la població que tenien les vuit parròquies estudiades, i aquesta dada no la tenim. Per això, hem estimat l'evolució de la població a partir de les dades de població en el moment dels recomptes, del creixement vegetatiu i de repartir les migracions de forma homogènia al llarg del període. Són massa suposicions per no pensar que les dades estan distorsionades, però és una manera d'aproximar-nos al tema. Hem calculat la taxa de nupcialitat a partir de la mitjana mòbil dels casaments i els resultats mostren de forma clara que la taxa de nupcialitat es va reduir especialment en el segle XIX. Al llarg del segle XVIII, es va situar per sobre del 9 i 1‰ i en el segle XIX, es va situar a l'entorn del 8,5.

La conclusió, doncs, seria que, al Maresme, la caiguda de la fecunditat s'explicaria, per una banda, perquè les parelles havien reduït el nombre de fills i, per l'altra, perquè la taxa de nupcialitat també s'havia reduït. El casament era menys universal en el segle XIX respecte al segle XVIII. De fet, confirma algunes respostes donades per demògrafs catalans (Sancho / Ros 1998, Cabré / Torrents 1990).

EL CREIXEMENT VEGETATIU I ELS MOVIMENTS MIGRATORIS

Un cop hem vist l'evolució de la natalitat i la mortalitat, volem analitzar el creixement vegetatiu i, de retruc, els moviments migratoris en les catorze parròquies del Maresme, que signifiquen el 87% de la població estudiada. El quadre 12 recull l'evolució dels baptismes i les defuncions totals per dècades de tot el període estudiat i el creixement vegetatiu. Els naixements creixen més que les defuncions entre 1700 i 1790, la qual cosa dona un creixement vegetatiu positiu creixent. El període 1801-1810, amb la crisi espectacular del 1809, dona un balanç negatiu per primer cop. Després se succeeixen dos períodes de creixement vegetatiu molt elevat a causa de la reducció dels naixements i les defuncions. Després, el creixement vegetatiu es reduirà a causa de l'inici de la recuperació de la mortalitat. Cal fixar-se, però, que gairebé en totes les dècades la mortalitat està per sota del 80%, excepte el període 1801-1810, que és quan es produeix la crisi de mortalitat més important. La mortalitat estava molt per dessota de la que hi havia a la províncies espanyoles en què ha estat estudiada i que se situa molt per sobre del 80%. De fet, la moderada mortalitat permetrà explicar també el creixement demogràfic del segle XVIII i del segle XIX.

Quadre 12. Creixement vegetatiu a la comarca del Maresme a partir de 14 parròquies (1700-1860)						
	Baptismes	Índex	Defuncions	Índex	Creixement vegetatiu	Defuncions / baptismes
1701-1710	7.708	59,8	6.190	69,3	1.518	80,3
1711-1720	8.309	64,4	6.390	71,6	1.919	76,9
1721-1730	9.391	72,8	6.598	73,9	2.793	70,3
1731-1740	9.650	74,8	6.805	76,2	2.845	70,5
1741-1750	9.701	75,2	7.426	83,2	2.275	76,5
1751-1760	11.355	88,1	7.968	89,3	3.387	70,2
1761-1770	11.152	86,5	8.765	98,2	2.387	78,6
1771-1780	11.851	91,9	9.228	103,4	2.623	77,9
1781-1790	12.895	100,0	8.926	100,0	3.969	69,2
1791-1800	13.386	103,8	9.839	110,2	3.547	73,5
1801-1810	12.596	97,7	12.902	144,5	-306	102,4
1811-1820	14.900	115,5	10.265	115,0	4.636	68,9
1821-1830	15.396	119,4	11.164	125,1	4.232	72,5
1831-1840	14.167	109,9	10.691	119,8	3.476	75,5
1841-1850	15.716	121,9	12.613	141,3	3.103	80,3
1851-1860	15.548	120,6	13.437	150,5	2.111	86,4

Els gràfics 10 i 11 confirmen aquesta evolució. Durant el segle XVIII, pràcticament no hi ha anys amb balanç negatiu tot i les crisis, que hi són. En el segle XIX, cal destacar les crisis de 1809, 1823 i 1854 com a molt importants, que provoquen un saldo natural negatiu en aquests anys. Els gràfics mostren un creixement vegetatiu estable en el segle XVIII i una ampliació a la primera meitat del segle XIX, que es comença a reduir al final del període estudiat.

Estem ja en condicions d'abordar si la comarca va tenir un saldo migratori positiu o negatiu. El quadre 13 fa de síntesi i ens ho permet estimar. La població de la qual partim és la que hem estimat al començament de l'article suposant que la natalitat fos del 40 o el 45‰ en els recomptes dels anys 1717 i 1787. Això ens dona, per a les parròquies estudiades, un creixement de la població que se situaria entre els 11 i 13.000 habitants. Així mateix, sabem que entre 1717 i 1787 el creixement vegetatiu fou de 19.664 individus. Per tant, la població va créixer menys que el balanç natural, i això ens porta a determinar que va haver-hi un saldo migratori negatiu, que hem d'estimar entre 6.600 i 8.100 persones entre 1717 i 1787. Un resultat diferent al que es dona a les comarques gironines i a les comarques tarragonines, en què els moviments migratoris de població en el segle XVIII foren escassos. Segurament, en ésser una comarca costera, el Maresme alimentava una migració vinculada amb la pesca i el comerç de cabotatge, amb la relació amb Amèrica; i tal vegada la proximitat de Barcelona podia ésser un pol d'atracció per a la seva població. En el segle XVIII, entre el 33,6 i el 41,3% del creixement vegetatiu es va convertir en emigració.

Quadre 13. Creixement vegetatiu i creixement migratori al Maresme (1787-1860)		
	Natalitat 40‰	Natalitat 45‰
Població suposada 1717	21.146	18.796
Població suposada 1787	34.195	30.343
Creixement de la població	13.049	11.547
Creixement vegetatiu 1717-1787	19.664	19.664
Població + creixement vegetatiu	40.810	38.460
Migracions 1717-1787	-6.615	-8.117
% migracions / creixement vegetatiu	-33,6	-41,3
Població segons cens 1860	47.244	47.244
Creixement vegetatiu 1787-1860	21.989	21.989
Població + creixement vegetatiu	56.184	52.332
Migracions 1787-1860	-8.940	-5.088
% migracions / creixement vegetatiu	-40,7	-23,1
Població estudiada	**87,0**	

Què va passar entre 1787 i 1860? Segons el cens de 1860, la població de les parròquies estudiades era de 47.244 habitants. La població hauria crescut respecte a 1787, entre 14.000 i 16.000 habitants. El creixement vegetatiu en aquest mateix període va ser de 18.442 individus, lleugerament per sota del període anterior. De nou, el creixement vegetatiu és superior al creixement de la població; això voldria dir que, en aquestes poblacions, van emigrar entre 1.500 i 5.300 persones segons es consideri quina era la població en el punt de partida. Això significaria que entre el 8,4 i el 29,2 % de la població va emigrar del Maresme cap a d'altres indrets, tot i que el percentatge va ser menor que en el període anterior. Ni la ciutat de Mataró era capaç d'absorbir el creixement natural de la seva població, ni tampoc la indústria tèxtil que s'hi estava desenvolupant. Aquest resultat coincideix amb totes les altres comarques que hem estudiat. La migració encara cap a Amèrica, però segurament l'atracció de Barcelona, explicarien aquest moviment migratori.

L'EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ A LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XIX

En altres treballs hem acabat la nostra anàlisi el 1860, però en el cas del Maresme tenim algunes sèries que ens arriben a l'any 1900 i això ens permet avançar algunes reflexions sobre aquest període. Des d'un punt de vista econòmic, el Maresme va viure la crisi del comerç colonial i els canvis que es van produir en el sector marítim. També una certa crisi de l'activitat tèxtil, ja que no tenia cursos fluvials, la qual cosa obligava a haver d'utilitzar la màquina de vapor. I a tot això, cal afegir-hi la crisi de la vinya tant en la primera plaga de l'oïdi com la fil·loxera que va venir a continuació.

En aquest entorn, la població de la comarca es va mantenir estancada des de 1860 a 1900. Aquest darrer any havia crescut només un 1,3% respecte al punt de partida. De 29 municipis, 17 havien perdut població i només 4 havien crescut un 10% (Caldes d'Estrach, 20%; Calella, 22%; Malgrat de Mar, 10,4%; Mataró, 18,7%, i Premià de Mar, 54,4%).

El quadre 10 apunta el que serà l'evolució demogràfica del Maresme. Les taxes brutes de natalitat es van anar reduint poc a poc, de tal manera que el 1860 era del 32,2‰ i el 1900, del 24,3. Però cal parar esment a la mortalitat. Si durant la primera meitat del segle XIX havia mostrat símptomes de reducció i, a més, era ja relativament baixa (24,3‰ el 1860), la segona meitat del segle XIX va veure com la mortalitat augmentava, de tal manera que el 1887 era del 27,6‰ i el 1900, del 24,3‰, exactament com la taxa de natalitat. La conseqüència d'aquesta resistència a caure la mortalitat portava a la desaparició de tota mena de creixement vegetatiu a finals del segle XIX.

Tenim naixements i defuncions entre 1860 i 1900 de les següents parròquies: Premià de Dalt, Llavaneres, Teià, Arenys de Mar, Sant Cebrià de Vallalta, Arenys de Munt, Cabrera, Vilassar de Dalt, Sant Pol de Mar, Alella, Tordera i Canet. No tenim dades de Mataró. Hem representat la seva evolució en el gràfic 12 i mostra el que hem esmentat més amunt. Les corbes de naixements i defuncions pràcticament van paral·leles, especialment a partir de 1889. Entre 1891 i 1900, el creixement vegetatiu d'aquestes parròquies fou de 43 persones.

Dues constatacions: si la transició demogràfica havia començat a començaments del segle XIX amb la caiguda de la fecunditat i, al mateix temps, una reducció moderada de la mortalitat, a la segona meitat del segle els naixements van continuar caient, però la mortalitat va créixer de forma significativa. El resultat fou evident: la diferència entre naixements i defuncions era nul·la a finals de segle XIX. No va haver-hi excedent demogràfic, i això havia de tenir greus conseqüències en el mercat de treball: manca de mà d'obra en una economia que estava creixent en els nous sectors que portaven a la modernització. En aquest context demogràfic —les dades generals de Catalunya insinuen quelcom semblant— la migració era l'única solució, i això és el que va començar a passar a inicis del segle XIX amb l'arribada massiva d'aragonesos, valencians i murcians, la primera gran onada migratòria.

CONCLUSIONS

Les dades que hem aportat al llarg de l'article mostren l'aparició de canvis demogràfics importants a la primera meitat del segle XIX, que situen la comarca a l'avançada de la transició demogràfica a Catalunya. Alguns trets els havíem trobat a d'altres comarques, però, en aquesta ocasió, són més acusats i els hem pogut acotar amb més precisió.

1. L'evolució dels naixements en el segle XVII mostra que, en comparació a Catalunya, el punt de partida era molt més baix i que segurament l'arribada intensiva de població francesa va fer créixer la població de forma més intensa. A mitjan segle XVII, la corba del Maresme i la de Catalunya

segueixen la mateixa evolució: estancament en els anys centrals del segle (Guerra dels Segadors i pesta bubònica) i inici d'un creixement, que continuarà en el segle XVIII, a partir de 1680. Entre 1695 i 1717 el creixement és del 0,73 % anual enfront del 0,4% entre 1645 i 1695.

2. Un altre objectiu d'aquest article era la revisió del creixement demogràfic del Maresme en el segle XVIII, atès que els recomptes oficials de què disposem acostumen a ésser poc fiables. Ho hem fet a partir d'estimar la població suposant una determinada taxa de natalitat. El resultat, tal com esperàvem, ha estat que la població el 1717 era més elevada que la que s'establia a nivell oficial i s'hauria de multiplicar entre 1,63 i 1,27, en funció de la natalitat que consideréssim. El cens de Floridablanca de 1787 presentaria una ocultació menor, s'hauria d'incrementar entre el 37,1% i el 6,6% (TBN del 45‰). Ens dona menys ocultació que la que hem trobat a d'altres comarques. La conseqüència d'aquesta revisió és que la població del Maresme era molt més elevada en començar el segle XVIII i en acabar, però com que l'ocultació era diferent, això es traduïa en un creixement inferior entre els dos recomptes. Pierre Vilar afirmava que la població del Maresme s'havia multiplicat per 2,03 entre 1717 i 1787, i, segons les nostres dades, s'hauria de multiplicar per 1,68. El creixement seria sensiblement menor.

3. Aquesta revisió condiciona el creixement del segle XIX. Si el punt de partida de 1787 és més elevat i donem per bo els resultats del cens de 1860, la població hauria crescut menys. Amb les dades oficials, la població hauria crescut entre 1787 i 1860, el 72,4%, mentre que, segons el mètode utilitzat, se situaria entre el 27 i el 63,3%. Un creixement menor, però menys distorsionat que en altres comarques. En el segle XIX, van créixer els baptismes en la mateixa proporció? L'agregació dels baptismes de les diferents parròquies mostra que van créixer al voltant del 18%. Al mateix temps, calculant la taxa de natalitat pel cens de 1860 a partir dels baptismes, comprovem que se situava en el 31,4‰, molt per sota del 40/45‰ que estimàvem a finals del segle XVIII. En resulten dues constatacions: la primera, que al Maresme s'havia produït al llarg del segle XIX una important reducció de la natalitat; i la segona, que si s'havia reduït la fecunditat cal explicar el creixement de la població que es va produir.

4. Era del tot necessari estudiar el comportament de la mortalitat. Després de comprovar i discutir la fiabilitat de les sèries de mortalitat, s'arriba a conclusions molt importants. a) El creixement del segle XVIII i del XIX s'explica, d'entrada, perquè la mortalitat en general era més baixa que en altres llocs (la relació defuncions/baptismes se situa a l'entorn del 70% i no del 90/100% de l'Espanya interior). b) La mortalitat d'albats va ésser especialment alta en el segle XVIII, quan en moltes dècades superava el 60% del total de defuncions; aquest percentatge s'explica per l'alta fecunditat, però també per una mortalitat adulta relativament moderada. La reducció significativa de la mortalitat d'albats en el segle XIX acompanyarà la caiguda de la fecunditat i ajudarà a explicar el creixement de la població. c) La taxa de mortalitat va caure un 6‰ entre 1787 i 1860 i, en aquest darrer any, la mortalitat ja s'estava recuperant. d) La taxa de mortalitat, que s'havia reduït durant la primera meitat del segle XIX gràcies a la caiguda dels albats, es comença a recuperar cap a 1860 i aquesta serà una tendència que es mantindrà fins a finals del segle XIX. e) Finalment, la mortalitat catastròfica no serà molt important (les puntes més altes es donaran en els períodes 1761-1780 i 1801-1820), però s'hi dona amb volums més alts que a les províncies castellanes estudiades. L'explicació, l'hem de trobar en el fet que la mortalitat general era molt més baixa i, per tant, els moments de mortalitat catastròfica tindria lògica que pesessin més.

5. Van ser la reducció del nombre de fills per matrimoni (calculat a partir d'establir la relació entre baptismes i casaments) i la caiguda progressiva de la taxa de nupcialitat (calculada a partir dels casaments sobre una població estimada) les que explicarien la caiguda de la fecunditat que es va produir en la primera meitat del segle XIX.

6. El creixement vegetatiu es va anar incrementant de forma progressiva al llarg del segle XVIII. Va passar a ésser negatiu en la dècada de 1801-1810 per les crisis de mortalitat d'aquests anys, per passar a assolir màxims en el període 1811-1830, i iniciar una lenta reducció a causa de la caiguda de la fecunditat i la lenta recuperació de la mortalitat. Entre 1717 i 1787, les parròquies estudiades presenten un creixement vegetatiu de 19.664 persones i en el període 1787-1860, de 18.442.

7. Aquest creixement vegetatiu és inferior al creixement de la població. Efectivament, entre 1717 i 1787, la població va créixer entre 11.000 i 13.000 persones (segons la natalitat que se suposi), i això vol dir que aquests pobles van veure emigrar entre 6.000 i 8.000 persones (entre el 33,6 i 41% del creixement vegetatiu). Fins a 1860 van emigrar entre 5.300 i 1.300 persones. El Maresme, doncs, fou també una àrea d'emigració, com hem vist que

passava a d'altres àrees de Catalunya. On anava aquesta gent? O bé alimentava una emigració cap a Amèrica a través del comerç o bé contribuïen al creixement de Barcelona.

8. A la segona meitat del segle XIX, els naixements es van continuar reduint (del 32,2‰ al 24,3‰); en canvi, la mortalitat va incrementar-se a l'entorn de 1870/1880, per caure i assolir els mateixos nivells que l'any 1860 (24,3‰). El resultat fou un creixement vegetatiu igual a 0. La demografia no generava mà d'obra, per la qual cosa davant del creixement econòmic de Catalunya, l'única solució era importar mà d'obra de fora. Els moviments migratoris de començaments del segle XX responen a aquesta situació.

9. L'estudi del Maresme ens aporta una nova visió: alta nupcialitat i baixa mortalitat general, que explicaria el creixement vegetatiu del segle XVIII; caiguda primerenca de la fecunditat i de la mortalitat (sobretot dels albats) a la primera meitat del segle XIX, que suposava un avenç de la transició demogràfica; i una recuperació de la mortalitat a la segona meitat del XIX, que va portar al creixement vegetatiu zero, la qual cosa obria la porta a les migracions de començaments del segle XX.

Llorenç Ferrer i Alòs

Correu-e: llferrer@ub.edu.
Web: https//sites.google.com/site/llferreralos/

NOTES

1.- En aquest quadre, la natalitat és fixa el 1717 i 1787 i la mortalitat està relacionada amb aquesta natalitat fixa. En els altres anys, el càlcul està fet relacionant la mitjana de naixements i defuncions a l'entorn del cens del qual tenim el total de la població. És una taxa calculada dels municipis dels quals tenim dades (entre 10 i 12 municipis, segons els censos).

BIBLIOGRAFIA

Abarca *et al.* (2015): Vanesa Abarca / Enrique Llopis / José Antonio Sebastian / Ángel Luís Velasco, «El descenso de la mortalidad en la España inerior: Albacete y Ciudad Real, 1700-1895», *América Latina en la Historia Económica*, 22, p. 108-44.

Abarca *et al.* (2016): Vanesa Abarca / Enrique Llopis / Felipa Sánchez Salazar / Eudardo Velasco, «El declive de la mortalidad en la provincia de Zamora en los siglos XVIII y XIX», *Revista Uruguaya de Historia Económica*, VI, p. 9-30.

Bas (1987): Damià Bas, «La població de Vilassar de Mar a través dels anys», *Singladures*, 4.

Bassegoda (1928): Pere Jordi Bassegoda i Musté, *Masnou. Notas para la contribución al estudio de la historia de Masnou*. Barcelona: Iberia.

Cabré / Torrents (1990): Anna Cabré / Àngels Torrents, «La elevada nupcialidad como posible desencadenante de la transición demográfica en Cataluña», dins Massimo Livi Bacci (coord.), *Modelos regionales de la transición demográfica en España y Portugal*. Alicante: Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, p. 99-120.

Capdevila (2008): Alexandra Capdevila, «Quan la immigració venia del Nord. L'allau francesa a Vilassar els segles XVI i XVII», *Singladures: Revista d'història i patrimoni cultural de Vilassar de Mar i el Maresme*, 24, p. 42-47.

Capdevila (2009): Alexandra Capdevila, «La inmigración francesa en la Cataluña litoral en los siglos XVI y XVII: un ejemplo de distribución espacial sobre territorio», dins Juan Jesús Bravo Caro / Juan Sanz Sampelayo (ed.), *Población y grupos sociales en el Antiguo Régimen*. Málaga: Universidad de Málaga, p. 391-407.

Capdevila (2010a): Alexandra Capdevila, «La immigració de temporers occitans al Maresme durant els segles XVI i XVII. Un exemple de relacions transpirinenques», *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, p. 133–151.

Capdevila (2010b): Alexandra Capdevila, «L'especialització vitivinícola al Maresme a l'època moderna: origen, abast geogràfic i sociològic», dins *Trobada d'Entitats de Recerca Local i Comarcal del Maresme*, 4, p. 85–94.

Capdevila (2010c): Alexandra Capdevila, *Entre la vinya i el comerç: els orígens de l'expansió econòmica del Maresme a l'època moderna*. Girona: Documenta Universitaria.

Carreras i Candi (1893): Francesc Carreras i Candi, *Cabrera del Maresma: notas históricas*. Barcelona: Impr. de L'Avenç.

Catalán / Lanza (2015): Elena Catalán Martínez / Ramón Lanza García, «Alimentación, carestías y crisis de mortalidad en la España cantábrica (1680-1860)». En línia: <https://repositorio.uam.es/handle/10486/675521> (consulta: 3 de setembre de 2019).

Curto (1990): Conrad Curto, *Aspectes sanitaris de Sant Feliu de Cabrera, Sant Genís de Vilassar, Sant Joan de Vilassar i Creu de Cabrils (segles XVI, XVII i XVIII)*. Universitat de Barcelona, tesi doctoral.

D. A. (1860): D. A., *Nomenclator que comprende las poblaciones, grupos, edificios, viviendas, albergues, etc., de las cuarenta y nueve provincias de España.*

Dispuesto por riguroso orden alfabetico entre las provincias, partidos judiciales y entidades de población. Madrid: Imprenta de José Ma Ortiz.

DIAZ (2006): Carles Díaz Martí, *La població d'Alella als segles XVI, XVII i XVIII*. Alella: Ajuntament d'Alella.

ESTADÍSTICA (1956): «Estadística parroquial de 1509 a 1955 y contribución al estudio de la demografia comarcal», *Parroquia de Sant Andrés de Llavaneras*, 38.

FERRER ALÒS (2018a): Llorenç Ferrer Alòs, «Creixement de la població, mortalitat, natalitat i migracions a les comarques de Tarragona», *Estudis. Revista d'Història Moderna*, 44, p. 197-223.

FERRER ALÒS (2018b): Llorenç Ferrer Alòs, «L'evolució demogràfica d'una comarca de muntanya a Catalunya: el Ripollès (segles XVII-XIX) a través dels registres parroquials», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XXIX, p. 237-266.

FERRER ALÒS (2007): Llorenç Ferrer Alòs, «Una revisió del creixement demogràfic de Catalunya en el segle XVIII a partir de sèries parroquials», *Estudis d'Història Agrària*, 20, p.17-68.

FERRER ALÒS (2016): Llorenç Ferrer Alòs, «El crecimiento demográfico de las comarcas de Girona en el siglo XVIII y los cambios hacia la transición demográfica en la primera mitad del siglo XIX», *Revista de Demografía Histórica*, XXXIV, p. 17-52.

GALERA (1975): Lluís Galera Isern, *Notes històriques de la parròquia de Sant Feliu d'Alella/: segons dades de l'arxiu parroquial i altres fonts, amb un estudi sobre els orígens de la població*. Alella: Ajuntament d'Alella.

GIMÉNEZ BLASCO (2005): Joan Gimenez Blasco, *Mataró en la Catalunya del segle XVII. La gestió del quotidià*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana.

GIMÉNEZ MOLINA (2004): Isabel Giménez Molina, *La transformació del paisatge del Masnou*. El Masnou: Ajuntament del Masnou.

GUINART (2008): Agustí Guinart, «Els arxius parroquials de Dosrius: font per a l'estudi de la demografia local», *Paratge*, 20-21, p. 251-54.

HENRY (1983): Louis Henry, *Manual de demografía històrica*. Barcelona: Crítica.

IGLÉSIES FORT (1971): Josep Iglésies Fort, *La Població del Maresme a la llum dels censos generals*. Mataró: Rafael Dalmau.

LIVI BACCI / DEL PANTA (1979): Massimo Livi Bacci i L. Del Panta, «Chronology, intensity and diffusion of mortality in Italy, 1600-1850», dins H. Charbonneau / A. Larose, *Les grandes mortalités: étude méthodologique des crises demographiques du passé*. Lieja: Union International pour l'Etude Scientifique de la Population, p. 69-88.

LLOVET (1966): Joaquim Llovet, *Mataró, 1680-1719. El pas de vila a ciutat i a cap de corregiment*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana.

LLOPIS (2004): Enrique Llopis, «El movimiento de la población en la provincia de Avila, 1580-1864», *Areas*, 24, p. 39-66.

LLOPIS / VELASCO (2012): Enrique Llopis / Ángel Luis Velasco, «Mortalidad y crecimiento vegetativo en la provincia de Guadalajara, 1700-1865», *Sociedad Española de Historia Agraria – Documentos de Trabajo*, DT-SEHA n. 12-02.

OLIVA RICOS (1999): B. Oliva Ricos, *Els orígens de la primera industrialització al rerepaís. Un cas emblemàtic: Vilassar i el capital comercial barceloní (1828-1875)*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana.

RAMIS NIETO (2016): Josep Ramis Nieto, «Els arxius parroquials de Dosrius: font per a l'estudi de la demografia local». En línia: adosrius.wordpress.com (v. 02-14/10/2016).

RAMIS PUJOL (1994): Josep Ramis Pujol, *Aspectes sanitaris de l'arxiu de Santa Maria de Mataró durant els segles XVI, XVII i primera meitat del XVIII*. Universitat de Barcelona, tesi doctoral.

RECAÑO / TORRENTS / VALLS (s. d.): Joaquim Recaño / Àngels Torrents / Miquel Valls, *Informatització de les sèries de baptismes, matrimonis i enterraments de Catalunya (sèries subministrades per Jordi Nadal)*. Universitat Autònoma de Barcelona: Centre d'Estudis Demogràfics.

ROS (2003): Carme Ros, *Les estratègies familiars i la mobilitat social dels menestrals a Catalunya: segles XVII-XIX. El cas de Mataró*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.

SANCHO / ROS (1998): Socorro Sancho / Carme Ros, «La població de Catalunya en perspectiva històrica», dins *La Societat Catalana. Llibre 3. Població*. Barcelona: Institut d'Estadística de Catalunya, p. 91-116.

SAULEDA / LEGARRE (1997): Jaume Sauleda / Frederic Legarre, «Aspectes sanitaris de l'Arxiu parroquial de Sant Pol de Mar (s. XVIII)», *Gimbernat*, 27, p. 47-64.

SERRANO (2013): Alexis Serrano Méndez, «El XVIII, un segle decisiu per Vilassar de Mar», dins *VI Trobada d'entitats de recerca local i comarcal del Maresme*, 7, p. 29-42.

SOLÀ (1985): Àngels Solà Parera, «Aproximació sociològica als mitjaires de Mataró (1790-1820)», *Sessió d'Estudis Mataronins*, p. 61-75.

SUBIÑÀ (2008): Enric Subiñà Coll, «La població moederna a Dosrius. Estudi demogràfic (segles XVI-XVIII)», *Duos Rios*, 2, p. 24-37.

TRUJILLO (1990): Neldo Trujillo Bencomo, *Aspectos sanitarios de los archivos parroquiales de Arenys de Mar y Arenys de Munt*. Universitat de Barcelona, tesi doctoral.

VIÑALS (1983): Josep Viñals Iglésias, *Premià a començaments del segle XVIII: un assaig d'història econòmica local*. Mataró: Caixa Laietana.

Gràfic 4. Mitjana mòbil de les defuncions d'adults i albats al Maresme (12 parròquies) (1700-1860)

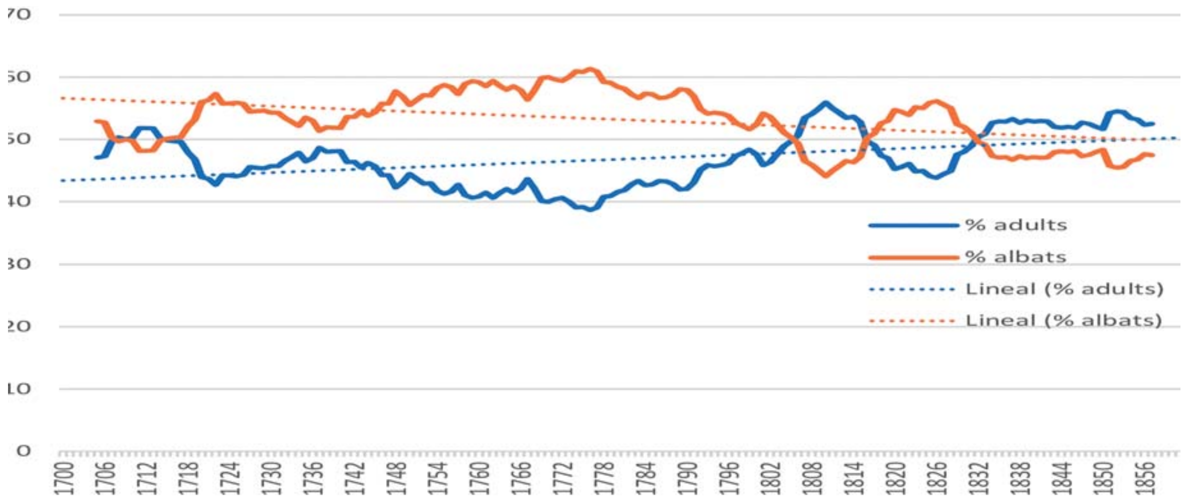

Gràfic 5. Relació de defuncions / baptismes al Maresme (14 parròquies) (1700-1860)

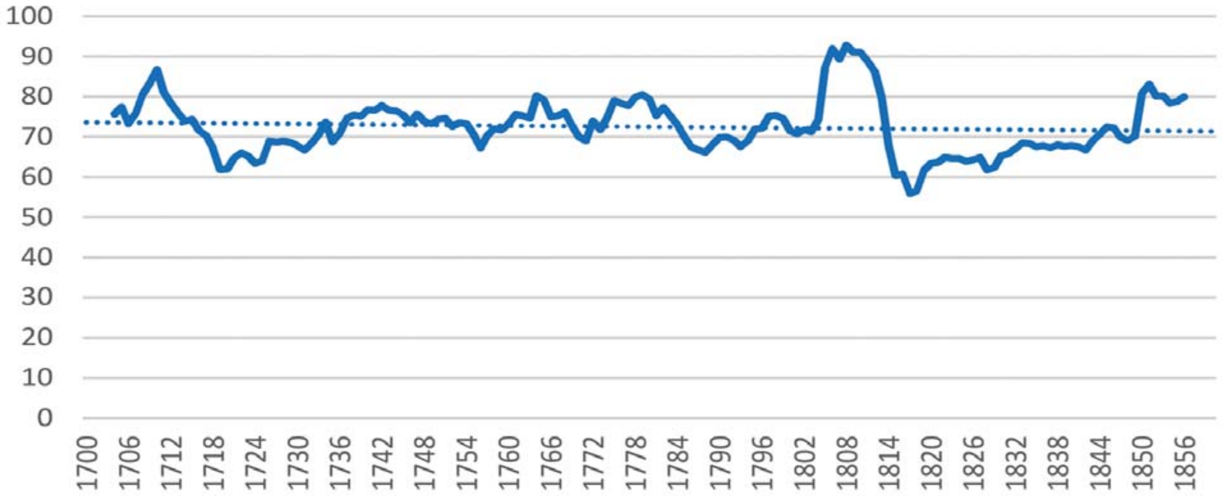

Gràfic 6. Defuncions d'adults i albats sobre baptismes al Maresme (12 parròquies) (1700-1860)

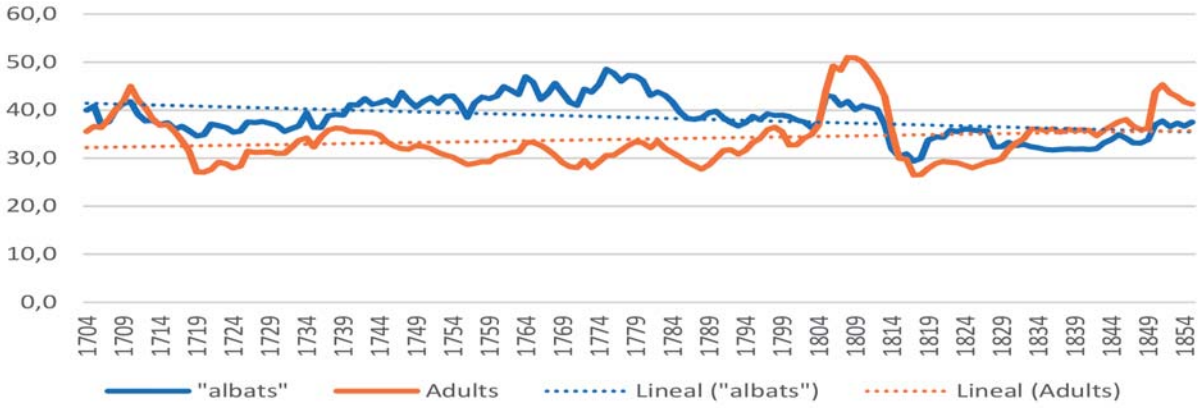

Gràfic 7. Evolució de les taxes de natalitat i mortalitat al Maresme (1700-1860)

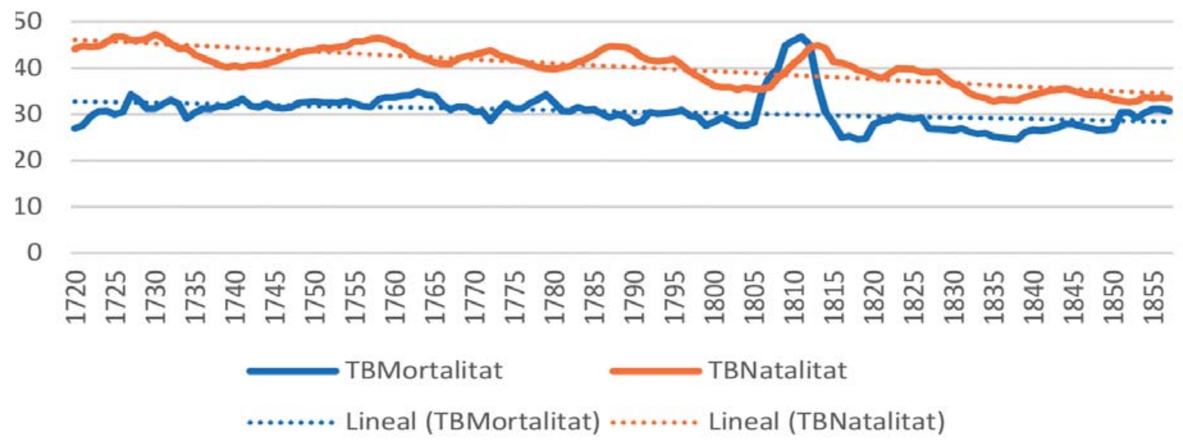

Gràfic 8. Fills per matrimoni al Maresme (1700-1860) (Mitjana mòbil de 9 anys)

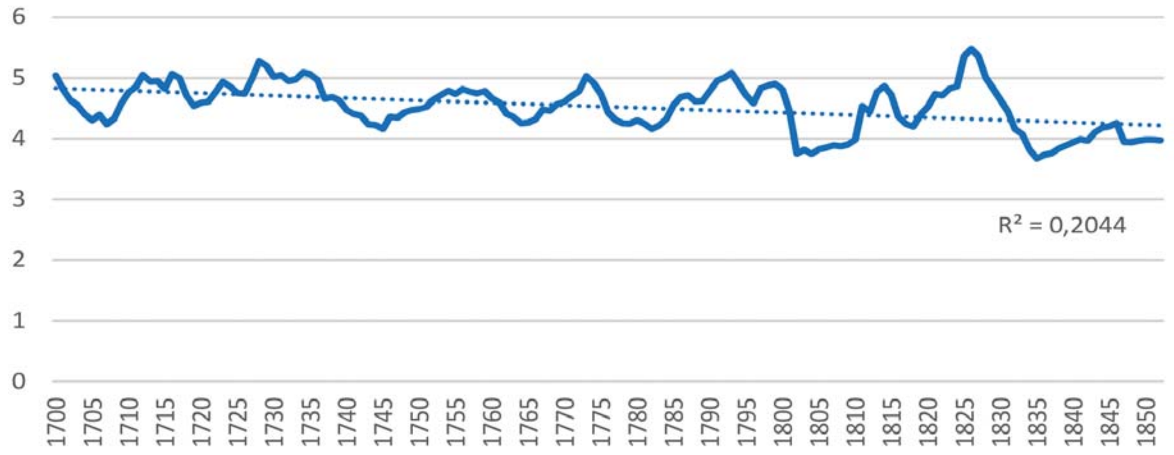

Gràfic 9. Taxa de nupcialitat en 8 parròquies del Maresme (1700-1860)

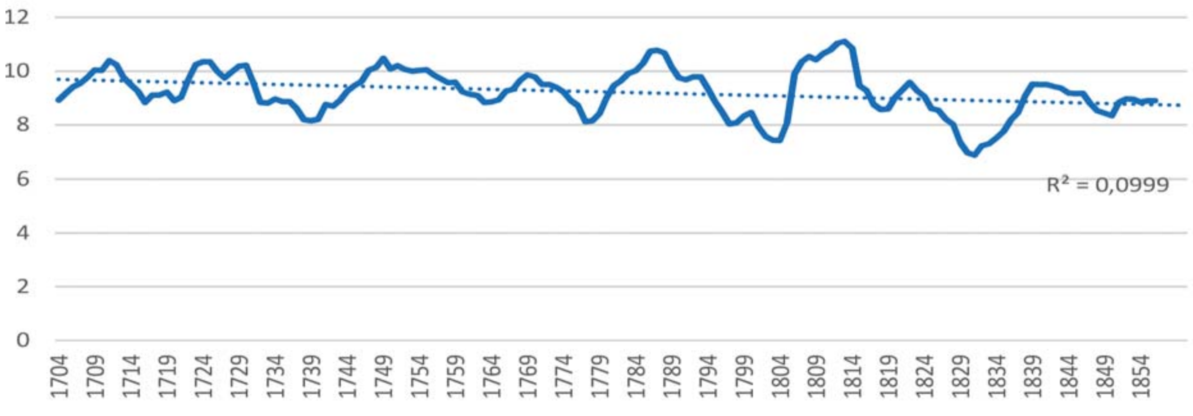

Gràfic10. Evolució de baptismes i defuncions entre
1700 i 1860 a partir de 14 parròquies del Maresme

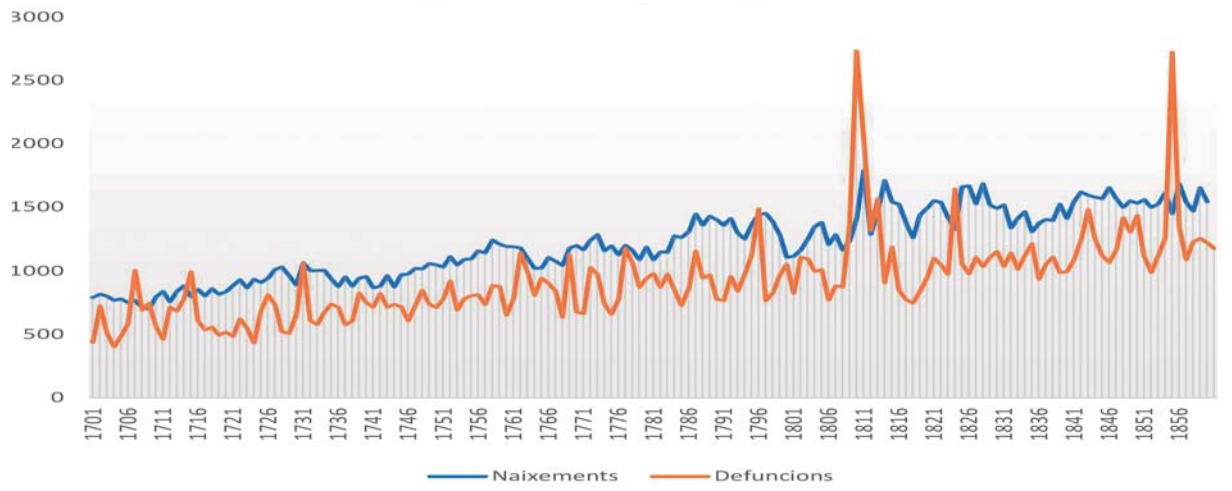

Gràfic11. El creixement vegetatiu del Maresme
(1700-1860) a partir de 14 parròquies

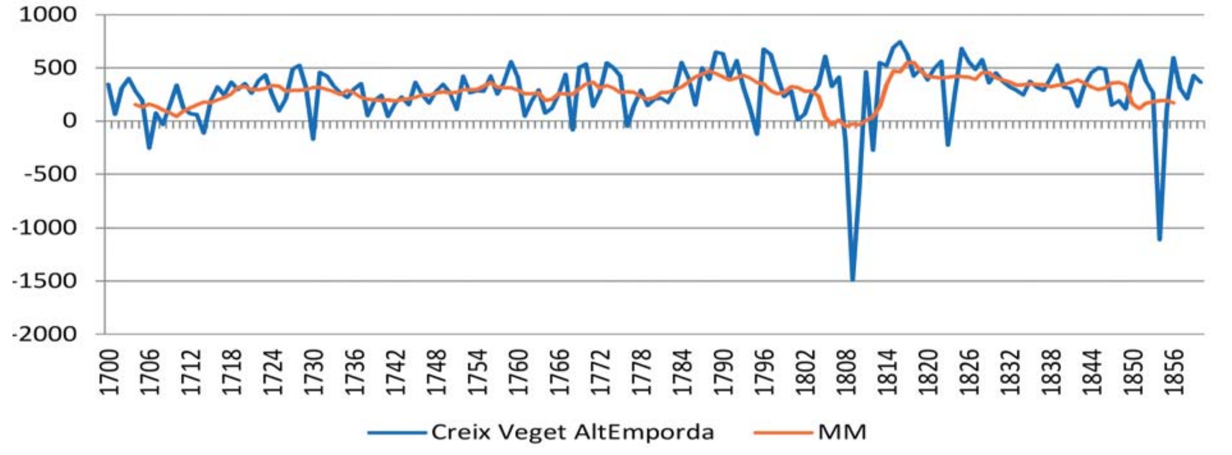

Gràfic12. Evolució de baptismes i defuncions
a 12 parròquies del Maresme (1860-1900)

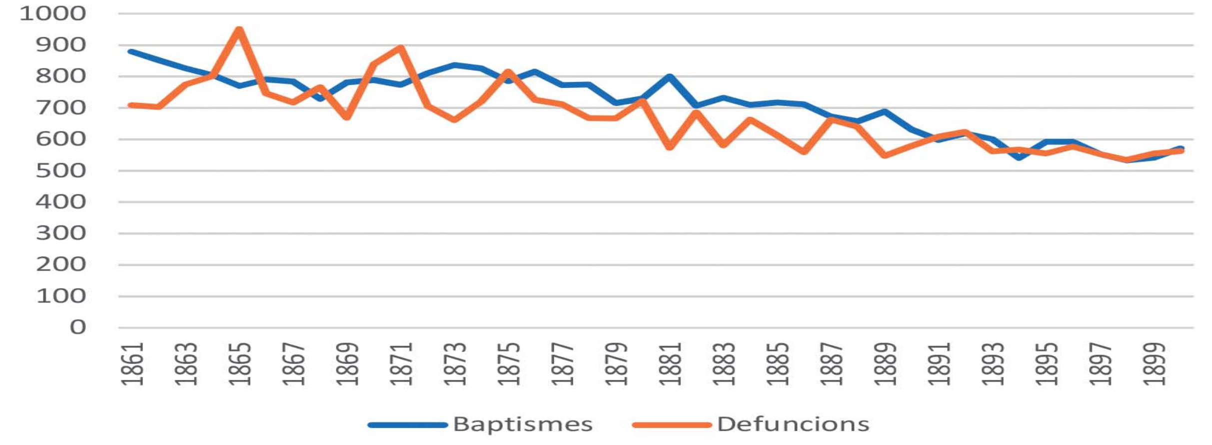

Amb motiu de la incorporació a l'Arxiu Audiovisual del Museu Arxiu de Santa Maria de la pel·lícula *La Fira Comercial de 1934 a Mataró*, Josep Puig Pla explica en aquest article com van ser les Fires Comercials dels anys trenta i què van representar per a la ciutat. S'hi tracta el projecte de la primera Fira l'any 1933, l'edició de 1934 (la del film esmentat), amb algunes referències a les dues posteriors, de 1935 i 1936, i finalment a l'intent de celebrar-la el 1937, frustrat per la Guerra Civil.

LES FIRES COMERCIALS DELS ANYS TRENTA DEL SEGLE XX. MATARÓ A L'AVANÇADA DEL COMERÇ, LA INDÚSTRIA I LA MODERNITAT

L'ORIGEN D'UNA FIRA MODERNA

A principis de 1933, tres mataronins inquiets, Joan Comas (Itchart), Antoni Macià Comas i Rafael Soler Moreu,[1] proposen organitzar a Mataró una fira comercial i industrial. El regidor republicà Vicenç Esteve presenta els tres promotors a l'alcalde Josep Abril, que els dona suport moral i els ofereix la col·laboració dels serveis tècnics municipals. Llavors, els tres homes exposen la idea als representants de la patronal mataronina, la Unió Gremial, que s'hi impliquen i designen el secretari de la junta, el pastisser Josep Oms Volart, com el seu representant al comitè organitzador. Són convocades les entitats comercials, industrials i agrícoles, que els donen la confiança per a portar a terme el projecte.

Falten pocs dies per a la data assenyalada. Tot ha d'anar de pressa. Es posen mans a l'obra, «preveient la responsabilitat que pesava als organitzadors, tant pel prestigi del certamen, com pel bon nom de la ciutat».[2]

Encarreguen a Josep Mach Pla, fuster, moblista, decorador i dibuixant, el disseny general de la fira, d'acord amb els criteris dels tècnics municipals Ignasi Mayol, enginyer, i Miquel Brullet, arquitecte. Mach, al meu criteri, es convertirà en un element clau en la concepció i el disseny de la fira, al costat dels promotors i dels tècnics. Mach, a més, concep alguns estands i realitza el cartell de l'esdeveniment. Un cartell d'impacte, que només jugant amb dos colors (vermell i negre), amb unes lletres de cos gran i estilitzades i amb referents del comerç i de la indústria, és molt representatiu de les tendències d'imatge d'aquells anys. Un cartell que avui encara ens resulta absolutament modern.

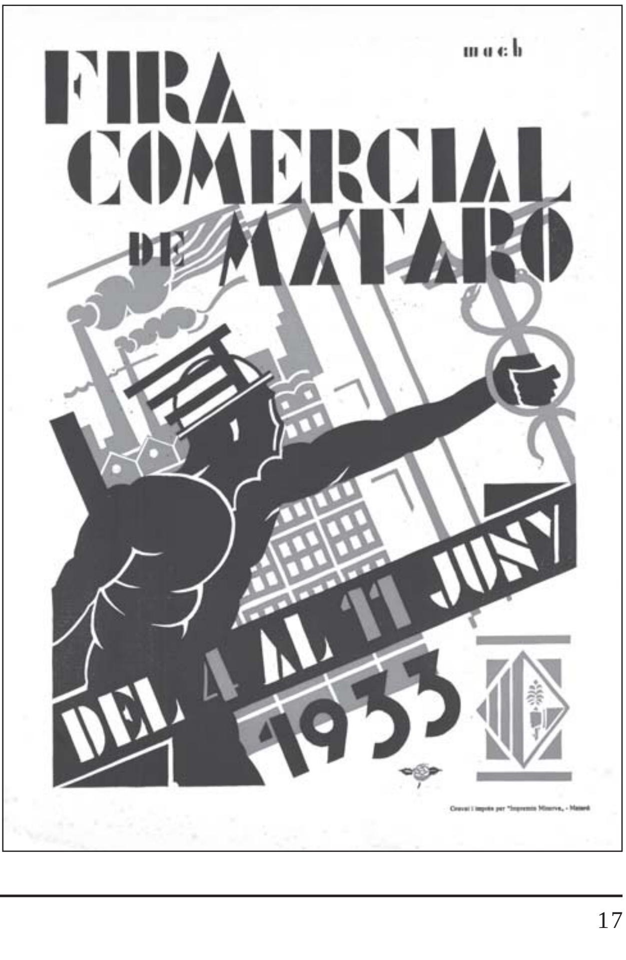

Cartell de la Fira Comercial de 1933.
Autor: Josep Mach. MASMM. Secció cartells

Però tornem als preparatius. El 7 de març de 1933 es presenta una instància a l'Ajuntament amb la proposta de celebrar una Fira Comercial. La signava l'autodenominada Comissió Organitzadora, formada per Joan Comas, Josep Mach, Antoni Macià, Josep Oms i Rafael Soler, industrials i comerciants, acompanyats de la signatura de Josep Cabot Cabruja, president de la Unió Gremial mataronina. Sense més dilació, al cap de deu dies, el 17 de març, la Comissió Municipal de Foment citava els signants de la petició. L'alcalde de la ciutat era Josep Abril Argemí (ERC), però a causa de la retirada dels regidors federals (els d'ERC) i dels socialistes, el 26 d'abril serà elegit nou alcalde Josep Rabat Simon (d'Acció Catalana, AC). De resultes de l'elecció, la Comissió Municipal de Foment queda presidida per Jaume Recoder Esquerra (AC) i integrada per Josep Majó Lleonart (també d'AC) i Josep M. Fradera Pujol, Josep Puig Suari i Josep Recoder Fàbregas, tots tres de la Coalició Administrativa (Lliga i altres persones de la dreta).

Els dies corren, els fets s'acceleren i la Comissió de Foment aprova la celebració de la Fira i el seu Reglament el 26 de maig, tot just nou dies abans de la inauguració del certamen. La I Fira Comercial de Mataró tindrà lloc del 4 a l'11 de juny, del diumenge de Pentecosta fins al següent.

Serà la primera fira mataronina concebuda i realitzada amb mentalitat moderna; a l'estil —salvant totes les distàncies— de la Fira de Mostres de Barcelona, iniciada el 1920. La de Mataró serà comercial, industrial i també agrària, amb la presència dels darrers avenços tecnològics aplicats als productes per a la indústria, la llar, el camp i el lleure. La tècnica expositiva ja no serà la de l'acumulació d'objectes, com a les botigues tradicionals o als basars antics, sinó que es farà amb una manera de mostrar els béns i un estil d'aparadorisme com els que hem conegut recentment.

Com a signe d'una nova època, l'organització de la Fira se servirà de tots els mitjans de propaganda a l'abast. I sabrà utilitzar la publicitat al carrer i als mitjans de comunicació, com a eficaç reclam per atreure visitants: una columna lluminosa, instal·lada uns dies abans de la inauguració; anuncis a la premsa barcelonina, inclosa la novella ràdio, Ràdio Barcelona i Ràdio Associació; publicitat aèria per mitjà d'avionetes i avions, etc.

L'empresa de ferrocarrils de la zona, la M.Z.A. (Madrid-Zaragoza-Alicante), una de les precedents de la RENFE, va establir uns bitllets a preus reduïts, d'anada i tornada tota la setmana, des de tots els pobles de la costa entre l'*Empalme* (Estació de Maçanet-Massanes) i l'estació del Poblenou a Barcelona. La nit del darrer diumenge es van posar trens especials des de Mataró fins a Barcelona i Arenys de Mar a les 12 de la nit, després dels focs artificials. Aquest servei ferroviari es va mantenir els anys següents. D'altra banda, en plena primavera no podien faltar les inclemències meteorològiques. El primer diumenge de fira de 1933 va ploure, sense restar afluència de forasters, i l'endemà la pluja va ser més intensa i va impedir el concert de la Banda Municipal.[3]

La Fira Comercial de Mataró, amb quatre edicions fins al 1936, i de durada setmanal, va ser considerada la segona fira de Catalunya, almenys entre les de caire industrial i comercial.

ELS ANTECEDENTS REMOTS

Quedaven lluny els antics mercats de primers productes agraris i artesanals, amb origen a l'Edat Mitjana. Al 1294 el rei Jaume II havia concedit al «lloc» de Mataró (*in dicto loco de matharono*) el privilegi de celebrar mercat (Castellví 1950: 12-14). Més endavant va arrelar la Fira del Dilluns de Pentecosta, amb venda de tot tipus de productes del camp, estris i atuells per a la casa i la feina. El 1871 la Fira s'avançaria al diumenge anterior i arribaria a durar cinc o sis dies (Llovet 2000: 362). Aquell 1933, tanmateix, quedaven enrere i superades dues mostres de caire decimonònic: l'Exposició Agrícola i Industrial de 1865, que va tenir lloc els dies de Les Santes,[4] i l'Exposició d'Indústries Locals, parada al Col·legi de Santa Anna, el 1911.[5]

La fira tradicional —que s'havia seguit celebrant anualment, sempre per la Pasqua Granada— havia quedat reduïda a quincalla i joguines, a més de les atraccions. Amb tot, es van voler mantenir les dates tradicionals, que, com hem dit, venien de molt antic. Llegint la premsa, deduïm que anar cap a un altre model de fira s'havia convertit en una necessitat. Vegem què es deia al número extraordinari del *Diari de Mataró*: «Les típiques parades de joguines i quincalla no bastaven per si soles a sostenir l'interès del públic». I seguia explicant que la gent gran ja no hi trobava res de nou, que «les modernes costums han canviat els gustos del consumidor, ço que feia més evident el divorci entre ell [el consumidor] i la tradicional fira».[6]

ELS PREPARATIUS DE 1933

Un mes just abans de la Fira es va cridar a la vaga general a tot Espanya contra la política del Govern republicà, convocada pels sindicats, singularment la CNT. A Mataró afectà la indústria, el comerç i el camp durant dos dies (el 9 i el 10 de maig), mentre que en altres llocs només va ser parcial o no es va seguir. El *Diari de Mataró* no va sortir el dia 9. La tropa restà aquarterada a la caserna d'Artilleria i la Guàrdia Civil patrullà pels carrers. En aquest context general es preparava la Fira.

«La Fira Comercial de Mataró ha estat organitzada per a propulsar l'expansió econòmica i afavorir els interessos de la Ciutat». Així constava a l'article inicial del Reglament de la primera Fira de «l'era moderna» el 1933. El *Diari de Mataró*, de tendència de centredreta, liberal, catalanista i republicà moderat, es convertirà en el gran difusor de la Fira Comercial. El periòdic es va fer totalment seva la idea i s'hi va implicar de ple. Des de primers de maig, gairebé cada dia dona notícies dels preparatius i, a partir de la seva inauguració, anuncia els actes previstos i en fa la ressenya. Dedicarà a la Fira dos números extraordinaris, amb més pàgines, molt il·lustrades; el primer, publicat el dia de la inauguració (núm. 2957, de 3 de juny), inclou la relació d'expositors, el programa d'actes i reportatges històrics. El segon, el dissabte darrer (núm. 2963, de 10 de juny) fa una crònica detallada dels actes del certamen i reprodueix fotografies de tots els estands.[7] El *Diari de Mataró* va esdevenir el diari de la Fira durant els quatre anys republicans en què tingué lloc.

Un mes abans, el 5 de maig, el diari ja publicava una nota a la primera pàgina:

> La propera Fira Comercial. - Regna gran entusiasme per la I Fira Comercial de Mataró que s'està preparant per la propera Pasqua.
>
> Tot just obert el període d'inscripcions són ja en número considerable els que han sol·licitat stand. Altrament hom parla d'altres iniciatives que donaran un major esplendor i eficàcia a la Fira Comercial en projecte.
>
> Aquesta nit, a l'Ajuntament, es reunirà de nou el Patronat[8] i és molt possible que dintre breus dies ja estigui instal·lada a la rambla de Castelar[9] una columna lluminosa anunciadora de la Fira.
>
> Per a donar una major amplitud a aquest patronat, s'ha acordat que també en formi part un representant de cada periòdic de la localitat.
>
> Les oficines de la Fira estan instal·lades a l'Ajuntament on facilitaran tota classe de detalls i informes en les hores d'oficines municipals, que són de 12 a 1,30 i de 6 a 8 de la tarda, menys els dissabtes a la tarda.[10]

L'endemà mateix, un cop celebrada la reunió anunciada, el diari informa que el Patronat ha decidit crear en el seu si diverses comissions i nomenar administrador el regidor Josep Puig. La Comissió administrativa, la formaran el regidor Jaume Recoder, Josep Oms i Rafael Soler; la Comissió de Festes, Antoni Macià, Francesc Escarpenter (representant de la premsa), Jaume Recoder i Joan Comas; la Comissió tècnica, Miquel Brullet (arquitecte municipal) i els industrials Josep Mach, Josep Cabot i Santiago Domènech; la Comissió de propaganda i allotjament, el regidor Josep Recoder, Josep Català, Francesc Ribas Carreras (de la Cia. Energia Elèctrica), F. Escarpenter, Jesús Segura i Josep M. Soler; assessors tècnics, Ignasi Mayol (enginyer) i Lluís Gallifa (arquitecte). Noms representatius del Mataró del moment i dels anys a venir; hi estaven implicats l'Ajuntament, els industrials i la premsa.

Molt il·lustratiu del moment econòmic i social que es vivia a Mataró, al país i al món són els dos textos que transcrivim, publicats en l'editorial del segon número extra del *Diari de Mataró*:

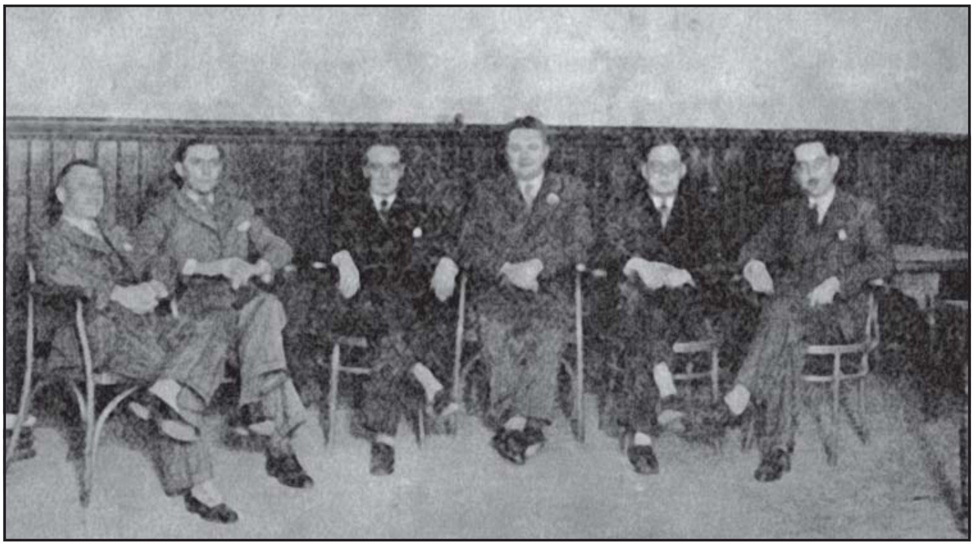

Comité Organitzador de la Fira Comercial de 1933.

Imatge extreta del número extra I Fira Comercial del Diari de Mataró, any XI, núm. 2963.

D'esquerra a dreta: Macià, Mach, Recoder, Soler, Oms i Brullet.

> La I Fira Comercial de Mataró. Una esplèndida manifestació d'optimisme. L'horitzó amenaçador. Ha arribat un temps en el qual sembla que un negre pessimisme ho vol embolcallar tot. Des de 1918, en què fou signada la pau entre les potències que actuaven de protagonistes en la gran guerra, els problemes s'han anat acumulant fins a formar una muntanya formidable que entrebanca la marxa normal de la humanitat, cada dia que passa la gravetat augmenta. [...] Milions i milions d'homes en vaga proclamen el fracàs de totes les gestions i demostren el terrible resultat d'aquella lluita.[11]

En la mateixa línia, en el Pòrtic del Catàleg de mà, es deia:

> La I Fira Comercial de Mataró concebuda per una grapat d'homes abnegats, ha estat una bella aportació als treballs de tots els que ara lluiten contra el pessimisme, dels que volen fer desaparèixer la tràgica i abatidora visió de la crisi. Tots els mataronins han d'estar satisfets de l'èxit que ha obtingut ja en iniciar-se la Fira Comercial, prometedora d'altres més extenses i sòlides manifestacions [...]. L'èxit de la Fira Comercial, que ha causat sorpresa a propis i estranys és un crit d'optimisme que s'ajunta a les altres veus que en aquests moments clamen per la salvació de la nostra terra, arrossegada pel remolí del desequilibri universal.[12]

El to d'aquest escrit, l'hem d'emmarcar en la situació de crisi mundial, ocasionada pel crac de 1929, tan recent llavors. Vol ser una crida a l'optimisme i a la confiança, si bé no deixa d'apuntar problemes de caire general, potser fins i tot més enllà dels econòmics, com si ja s'intuís tot el que podia passar a l'Espanya i a l'Europa dels anys trenta i fins a la Segona Guerra Mundial.

UNA INAUGURACIÓ SONADA

La inauguració oficial va causar gran expectació, va ser un acte de relleu, emotiu i dels que deixen petja. I va fer pujar en alt grau l'autoestima dels mataronins. Va tenir lloc a les nou del vespre del dissabte 3 de juny, vigília de la Pentecosta.

Vegem-ne el detalls. Les autoritats i representacions que hi assistiren foren l'alcalde Rabat, els tinents d'alcalde Recoder, Cantó i Majó, diversos regidors, el coronel del Regiment d'Artilleria de la ciutat, Rodríguez Belza, el jutge de primera instància, Miguel Ciges, jutge municipal, capità de la Guàrdia Civil, tinent de Carrabiners, el diputat Joaquim Bilbeny (ERC), representants de la Unió Gremial, administradors de Correus i de la Cia. General d'Electricitat, premsa local i corresponsals de la de Barcelona.

La comitiva baixà des de l'Ajuntament, precedida per la Banda Municipal. Arribats al lloc, s'encengué la il·luminació extraordinària i s'aixecaren les veles que cobrien els estands «mostrant-se aquests per primera vegada al nombrós públic que s'havia apilat al seu entorn, donant a l'acte l'animació i l'entusiasme de les grans festes».[13] La ressenya del diari també explica que s'hagué d'obrir pas entre la gentada per anar als estands del Patronat i al del periòdic, on darrere una taula es col·locà la presidència, formada pel batlle, el coronel i el jutge de primera instància. Allí, Rabat pronuncià un breu discurs, que acabà amb visques a Mataró, la República i Catalunya, mentre que la Banda interpretava *Els Segadors* i *La Marsellesa*.

ELS PARTICIPANTS

El Reglament establia que serien admesos a participar a la Fira els fabricants o productors, els seus representants, les cases de comerç, importació i exportació, els sindicats agrícoles o de producció i cooperatives, les associacions econòmiques, les de propaganda comercial i les de foment del turisme; a darrera hora, i a mà, s'hi afegí «entitats culturals y d'ensenyansa [sic]».

L'espai firal ocupava la Plaça de la Llibertat (actual de Santa Anna) i tota la Rambla, des del carrer d'Àngel Guimerà (Muralla de Sant Llorenç) fins més enllà del carrer de Pau Iglésias (Santa Marta). Es muntaren més de cinquanta estands amb prop d'un centenar de marques representades. Al llarg de la calçada central es bastiren dos pavellons coberts, en els quals els estands es podien contemplar pel dos costats, ja que no hi havia separació interior, mentre que als extrems tenien visió per les tres cares. A la vorera del col·legi dels escolapis els estands quedaven adossats a la paret de l'edifici. A la pel·lícula *La Fira Comercial de 1934 a Mataró* (MASMM) es poden visualitzar els dos pavellons. De les dues vies del tramvia que circulava per la Rambla, només se n'ocupava una; l'altra quedava expedita per a la circulació dels vehicles, segons M. Antònia Llobet, que vivia prop de la Rambla, testimoni dels fets. Abans del certamen del mateix any, el regidor Josep Abril tingué dues reunions amb el gerent de la Cia. de Tramvies, «que com cada any [hi] posava dificultats». S'acordà desplaçar uns estands i el representant de l'empresa estigué «conforme en què es faci com en els anys anteriors».[14]

Els expositors eren industrials locals, comerços amb les seves representacions de

Vista general de la Fira (sense datar).
ACM-AMM, Fira de Mataró 1933-1936. Foto 1.3. Autor desconegut

Vista general de la Fira (sense datar).
ACM-AMM, Fira de Mataró 1933-1936. Foto 1.31. Autor desconegut

begudes o detergents, establiments de joieria, mobles, màquines d'escriure, bàscules, material de construcció, laboratoris, ortopèdia i perfumeria, herbolari, sastreria i roba, màquines de cosir, foneria i electricitat, electrodomèstics i ràdios, automòbils i motos. Pel que fa a la presentació general de la mostra, la premsa no s'està una vegada més de lloar la magnificència de l'esdeveniment:

> La primera impressió de la Fira Comercial no podia ésser, per tots, més excel·lent. La ben acurada instal·lació dels stands, l'elegància amb què tots ells estan agençats, i sobretot la seriositat d'aquesta manifestació comercial i industrial, es feren ben aviat seves les simpaties del públic que anava contemplant-los verament encisat.
>
> [...] el bon gust que ha imperat en la distribució dels stands, tant per llur vistositat com per l'encertada realització amb què han estat instal·lats.[15]

Uns mèrits que crec que cal atribuir als organitzadors i en gran part al ja citat Josep Mach Pla.

A la Fira es podien efectuar operacions comercials directes. En el mateix acte inaugural a l'estand del Sindicat Agrari de Vilassar es van vendre en un parell d'hores prop de 1.500 dotzenes de clavells. El *Diari de Mataró* dels posteriors dies donava compte d'altres vendes efectuades: Citroën, 4 vehicles a clients de Mataró i de Canet; Xampany Rigol, 39 caixes; Elèctrica Industrial de Terrassa, 13 comandes de motors; Alfa, 9 màquines de cosir; Mobba, 5 balances; l'agent comercial Josep Alberch, més de 19.000 pessetes (els quatres primers dies).

INVITACIÓ A LA PREMSA DE BARCELONA

L'organització de la Fira convidà tota la premsa de Barcelona a visitar-la. El dimecres 7 a les vuit del vespre va arribar a Mataró un autocar, posat a disposició per la firma Citroën, amb representants de la pràctica totalitat de mitjans escrits de la capital. Hi concorregueren *L'Opinió, La Publicitat, La Humanitat, La Vanguardia, El Diluvio, El Diario Gráfico, La Noche, Las Noticias, Diario de Barcelona, El Correo Catalán, El Noticiero Universal, El Diario del Comercio y del Progreso*, mentre que els diaris *La Veu de Catalunya i El Matí* van ser representats per llurs corresponsals. Els periodistes foren atesos pels membres de la Comissió i de la premsa local (*Diari de Mataró*, *Pensament Marià* i *La Defensa*) i acompanyats a recórrer tots els estands. A les nou del vespre foren rebuts per l'alcalde i alguns regidors i mitja hora més tard assistiren al Sopar de l'Expositor al Centre Mataroní.

Els actes complementaris anaven des dels esportius, com proves de regularitat per a motos, sidecars i automòbils, partits de «basket-bol» i de

futbol o curses ciclistes, fins als culturals, com concerts de música (el de l'Acadèmia Musical Mariana, d'homenatge als mestres Amadeu Vives i Antoni Nicolau), sardanes, representacions teatrals, exposicions, certamen fotogràfic, i recreatius com el Ball en honor dels expositors, la proclamació de la Pubilla de Mataró («la senyoreta Anneta Ledesma») i un llarg etcètera. Les entitats de la ciutat, ja solien organitzar actes pels dies de la tradicional fira, però diríem que aquest any s'hi van lluir més.

El darrer diumenge (11 de juny) al matí va tenir lloc una desfilada de vehicles amb bicicletes, motos, automòbils i camions. Al vespre, al recinte firal, dues cobles posaren fi a l'Aplec Sardanista, que s'havia celebrat durant el dia a Argentona. Un castell de focs artificials a la platja, a càrrec d'Estapé Germans i Masias, presentà en el darrer número el logotip de la mostra, il·luminat amb la llegenda «Fira Comercial de Mataró». Un final sens dubte apoteòsic.

Més enllà de l'«oficialista» *Diari de Mataró*, dos setmanaris de la premsa política expressaren algunes crítiques. El setmanari *Llibertat*, d'ERC, tot i reconèixer l'èxit de la Fira, es queixa de «certs avalots poc adients a la serietat de la ciutat», que tenien lloc a altes hores de les nits. Retreu «bromes de mal gust comeses per certes personalitats rellevants de la política ciutadana» i el paper «completament desplaçat» de l'alcalde. També troba a faltar la participació dels fabricants de Gèneres de Punt, «a excepció del senyor Alfred Ruaix», i critica l'Associació Patronal per no exposar molts dels articles que fabricaven.[16]

Al seu torn, la publicació del Partit Radical *La Defensa* també fa sentir la seva veu. Felicita els expositors forans i mataronins i fa constar amb «letras de molde» els noms dels membres del Comitè Organitzador, «Sres. Recoder, Oms, Macià, Mach y Brullet», junt als artistes Diamant i Zaragoza, entre altres, per la seva feina de decoració i muntatge. Assenyala «no pocos industriales de esta ciudad» que no s'han volgut gastar uns diners i que han fet el buit a la Fira pensant que seria un fracàs. Amb aquesta intenció menciona la casa Molfort's —que dedicava molts diners a publicitat—, els fabricants de licors i els jardiners locals. També el propietari del Clavé Palace, el fabricant Cabot, que no va cedir el seu local per al Ball dels expositors, a benefici de les Colònies Escolars.[17]

La Fira de Mostres de Barcelona havia designat Marçal Trilla, director del *Diari de Mataró*, com a delegat seu a la nostra ciutat. Al seu torn, l'Ajuntament de Mataró acordà adherir-se a la Fira de Mostres de la capital, contribuint-hi amb una modesta aportació econòmica i nomenant un regidor com a representant.

Pel que fa a les parades de venda de productes i a les atraccions, segons informà *Pensament Marià*, els firaires de la Riera van marxar el divendres, dia 9, i els del passeig del Parc (suposem que és la part alta de la Riera) es quedarien fins al darrer diumenge.[18]

1934. II FIRA COMERCIAL

La II Fira Comercial va tenir lloc del 19 al 27 maig. Seguí els passos de la primera edició i renovà els èxits que aquella havia aconseguit.

Reproduïm el nom de tots els expositors, tant si són els productes com els seus representants, que augmentaren respecte a l'any anterior: Miquel Cruxent, Colorants Vicenç Fité, Martí Fité, Flor de

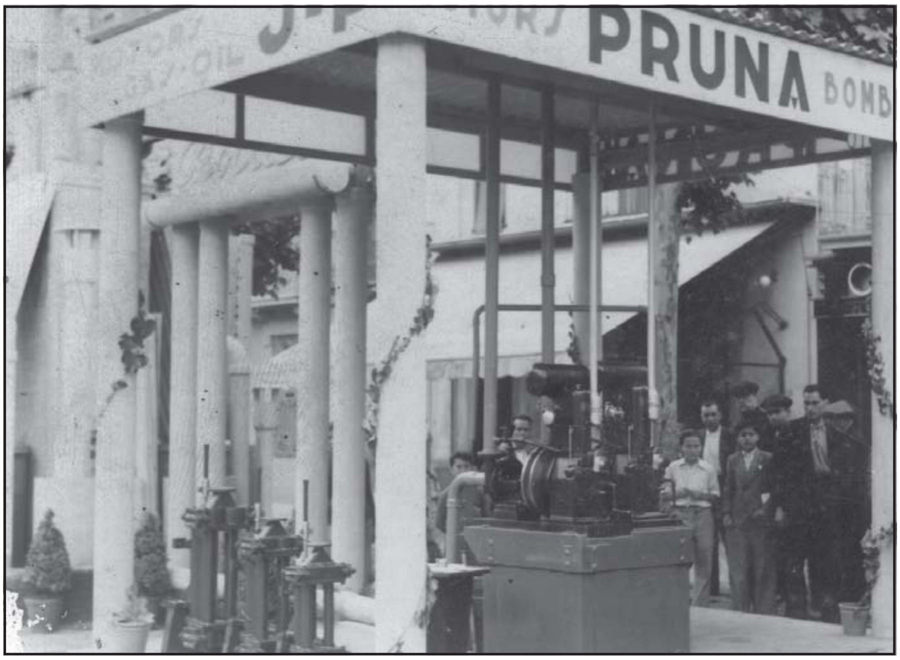

Estand de J. Pruna. Motors i Bombes (sense datar).

ACM-AMM, Fira de Mataró 1933-1936. Foto 1.25. Autor desconegut

Sabó Layse, Escamas Soms, Genar Parull, Frigidaire, Màquines de Cosir Alfa, Mobba, Laboratoris Unitex, Manuel Murlans, Rafael Soler, Refrigerator, Refrescants Primavera, Caldos Maggi, Rocalla, Agustí Coll, Uralita, Tallers Roure, J. Pruna, Forn de Vidre Col·lectiu, General Motors, Singer, Energia Elèctrica, F. Regàs, Anuncis Estapé, Germans Ferrer, Llet Marinette, Aparells Nerbi, Acumuladors Siem-Triox, Alwater Kent, Persil, Mantequilla Ram, Frederic Pera, Ortopèdia i Perfumeria Enrich, Làmpades Abelló, Maquinària Agrícola Ribera (Canet de Mar), Destil·leries Cisa S. A. (El Masnou), Laboratori Vellido (Barcelona). Una exposició especial d'automòbils i xassís de la marca Citroën es va ubicar al garatge del seu representant, Francesc Casas, al Camí Ral. En conjunt, els expositors superaren la quarantena, dels quals molts repetien respecte a l'any anterior i uns altres eren nous.

S'hi muntà també un estand de l'Escola de Teixits de Punt de Canet i un altre de Gèneres de Punt i Annexos, a càrrec d'alguns industrials mataronins. La Generalitat hi participà amb una oficina de turisme, a més d'oferir el seu patrocini al certamen, atorgar una subvenció «modesta», segons el *Diari de Mataró*, i cedir l'oficial Cobla Barcelona. El *Diari de Mataró* destacà l'èxit de la Casa Portolà de Figueres, en una notícia que sembla més un reportatge publicitari. Afirmà que fou l'estand «més concorregut» i que serví «més de 24.000 degustacions en cinc dies». El propietari era un farmacèutic que oferia els seus propis productes, Vi de Quina Portolà, Magnesi Doble i Efervescent Portolà.[19]

Es va convocar un concurs de cartells, que guanyà Josep M. Vicens, amb el primer premi de 300 pessetes; el segon, amb 100 pessetes, fou atorgat als germans Antoni i Emili Pineda, a qui s'adjudicà el cartell de l'any següent. Es nomenà cronista oficial de la Fira un col·laborador del *Diari*, Esteve Albert, que aleshores tenia 20 anys i que des del mateix *Diari de Mataró* anà informant dels preparatius i ressenyant les activitats que es duien a terme. Els seus escrits tenien un to encoratjador, no exempt d'una certa ingenuïtat. Vegem-ne un exemple:

> Entre cent mil coses que ens separen i ens desavenen, permetem-nos de sentir-nos tots una [sic] a la Fira Comercial de Mataró i el Maresme. [...] No hi anem reclosos i cohibits ni indiferents, per l'esforç de tots i la glòria de tots ens hem de voler trobar a la Fira.[20]

La Fira passa a anome-nar-se de «Mataró i el Maresme». La inauguració va anar a càrrec del conseller d'Economia i Agricultura de la Generalitat, el socialista Joan Comorera, i de l'alcalde Salvador Cruxent (ERC), acompanyats dels diputats Manuel Serra i Moret i Jaume Comas (socialistes), Joaquim Bilbeny (ERC), Antoni Miracle (Lliga Catalana), l'argentoní Josep Calvet (Unió de Rabassaires) i representants de diversos ajuntaments de la comarca.[21] En altres moments visitaren oficialment la Fira el senyor Vidal Sarrió, delegat a Catalunya de la Fira de Mostres Internacional de València, i Josep M. Espanya, director d'Administració Local i diputat, que va elogiar els estands i especialment el Pavelló de la Ciutat. Pel que fa als visitants, en un dels primers festius de Fira a l'estació d'Arenys de Mar es van vendre més de 1.000 bitllets d'anada i tornada en poques hores.

Una altra novetat fou la utilització de la megafonia contractada per Anuncis Estapé, adjudicatari de la publicitat, instal·lada pel representant de la casa Philips, Salvador Caimari. El servei s'emprà tant per a la informació referent a la Fira com per a publicitat comercial. La premsa n'informà i destacà que la instal·lació de la xarxa d'altaveus «sobrepassarà el mig quilòmetre (540 metres)».[22]

Estand de Genar Parull Renter (sense datar).

ACM-AMM, Fira de Mataró 1933-1936. Foto 1.26. Autor desconegut

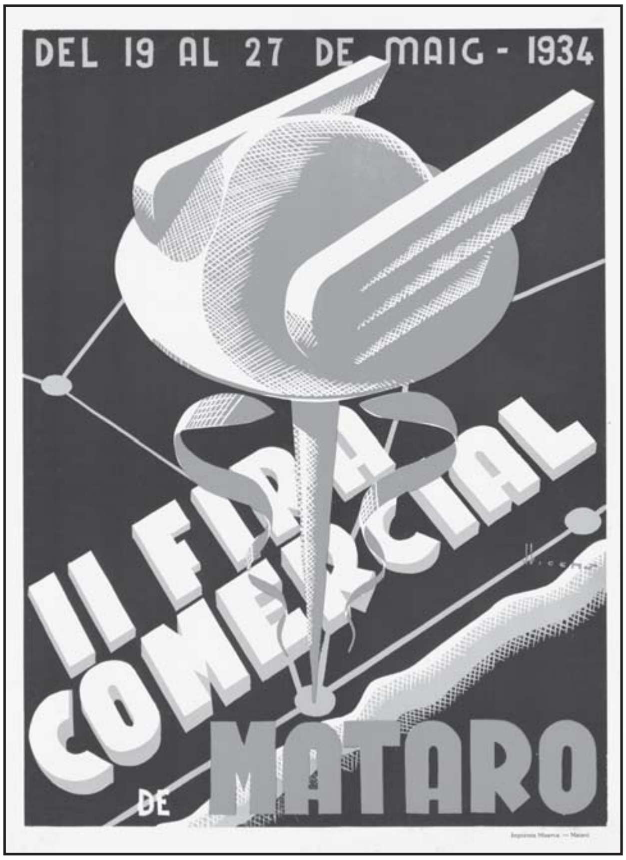

Cartell de la Fira Comercial de 1934.
Autor: Josep M. Vicens. MASMM. Secció cartells

Entre els espectacles esportius van sobresortir dos partits de futbol entre l'equip local, l'Iluro Sport Club, i el Llevant de València, un equip de nivell superior, jugats el diumenge i el dilluns de Pentecosta. El primer encontre acabà 2 a 3 gols a favor dels valencians, que també es van imposar en el segon per 1 a 3. Segurament un d'aquests dos partits és el que es veu en el film *La Fira Comercial de 1934 a Mataró*, en què una senyora fa el sevei d'honor (el *kick-off*, en el llenguatge de l'època). En el primer partit aquesta gentilesa es va atorgar a l'esposa del president del club. El segon dia l'alcalde va lliurar la Copa de la Generalitat al capità del Llevant.

A la pel·lícula també es veu un passeig pels carrers de la ciutat del boxador basc Paulino Uzcudun, un home molt popular a l'època, tres vegades campió d'Europa. Efectivament Uzcudun visità Mataró el 16 de maig —uns dies abans de la Fira— invitat per l'exboxador Josep Teixidó, *Kamaloff*. Uzcudun prometé assistir a una vetllada de boxa, organitzada per Teixidó, que s'havia de celebrar al Cinema Modern el dilluns de la Fira, a benefici de les Colònies Escolars.[23] Uzcudun hi assistí i n'arbitrà el matx principal. També visità la redacció del *Diari*, davant de la qual s'aplegaren molts admiradors del púgil.[24] No hem pogut esbrinar a quin dia correspon la filmació.

Inauguració de la Fira de 1934, a la Casa de Cultura de la Caixa d'Estalvis de Mataró, el 19 de maig. ACM-AMM. Fons Carreras, Autor: Santiago Carreras Oliver. S'observa que presideix el conseller Joan Comorera; a l'esquerra, la regidora Consol Nogueras, el coronel R. Beiza i Joaquim Bilbeny; a la dreta, l'alcalde Salvador Cruxent, el jutge Ciges i Jaume Comas

EL PAVELLÓ DE LA CIUTAT

Fou considerada la principal novetat el Pavelló de la Ciutat, instal·lat al nou edifici que la Caixa d'Estalvis de Mataró havia construït a la plaça de la Llibertat.[25] Al primer pis de l'immoble s'hi va fer una Exposició d'Art Modern, amb obres dels pintors Camps Ribera, R. Alsina, Glanadell, Casas Abarca i els mataronins Rafael Estrany i Lluís Muntaner, entre altres. La planta baixa era plena d'elements explicatius de la història de la ciutat i la comarca, molt ben realitzats i que causaren impacte als visitants, obra de joves artistes i professionals. Així mateix, s'hi presentà el llibre divulgatiu *Origen i fets històrics de Mataró*, acabat d'escriure per Marià Ribas i encarregat per l'Ajuntament per a l'ocasió, que fou ofert als escolars.[26]

Al pavelló, també s'hi emplaçà una exposició monogràfica retrospectiva del Maresme, amb mapes i gràfics, elaborats per l'arquitecte Miquel Brullet; un gran mapa de la comarca, dibuixat per membres del Grup Lleó XIII, de la Federació de Joves Cristians; un diorama de Mataró emmurallat al segle XVI, obra de Marc Zaragoza i Marià Ribas; uns apartats dedicats a les diverses etapes històriques. S'hi exposaren un vaixell de l'antiga Escola Nàutica de Mataró; les dalmàtiques dels macers, estrenades amb motiu de la vinguda a la ciutat de l'arxiduquessa d'Àustria el 1708; una gran clau de volta gòtica del segle XV, de l'antic temple de Santa Maria; una marededéu medieval policromada i diversos objectes i peces arqueològics, com la làpida de Lucius Marcius. Elements de l'Agrupació Científico-Excursionista van realitzar maquetes dels dòlmens de Vallgorguina i de Vilassar de Dalt, del poblat ibèric de Burriac i del castell de Mataró.

LLUÍS COMPANYS CLAUSURA LA FIRA

El darrer cap de setmana fou curull d'actes i celebracions. El dissabte 26, el Gran Ball de Gala en honor dels expositors al pati del Teatre Bosc (actual Monumental), amb dues orquestres. L'endemà, darrer dia de la Fira, Festival Popular al Parc, castell de focs artificials a la platja (enfront del carrer de Sant Antoni), Revetlla Popular al recinte firal i acte de clausura a càrrec del president Lluís Companys.

Companys havia arribat a dos quarts de nou del vespre, acompanyat de la seva filla, i va ser rebut al límit del terme municipal per l'alcalde, el coronel del 8è Regiment d'Artilleria amb el seu capità ajudant i el jutge senyor Ciges. A la Rambla revistà un esquadró militar i davant l'Ajuntament la Banda Municipal interpretà *Els Segadors*. Després del banquet oficial, servit al Saló de Sessions pel reboster Oms —membre del Comitè de la Fira—, a les dotze de la nit es procedí a l'acte protocol·lari.

El *Diari de Mataró* en fa la crònica: «El senyor Companys agraí les paraules de salutació i d'adhesió del senyor Alcalde i féu un elogi de la Fira de Mataró, de la multitud i, preferentment, de la nota poètica que hi donava l'assistència de tantes dames i damisel·les que perfumaven l'ambient amb la claror del seus ulls.» Dedicà així mateix paraules d'encoratjament a la «magnífica manifestació comercial i ciutadana» i declarà al redactor del *Diari* (el mateix Esteve Albert, potser) «el profund agraïment que sentia per l'acollida cordial i entusiasta que tant l'havia impressionat».[27]

LA FIRA DE 1935

Els dos anys següents la Fira Comercial va tenir continuïtat. La de 1935, entre els dies 8 al 16 de juny, en una situació política absolutament anòmala. Després dels Fets del Sis d'Octubre anterior, el Govern de la República decretà la suspensió de l'Estatut d'Autonomia, es destituí el Govern de la Generalitat i els alcaldes i regidors, elegits a les municipals de gener de 1934, que havien proclamat l'Estat Català.[28] La premsa passava censura militar.

El nou alcalde delegà la seva representació en el regidor Pere Solà i Sala, de la candidatura Defensa Ciutadana (formada per les dretes), president de la Comissió Municipal de Foment, i el president del Comitè Organitzador serà el regidor de la Lliga Josep Simon. Amb Esteve Albert al servei militar, serà nomenat cronista oficial de la Fira el jove arxiver municipal Jaume Castellví Toda. El cartell d'aquell any va ser obra dels germans Pineda, guanyadors del concurs l'any anterior.

Uns dies abans el *Diari de Mataró* informava de les novetats previstes. El dijous s'havia de llançar des d'un avió propaganda i un val d'obsequi en un dels estands. Segons contracte signat amb Ràdio Associació, els tres dies previs a la inauguració s'emetrien anuncis i s'havia de radiar l'acte inaugural. El darrer dissabte estava anunciat el Ball dels Expositors, amb concurs de pentinats i assistència de la Pubilla de Catalunya; la part musical fou executada per l'Orquestra Rabassa and his Boys i la mataronina Orquestrina Els Verds; s'hi havien de sortejar «valuosos premis». Tenia

lloc el III Concurs Fotogràfic d'aspectes de la Fira, i les entitats Societat Iris, Ateneu Popular, Societat Mataronina d'Esbarjo i la Unió de Cooperatives organitzaren concerts, sardanes i balls.[29] A la Casa de la Ciutat es van posar a la venda segells de correus, a cinc cèntims, amb propaganda de la Fira.

Se n'anuncià la inauguració a càrrec del «president interí» de la Generalitat, amb concert de la sempre present Banda Municipal, i un conjunt d'actes en la tònica dels anys anteriors. Però el president interí, Joan Pich i Pon,[30] no hi pogué assistir aquell dia i el representà el conseller de Governació Lluís Jover Nunell.[31] A l'acte inaugural hi fou present l'alcalde Josep M. Fradera (de la candidatura Defensa Ciutadana), acompanyat pels regidors de la Lliga i de la CEDA —i no pels radicals, que no hi van assistir—, el diputat a Corts Trias de Bes (Lliga Catalana), el coronel del Regiment Dufóo Borrego amb el comandant Álvarez Buhilla, el jutge Ciges, el jutge municipal, senyor Spa, i directius de la Lliga i de la CEDA de Barcelona.

Pich i Pon, al seu torn, visità la Fira el dilluns de Pasqua, dia 10 de juny, acompanyat del general de la Quarta Divisió militar, Sánchez Ocaña, del conseller d'Economia, Alfred Sedó, d'alts càrrecs d'Agricultura i Serveis Tècnics de la Generalitat, entre els quals el funcionari Ramon Cunill (el gendre de Puig i Cadafalch), directius del Partit Radical i l'alcalde d'Igualada. El «president» passà revista a un piquet del Regiment. La premsa no informà que s'interpretés cap himne i també explicava que, havent-ho convingut Pich i Pon amb l'alcalde, no hi hagueren discursos.

Al Casal de Cultura de la Caixa d'Estalvis de la Rambla, els membres de la FJC (Federació de Joves Cristians) exposaren una col·lecció de pintures. En la visita oficial que hi van fer les autoritats, van ser rebudes pel president de l'entitat d'estalvi, Josep Monserrat i el director tècnic Ignasi Mayol.

Al cap de tres dies de l'obertura de la Fira, el *Diari de Mataró* en feia l'elogi, no menys eufòric que en anys precedents: «L'èxit extraordinari de la Fira ha estat rotund i esclatant. En tots els actes la paraula èxit ha estat imprescindible. Els firaires han concorregut en un nombre crescudíssim, com feia anys no s'havia vist. Els forasters s'han comptat per milers.»[32] Aquesta valoració, tanmateix, sembla referir-se més aviat a la Fira d'atraccions i a la de parades destinades a la venda, que continuaven tenint gran predicament.

Els focs artificials i la Revetlla Popular van tancar, com en anys anteriors, aquella edició. La fira era com una Festa Major, en la qual se celebraven tot tipus d'actes esportius, culturals, recreatius i de tota mena.

UN PRESSUPOST DE LA FIRA

En consultar la documentació sobre la Fira Comercial dels anys 30 a l'Arxiu Municipal de Mataró, l'exercici de 1935 és l'únic del qual hem pogut conèixer el pressupost, datat el 3 de maig i signat pel president del Comitè, Josep Simon. Era un pressupost independent de l'Ajuntament, si bé hi havia intercanvi de subvencions:

Despeses	*En pessetes*
Farola anunciadora	509
Pancartes	270
Llums, banderoles	255
Treballs brigada	285
Muntar i desmuntar estands (30 x 150 pts.)	4.500
Il·luminació	1.600
Veles per tapar els estands	250
Propaganda	1.495
Empleats (repartidor, secretari...)	360
Vigilància	850
Estand Comitè	300
Imprevistos i possibles amortitzacions	956
Subvenció municipal festejos	2.000
Total	*13.600*

Ingressos	*En pessetes*
Venda estands (30 x 210 pta. mitjana)	6.300
Venda llocs voravia Santa Anna	750
Subvencions diverses	300
Venda segells	250
Subvenció municipal fira	4.000
» » festejos	2.000
Total	*13.600*

1936, LA DARRERA FIRA DELS ANYS TRENTA

Les eleccions de febrer de 1936 van donar el triomf a les esquerres a Catalunya i al conjunt d'Espanya. Al Govern de la Generalitat i als ajuntaments són restituïts els càrrecs que havien estat deposats, amb Companys de president de la Generalitat i Cruxent d'alcalde de Mataró. Però la situació política era molt tensa en l'àmbit general espanyol.

La mostra tindrà lloc del 30 maig al 7 juny i el president del Comitè Organitzador serà el regidor de Cultura, Albert Puig Marquès.[33] La Generalitat restablerta s'aboca més que mai a la

Fira mataronina. N'ofereix el patrocini i dobla la subvenció d'anys anteriors, a proposta del conseller d'Economia i Agricultura, Joan Comorera, «per incrementar la seva riquesa [de la Fira de Mataró], que ha de reportar, en cristal·litzar l'ideal comú, per fer-ne la fita i l'obra de tots, el ressorgiment esplendorós de la nova Catalunya».[34] L'administració catalana hi participa amb tres estands: de la Granja Agrícola de Caldes de Montbui, de l'Escola de Teixits de Punt de Canet i del Patronat de Turisme.

Uns dies abans la premsa ja prepara l'ambient prefiral: «[la missió del Comitè] s'encamina a augmentar, si cal, el prestigi i la grandesa de la Ciutat, centre viu d'energies per l'indústria i el comerç».[35] El cartell serà de Josep M. Vicens i els cartells presentats a concurs s'exposaran al Saló de Sessions de la Casa Gran. Avionetes volant des del Prat fins a la Tordera i passant per tot el Vallès en dos o tres vols baixos al dia repartiran propaganda. La companyia Air France havia fet una oferta de llançar fascicles de publicitat des de l'aire, de pas en direcció a Marsella modificant la ruta habitual pel Vallès, i també del sorteig d'un passatge gratuït fins a Marsella o Tolosa.[36] També oferí aquest servei Aerotaxi S. A., a petició de Rafael Soler, que els havia visitat al Prat.

El període d'inscripció dels estands es va tancar uns dies abans del que era habitual. La inauguració va tenir lloc el dissabte 30 de maig per part del nou conseller d'Economia i Agricultura, Lluís Prunés, i l'alcalde Cruxent. Hi assisteixen els membres del consistori i, com a fet no habitual a l'època, també els regidors de la Lliga, que ara eren a l'oposició. Per Ràdio Barcelona es retransmet un reportatge de l'esdeveniment. Hi fan cap representants d'ajuntaments de la comarca, pel caràcter cada vegada més maresmenc que tenia la fira. Salvador Cruxent acaba el seu discurs proclamant: «La nostra Fira Comercial ve a ésser la Diada del Treball de tots els pobles del Maresme».[37] La Banda toca *Els Segadors* i l'*Himne de Riego.*

Coincidirà amb la celebració de la XXIV Festa del Pedal a Mataró, un esdeveniment que mobilitzava molts ciclistes i aficionats. El darrer dia tindrà lloc una Festa Musical al Clavé Palace, a càrrec de l'Institut Orquestra de la Societat Obrera de Concerts —la fundada per Pau Casals—, dirigida pel mestre Pich Santasusana. Faran aportacions a la festa la Caixa d'Estalvis, la Unió de Cooperatives, els partits polítics i les entitats mutuals, esportives i culturals. Una altra novetat de l'any serà el Concurs d'Elegància Femenina, amb desfilada de vestits.

Clausura de la Fira de 1936 al Saló de plens de l'Ajuntamenet, el 17 de juny. ACM-AMM. Fons Carreras. Autor: Santiago Carreras i Oliver. S'observa que presideix Lluís Companys; a l'esquerra Joan Casanovas, Martí Esteve, Albert Puig (?); a la dreta, Salvador Cruxent, Purificació Costa, Consol Nogueras, Martí Barrera, Carles Pi i Sunyer, Jaume Comas, Josep Escofet i Martí Rouret

LES MÀXIMES AUTORITATS CATALANES A MATARÓ

L'acte de clausura patentitza de manera clara el suport del Govern de la Generalitat i dels partits que el sustentaven a la Fira de Mataró i al seu Ajuntament. El *Diari de Mataró*, una vegada més, recollia l'esperit de la Fira i informava que el Comitè Organitzador havia fet

> les gestions convenients per tal que la clausura revestís aquella solemnitat i brillantor que és indispensable que ha adquirit la nostra Fira Comercial. [...] Voldríem trobar-hi la presència de tothom, Entitats, Corporacions i particulars. [...] Per patriotisme i per ciutadania devem donar, per la nostra part, tot el relleu i significació mataronina que el Certamen i les Autoritats en són mereixedores. [38]

Assistiran a l'acte de clausura el president de la Generalitat, Lluís Companys; el president del Parlament, Joan Casanovas; els consellers Martí Barrera i Martí Esteve; l'alcalde de Barcelona, Carles Pi i Sunyer; els diputats Jaume Comas i Martí Rouret, al costat de l'alcalde de Mataró, Salvador Cruxent, els regidors mataronins i els responsables de la Fira. Possiblement és el moment en què a la nostra ciutat s'ha donat una més alta concentració de càrrecs institucionals.

La premsa va voler mostrar-ne una imatge positiva i esperançada, posant èmfasi en assenyalar la gran participació del públic en tots els actes i festejos, en el desenvolupament de la cerimònia de clausura i en el to i contingut del discurs del president:

> Cap altre any havia obtingut un escalf semblant. Impressionava la seva contemplació. I sobretot es donava veritablement la sensació d'un acte important, solemnitzat per la presència de les més altes autoritats. [...]
>
> El discurs del President Companys va impressionar fortament a tothom. La força de la seva paraula, el nervi del discurs, l'encert de parlar de cara a tothom va entusiasmar.

El cronista, que signa «S.» (a la secció Perfil), remarca a continuació que les paraules de Companys van causar una «excel·lent impressió» no només als seus partidaris polítics, sinó també als «oposats», perquè va saber actuar amb responsabilitat parlant «com a veritable president de Catalunya, o sigui de tots els catalans».[39] La situació política a nivell espanyol era preocupant. Hi havia rumors constants d'accions contra el govern de la República i fins i tot d'un possible alçament.

CAP A LA CINQUENA EDICIÓ?

Al cap de quaranta dies de l'acabament de la Fira, el 13 de juliol, pateix un atemptat mortal José Calvo Sotelo, líder de les dretes espanyoles. Altres assassinats i aldarulls greus tenen lloc arreu de la península; hi ha molta tensió a l'ambient social i al polític. L'endemà mateix del succés, el director del *Diari de Mataró*, Marçal Trilla, publica l'article «Madrid, estiu de 1936». Trilla és un bon escriptor i un fi observador de la realitat. Escriu aquestes negres paraules: «Optimisme [...] a Madrid és una paraula que gairebé no sona. Hi ha un pessimisme que s'infiltra fins al moll dels ossos i arreu no circulen sinó rumors aclaparadors».[40]

El *Diari de Mataró* del 22 de juliol, després de quatre dies del cop d'Estat militar contra el Govern republicà i de tres dies sense sortir, publica una declaració a portada amb el títol «Visca la República!!» Al final del text proclama aquestes consignes: «Contra els traïdors! Contra el feixisme! Visca la República! Visca Catalunya! Visca la Llibertat!».[41]

L'any següent, el 14 d'abril de 1937 Albert Puig, amb les millors intencions, convoca els industrials per presentar la *Memòria de l'organització i resultats econòmics de la IV Fira Comercial* i per plantejar la possibilitat de celebrar fira aquell any, tot i les circumstàncies de guerra. No va ser possible.

CODA

La Fira Comercial dels anys trenta va ser un exponent de la vitalitat econòmica de la ciutat i de les ganes de progressar i anar endavant, en uns temps que no eren fàcils. Ni ho van ser els anys anteriors, després del crac del 29, ni ho serien els anys següents, amb la Guerra Civil i la Segona Guerra Mundial. Però la Fira de Mataró va ser un gran èxit, de plantejament, de realització i de resultats. Mataró es va reconèixer de ple en el seu teixit industrial, comercial, agrícola i societari, i hi va participar massivament. Per dir-ho amb una expressió que ara està de moda, Mataró «es va agradar», «es va agradar molt». I va atreure nombrosos visitants de tota la comarca, del Vallès i de més enllà, fins i tot de la capital.

Els canvis polítics —constants i sobtats— en general no van afectar gaire —almenys aparentment— la marxa i el desenvolupament de la Fira, que es va mantenir amb vigor els quatre anys. La primera idea va ser exposada per uns

mataronins inquiets i emprenedors a l'alcalde Abril (d'ERC). La Fira de 1934, la inaugurà el seu successor, Rabat (d'AC); la de 1934, Cruxent (d'ERC); la de 1935, l'alcalde Fradera (de la candidatura de dretes), i la darrera, de nou Cruxent. Tots els alcaldes i els consistoris, que es van anar succeint, es van identificar i es van implicar en la Fira. El president de la Generalitat Companys la va visitar abans i després del seu empresonament, el 1934 i el 1936, i, al seu torn, el president o governador interí Pich i Pon ho va fer en l'any de la suspensió de l'Estatut.

L'oasi català del qual es parlava aquells anys, per oposició al tens ambient que es vivia a Madrid i altres regions espanyoles, queda reflectit d'una manera molt plàstica en les paraules que Esteve Albert, secretari i cronista de la Fira de 1934, va escriure al cap d'uns anys:

> No crec que mai més s'hagi vist una entesa com en aquell cas, doncs pels vidriers hi havia en Joan Peiró, el terrible anarquista, mentre que pels comerciants hi ha havia en Soler, cap de la CEDA, i pels pastissers l'Oms, monàrquic per agraïment al Rei que havia fet son pare «Proveedor de la Real Casa». [...]
>
> L'Oms digué a Soler, el de la CEDA, que instal·lés al saló on ens reuníem una nevera elèctrica AEF (que llavors era la novetat, de les que faríem furor a la Fira), que ell es cuidaria de portar-hi un pastís i unes botelles de xampanys i compartint aquests ingredients iniciàvem totes les sessions. Veure en Joan Peiró amb un tall de pastís rebut de la safata de l'Oms ens feia una gràcia enorme. Jo crec que vàrem batre, llavors, el rècord de tolerància i de civisme que mai s'hagi assolit a Espanya (Albert 2013: 148 i 150).

Fins al 1950 no es va tornar a organitzar un certamen comercial. Va ser a la Plaça de Santa Anna i la Rambla, a càrrec del periòdic *Mataró*, amb el nom de «Ferias de Mataró», i durant tres anys. El 1960 els Amics de la Rambla van reprendre la iniciativa, amb una fira molt atractiva fins al 1964. Els tres anys següents (1965-1967) es va traslladar a la nova avinguda de Jaume Recoder, que duia el nom del prohom que havia entomat des de l'Ajuntament la primera proposta de Fira moderna. Des de 1968 tingué lloc al Parc Central, el millor escenari possible. Entre 1970 i 1978 va ser denominada «Fira de Mataró i el Maresme»; a partir de 1979 i fins al 1985, «Fira de Mataró», i finalment, des de 1986 fins a 1999, «Fira Comercial de Mataró». La de 1999 va ser la darrera fira multisectorial i de caire general amb el nom històric. Se'n van celebrar 47 edicions. No va arribar a la cinquantena.

Josep Puig-Pla

NOTES

1.- Rafael Soler Moreu era propietari d'un reconegut establiment a la Riera, de venda d'electrodomèstics i aparells per a la llar, fundat el 1808; políticament fou membre de la CEDA i de la Comissió Gestora provisional de l'Ajuntament constituïda el dia 1 de febrer de 1939; el seu germà Josep havia estat alcalde el 1918. Antoni Macià Comas, vinculat a les cooperatives i l'Associació de Música, creà l'agència de viatges «Via Enllà»; fou nomenat regidor de l'Ajuntament per ERC el setembre de 1938 i administrador de la Clínica Aliança; s'exilià a França, on col·laborà amb la Resistència (Quadrada 1980); era oncle del professor de Química i director de l'Escola de Formació Professional Miquel Biada, Antoni Macià Fonoll. Joan Comas podria ser familiar de l'anterior.

2.- La citació i les informacions referenciades procedeixen del *Diari de Mataró*, Extraordinari «I Fira Comercial - 1933», 10 de juny de 1933, p. 2.

3.- *Diari de Mataró*, 2 de juny de 1933. Les referències del diari corresponen a la primera pàgina quan no se n'indica la numeració.

4.- Segons Joaquim Llovet, s'anomenà aquesta mostra «l'olimpíada de Mataró», que tingué lloc «quan s'acabava de passar una crisi industrial molt forta, coneguda arreu com "la fam del cotó"» (Llovet 1990).

5.- El catàleg d'aquesta exposició fou reeditat en facsímil el 1989 per la Comissió de Fires de l'Ajuntament, la societat Fills d'A. Fàbregas i altres industrials mataronins, gràcies a la iniciativa del regidor Àngel Fàbregas Blanch.

6.- Ibídem nota 2.

7.- El segon extraordinari fou reproduït en facsímil el 1992 per la Caixa d'Estalvis Laietana en col·laboració amb Edicions Crònica de Mataró i el Patronat de Fires de Mataró.

8.- A partir d'un moment donat en lloc de Comissió Organitzadora es parla de Patronat.

9.- Nom que tenia l'actual Rambla.

10.- *Diari de Mataró*, 5 de maig de 1933.

11.- *Diari de Mataró*, Extra «I Fira Comercial - 1933», 10 de juny de 1933.

12.- Aquest paràgraf també es va reproduir en el *Diari de Mataró*, Extra «I Fira Comercial - 1933», 10 de juny de 1933, fet que demostra la total imbricació entre la Fira i el rotatiu.

13.- *Diari de Mataró*, 6 de juny de 1933.

14.- Acta Ple Municipal de 2 de març de 1934. Arxiu Municipal de Mataró. Només s'havia celebrat Fira l'any anterior, el 1933.

15.- *Diari de Mataró*, Extra «I Fira Comercial - 1933», 10 de juny de 1933, p. 2 i 3.

16.- «De la Fira Comercial» (article sense signar), *Llibertat. Defensor de l'ideari d'Esquerra Republicana de Catalunya a Mataró i Comarca*, 1, 30 de juny de 1933, p. 3. Recordem que l'alcalde Rabat i els altres regidors d'AC havien trencat la coalició amb ERC i els socialistes.

17.- «De la pasada Feria» (article sense signar), *La Defensa. Semanario bilingüe, republicano independiente*, any II, 29, 30 de juny de 1933, p. 1.

18.- *Pensament Marià. Bisetmanari d'Acció Catòlica*, 9 de juny de 1933, p. 3.

19.- *Diari de Mataró*, 26 de maig de 1934.

20.- *Diari de Mataró*, 18 de maig de 1934.

21.- La majoria d'aquests càrrecs formaven el Comitè d'Honor, encapçalat pel president Lluís Companys.

22.- *Diari de Mataró*, 15 de maig de 1934.

23.- *Diari de Mataró*, 17 de maig de 1934.

24.- *Diari de Mataró*, 22 de maig de 1934.

25.- L'edifici de la plaça de Santa Anna que s'anomenà Casa de Cultura, destinat a Biblioteca Popular, sala d'exposicions, etc. Fou remodelat fa uns anys i actualment és propietat de la Fundació Iluro, excepte la part que ocupa una oficina bancària. Agraeixo la informació facilitada per Pere Tió.

26.- Josep M. Plans, «El Pavelló de la Ciutat», *Diari de Mataró*, Suplement Fira, 26 de maig de 1934, p. I.

27.- *Diari de Mataró*, 28 de maig de 1934.

28.- Es nomenà a dit un governador general de Catalunya, accidental o interí, i nous consellers. L'Ajuntament fou remodelat amb els regidors de la candidatura Defensa Ciutadana, ampliat amb altres de nomenats pel governador; en conjunt eren membres de la Lliga, la CEDA, el Partit Radical, tradicionalistes i independents.

29.- *Diari de Mataró*, 5 de juny de 1935.

30.- Amb la suspensió de l'Estatut es nomenà un president o governador general interí. En aquell moment era Joan Pich i Pon, l'inefable empresari i exalcalde de Barcelona pel Partit Radical. D'ell eren conegudes la seva pobra oratòria i les confusions verbals, anomenades popularment «pich-i-ponades».

31.- Advocat, la seva família era propietària de la finca Can Torner de Mata. (Agraeixo la informació facilitada per Jaume Boter de Palau).

32.- *Diari de Mataró*, 11 de juny de 1935.

33.- Qualificat com a «obrerista independent» a la candidatura del Front Únic d'Esquerres de 1934, era afiliat al POUM (Partit Obrer d'Unificació Marxista).

34.- *Diari de Mataró*, 25 de maig de 1936.

35.- *Diari de Mataró*, 29 d'abril de 1936.

36.- El delegat de la companyia francesa era Ausencio Gómez, que fou administrador de Correus a la ciutat durant molts anys.

37.- *Diari de Mataró*, 2 de juny de 1936.

38.- *Diari de Mataró*, 6 de juny de 1936.

39.- *Diari de Mataró*, 8 de juny de 1936.

40.- *Diari de Mataró*, 14 de juliol de 1936.

41.- *Diari de Mataró*, 24 de juliol de 1936.

BIBLIOGRAFIA

ALBERT (2013): Esteve Albert i Corp, *La Memòria de l'Esteve Albert*. A cura de Josep Puig Pla. Argentona: Voliana Edicions.

CASTELLVÍ (1950): Jaime Castellví Toda, *Derecho y tradición en las Ferias y Mercados Mataroneses*. Mataró: Archivo Histórico Municipal.

GIMÉNEZ / TIÓ (2009): Joan Giménez Blasco / Pere Tió Casas, *Premi Iluro. 50 anys d'història*. Mataró: Caixa Laietana.

LLOVET (1990): Joaquim Llovet, «La primera Exposició Agrícola i Industrial de Mataró», *Fira Comercial de Mataró, 38a. edició* [Catàleg]. 31 de maig al 4 de juny, s/p.

LLOVET (2000): Joaquim Llovet, *Mataró. Dels orígens de la vila a la ciutat contemporània*. Mataró: Caixa Laietana.

QUADRADA (1980): Jesús Quadrada i Calvó, *Anar fent...!*. Arenys de Mar: Impremta Santa Maria. 165.

ARXIUS CONSULTATS

-Arxiu Comarcal del Maresme

-Arxiu Municipal de Mataró

-Col·lecció Mataró. Fundació Iluro

-Museu Arxiu de Santa Maria

El mestre Enric Torra i Pòrtulas va dirigir la Missa de les Santes en tres ocasions: el 1946, el 1974 i el 1982, però no es va limitar a dirigir-la i prou, perquè en va revisar la partitura, va donar les pautes per normalitzar-la —la que s'ha estat utilitzant del 1947 fins avui—, la va reduir a piano, va orquestrar els *Goigs* que es canten acabat l'ofici, i, el que és més important, va vetllar sempre per la continuïtat i la qualitat de la interpretació de l'obra. Torra va passar per la Missa amb molta discreció, però hi va deixar una fonda petjada.

Quan es temia que la Missa podia desaparèixer, va suggerir de fer-ne un enregistrament en disc, que fou patrocinat per la Caixa d'Estalvis de Mataró. Pere Tió i Casas ens relata un període crític de la Missa de mossèn Blanch i l'insistent paper de Torra per enaltir-la i salvaguardar-la.

EL MESTRE TORRA, LA MISSA DE LES SANTES I ELS DISCOS DE LA CAIXA

LA MISSA DE LES SANTES EN PERILL

Avui la Missa de les Santes és l'epicentre de la festa major de Mataró, però, en la seva ja llarga història, la Missa ha tingut moments de tot: alts i baixos i contratemps, i una amenaça molt greu, que va fer témer per la seva continuïtat, a finals dels anys cinquanta i tota la dècada dels seixanta, la darrera etapa de mossèn Narcís Pagès com a director, quan la falta d'entusiasme i la rutina s'apoderà de l'ambient.

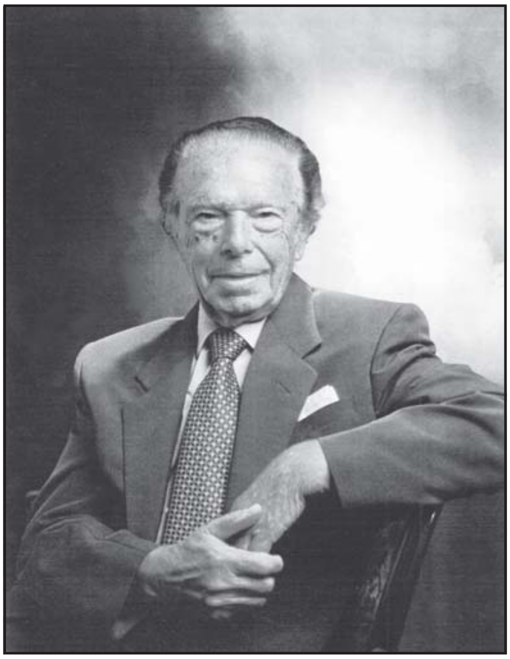

Enric Torra i Pòrtulas (1910-2003) el 1997.
Foto: Art. Àlbum família Torra

El juliol de 1960, mossèn Juvany, el capellà de les Santes, i Joaquim Casas alertaren, a través del periòdic local, de la indiferència i la inhibició general envers l'ofici.[1] Casas advertí de les conseqüències que podria portar aquesta actitud: «El año pasado —1959— la Basílica no se llenó de fieles. […] Muchos mataroneses desertan de la ciudad los días principales de la Fiesta; de continuar así, las Fiestas llegarán a ser una caricatura de lo que fueron y representaron».[2] La gent de Mataró, a finals de juliol, volia fugir de vacances. Els temps i els costums estaven canviant, i la Missa i l'ofici se'n ressentien. Eren «els signes dels temps», però a perdre la Missa, no tothom s'hi va voler resignar. Entre els que van sortir per salvaguardar-la despuntà el mestre Enric Torra, una autoritat en qüestions musicals i un enamorat de l'obra de mossèn Blanch.

Com que aquesta tradició musical mataronina estava en perill de desaparèixer, la Caixa d'Estalvis de Mataró va decidir, el 1962, patrocinar el seu enregistrament en disc, l'únic recurs per a poder-ne conservar un testimoni per a les generacions futures. Darrere de la decisió de la Caixa hi havia els passos que havia estat fent el mestre Torra.

Mossèn Pagès, el mestre de capella i director de la Missa, s'esforçava per reclutar cantaires, però la resposta era escassa i això li va fer perdre la fe sobre el futur de la Missa. Amb desànim i a empentes i rodolons es va poder mantenir viva la flama fins que el nou i providencial director, Jordi

Arenas, director de l'Orfeó Mataroní i deixeble de Torra, va revolucionar el 1971 tota l'organització de la Missa per encaminar-la cap a una esplendor i una qualitat d'execució mai abans no vistes. Jordi Arenas s'hi va entregar en cos i ànima. Al cap de poc es recuperà l'esperit de festa major, i la *Missa de Glòria* de mossèn Blanch es convertí en l'eix central de la festa. I encara, abans, se'n va fer la gravació en disc, ben accidentada tanmateix.

EL MESTRE ENRIC TORRA I PÒRTULAS (1910-2003)

Enric Torra tenia disset anys quan va arribar amb la seva família a Mataró el 1927 procedent de Fornells de la Selva. Era un estudiant avançat de piano que s'estava formant a l'Acadèmia Marshall amb els mestres Frank Marshall i Domènec Mas i Serracant; va acabar els estudis el 1928 amb el Premi d'Honor de l'acadèmia i s'hi va quedar com a professor dels cursos superiors.

Torra va ser rebut a Mataró com un gran pianista. De seguida se'l va convidar a integrar-se a l'orquestra Els Verds dels Casanovas i, després, a l'orquestrina del Clavé, que acompanyava les sessions de cinema mut i els actes de concert. El Foment, la Sala Cabanyes i els locals del carrer de Bonaire se'l disputaven. A pesar de la seva joventut, era un pianista molt dotat i un músic polifacètic, amb grans coneixements. A l'Iris, hi va dirigir l'orquestra, els cors i els cantants de sarsueles. A la Sala Cabanyes, hi començà fent substitucions (1933), fins que hi va arrelar. Allà dirigí l'Orfeó Mataroní (1933-36) i l'orquestra i la massa coral fins el 1983, en les representacions dels Pastorets, la Passió, i les sarsueles que acostumaven a estrenar cada any per la Fira i per les Santes; la més gran part de la música dels Pastorets és obra seva, i la quasi totalitat de la Passió, també.

Fou professor de piano, mestre de música i crític musical; mai no va parar de compondre i, de tant en tant, els mataronins podien assistir a un recital seu de piano o a l'estrena d'un concert escrit per ell, normalment a la sala de la Biblioteca Popular de la Caixa, a la plaça de Santa Anna.[3]

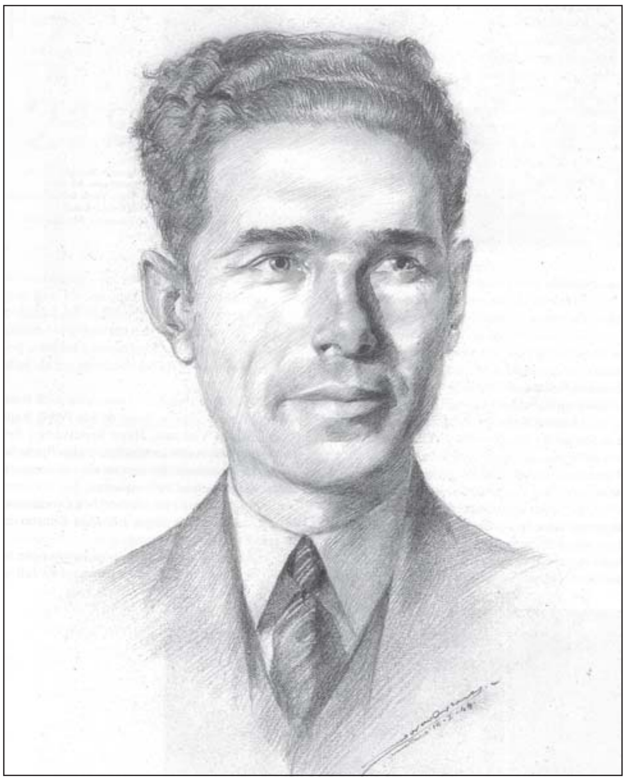

Enric Torra el 1944 vist pel llapis de Jordi Arenas. Família Torra

1946, TORRA ÉS CONVIDAT A DIRIGIR LA MISSA DE LES SANTES

Torra, des del primer moment que va sentir la música de l'ofici de la festa major de Mataró, en va quedar admirat;[4] per això afirmava que el més alt honor que pot rebre un músic mataroní és poder dirigir la Missa de les Santes. La direcció havia estat sempre a càrrec del mestre de capella de Santa Maria, excepte el 1943, quan el titular mossèn Fargas (1875-1944) va accedir al desig del mestre mataroní Josep Sabater —director de l'orquestra del Liceu— i li va cedir gentilment la batuta. El 1944 la dirigí novament mossèn Fargas, però al desembre es va morir. Per ocupar, entretant, el seu lloc en la Missa, el 1945 es va designar el director de la Banda Municipal de Mataró, el mestre Romà Alia, i el 1946, el mestre Torra, aleshores un jove músic de trenta-sis anys.

El 27 de juliol de 1946 va ser un dia molt intens per a Torra perquè, a més de la Missa al matí, a la nit estrenava amb la gent de la Sala Cabanyes la sarsuela *El rey que rabió*, que fou un èxit dels que es recorden.

Jordi Arenas, que cantava al cor de la Missa, va anotar aquell dia en el seu dietari:

> A Santa Maria, al gran ofici. Canto de baix. Som uns 80 coristes, cinc solistes i 35 músics. Dirigeix magníficament Enric Torra, que vesteix de jaqué.
>
> La Missa de mossèn Blanch és interpretada amb molta fidelitat, ajustant-se a les indicacions de la partitura com mai s'havia fet.
>
> Església pleníssima. Assisteix de mig pontifical el senyor bisbe de Girona, Dr. Cartañà, el Governador, president Diputació, autoritats, etc.

> A en Torra, hi ha molta gent que el té per poca cosa, perquè és modest; però amb la direcció de la Missa, i tenint en compte que se li va donar la partitura vint dies abans, s'ha hagut d'empollar a ratets la partitura original que és un laberint, i assajar-la poques vegades —els altres tenien tres mesos de temps per estudiar-se-la—, ha demostrat ser un excel·lent músic i un expert director.[5]

Al mateix moment que Torra va poder conèixer la partitura de la *Missa de Glòria per a quartet solista, cor i orquestra* de mossèn Manuel Blanch i Puig, ja es va adonar que, si es volia executar dignament, seria necessari intervenir en dos fronts: la partitura i el cor de cantaires.

TORRA COMENÇA A INTERVENIR SOBRE LA PARTITURA. LA CÒPIA DE 1947

Amb Torra a la direcció, en l'ofici de 1946 els canvis van ser immediatament perceptibles: els fidels van descobrir, ja als primers compassos, que el nou director conduïa la Missa amb un aire molt més viu i alegre del que estaven acostumats a sentir. Torra i, més tard, Jordi Arenas sostenien que la Missa de les Santes s'ha d'interpretar com una missa de glòria —el que havia escrit mossèn Blanch—, i no com una missa de difunts.

A part de la nova lectura que en feia, Torra havia observat en la partitura unes deficiències tècniques i d'equilibri orquestral que calia corregir. En unes notes mecanografiades que em va deixar,[6] hi deia que el primer que el sobtà de l'original va ser la necessitat d'haver-lo de desxifrar perquè hi havia trossos esborrats i moltes anotacions sobreposades dels directors anteriors; tot estava atapeït per culpa de la petita dimensió de les pàgines, l'escriptura no seguia l'ordre acostumat de veus i instruments i, a més, tenia enquibits els vint-i-un pentagrames en una sola pàgina horitzontal; es barrejaven corals i orquestra, alguns fragments dels solistes estaven col·locats en els pentagrames de les corals i, per acabar-ho d'arrodonir, la música estava escrita amb claus diverses del sistema barroc: *do* en primera, soprano; *do* en tercera, contralt; *do* en quarta, tenor; i el baix, en *fa*.

Un problema afegit era que les veus femenines havien estat prohibides a l'església en el culte fins feia ben poc, i com que antigament el conjunt vocal estava reservat a nois i homes, calia aclarir quins cors eren els melòdics i quins els acompanyants. Un cop entès, ho va anotar en llapis sobre la partitura.

Per tal de treballar-hi d'una manera més pràctica, primer de tot en va escriure una versió reduïda per a piano —i recorda que hi va haver d'esmerçar dos gruixuts blocs de paper pautat.[7] Va modificar la tessitura de veus abaixant el to en diversos temes, com els *Kyries*, el *Domine Deus* o al quartet solista. També va corregir altres detalls d'expressió i *tempo*, que va anotar a la partitura com a orientació per als intèrprets i per a la futura conducció de l'obra. Aquell any es van fer noves particel·les, que van ser escrites el mateix 1946 pels copistes Antoni Lladó i Jordi Manén Sancho.

Aquests i altres detalls, Torra els va comunicar al nou mestre de capella i organista de Santa Maria, mossèn Narcís Pagès (1908-2006), fill de Girona —del carrer de l'Argenteria—, que acabava

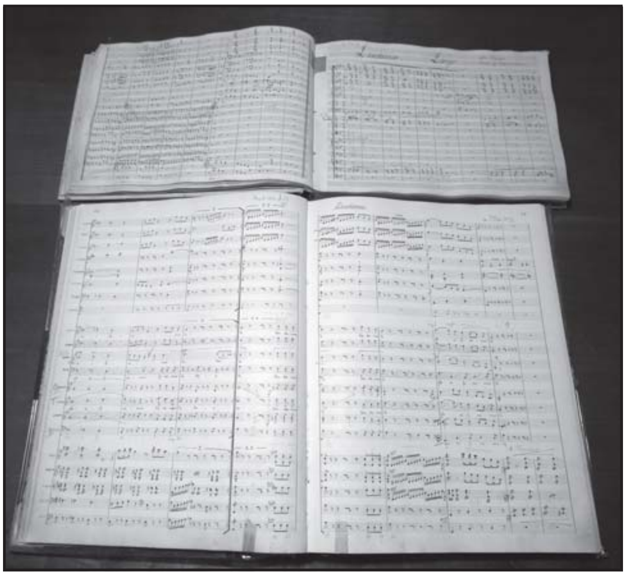

A sobre, la partitura «original», a baix, la transcrita el 1947 per Josep Campins, seguint en bona part les pautes donades per Enric Torra

Custodiades al MASMM. Foto: Pere Tió

Aquesta còpia de la
Missa de les Santes, feta per en
Josep Campins. de Barcelona, fou
acabada el dia 31 de Maig. Any
del Senyor MCMXLVII

«Aquesta còpia de la Missa de les Santes, feta per en Josep Campins, de Barcelona, fou acabada el dia 31 de maig. Any del Senyor MCMXLVII».

Anotació del copista feta al final de la partitura. Foto: Pere Tió

d'arribar a Mataró, i que a partir de 1947 s'havia de fer càrrec de la direcció de la Missa. Mossèn Pagès ho va copiar i anotar, i immediatament l'Administració de les Santes va acordar passar a Josep Campins de Barcelona l'encàrrec de fer una transcripció de la partitura per posar-la al dia amb aquestes indicacions i que complís els requisits vigents. El nou mestre de capella va assumir les gestions amb el copista, que va donar el treball per acabat el 31 de maig de 1947.[8] Aquesta nova partitura, la va utilitzar mossèn Pagès des de 1947 fins a 1970 i, després, els directors que el van succeir.

Mossèn Pagès i els solistes. Foto Masachs. Arxiu d'imatges MASMM

ANYS SEIXANTA: LA MISSA DE LES SANTES AMENAÇADA DE MORT. TORRA ES POSA EN ACCIÓ

Mossèn Pagès va dirigir la Missa vint-i-quatre anys seguits, massa anys, segons que manifestava ell mateix amb franquesa,[9] i reconeixia que, després de tants anys, era necessària una renovació: el cor de cantaires se li havia anat encongint, la Missa anava perdent solvència i qualitat artística, l'interès general va anar decaient, i a principis dels anys seixanta es parlà, fins i tot, d'una possible desaparició de la *Missa de Glòria* del programa de la festa major.

Torra, alarmat, es va començar a moure per intentar redreçar la situació. En últim extrem, va proposar que s'enregistrés l'obra en disc per tal que en quedés un record. Però l'alt cost d'una gravació no podia ser assumit per l'Administració de les Santes. Torra va pensar llavors en l'Ajuntament, però el consistori anava escàs de recursos. I, a Mataró, no hi havia cap devot de les Santes prou ric ni generós.

No es va rendir. El dijous 18 de gener de 1962 el músic es va posar davant d'un micròfon al cenacle El Candil —situat a La Moderna del carrer de Sant Josep Oriol— per pronunciar una llarga i documentada conferència sobre «La música en Mataró». Sabem el contingut del seu parlament gràcies a la transcripció que en va fer per al periòdic *Mataró* del dia 25 de gener Josep M. Colomer i Panadero, estudiós local i músic —tocava el trombó amb la Principal de Mataró i estava al fossat de la Sala Cabanyes sota la batuta del mestre Torra. Per la transcripció de Colomer sabem que Torra va dedicar el darrer capítol de la conferència a les mancances de Mataró en matèria musical: la primera, la Missa de les Santes:

> De cara a una posible vitalización, primeramente se refiere [Torra] a nuestra gran Misa de las Santas comentando su grandeza y afirmando, por haber tenido el honor de trabajar con el original, que se trata de una obra de gran personalidad y que todas sus características denotan haber sido tratadas por mano maestra.
>
> Es partidario de dársele más realce, invitándose a una celebridad como Director general, como se hace con algunas agrupaciones de prestigio, ya que el maestro de coral tiene su misión como preparador de la obra. Aumentar el número de voces hasta doscientas si fuera posible, no escatimándose ensayos para equiparar su audición a los grandes acontecimientos.

El cor de la Missa de les Santes el 1959. Foto: Masachs. Arxiu d'imatges. MASMM

Torra conferenciant al Candil, 1962. Àlbum família Torra

A pesar de l'entusiasme de Torra, fer aquestes propostes en aquells moments era picar ferro fred. A l'octubre del mateix any, s'obria solemnement el Concili Vaticà II, que, amb el seu *aggiornamento*, podia haver donat el cop de gràcia a la Missa.

Tot just dos mesos després d'aquella conferència, Torra hi tornava a insistir el 29 de març davant del mateix auditori. Aquest cop amb el títol d'«Antología de la música mataronesa»,[10] i la va il·lustrar amb interpretacions al piano que havia gravat prèviament a casa seva. La segona part, la va dedicar quasi íntegrament a analitzar els treballs de mossèn Blanch. Per tal de poder tocar alguns passatges de la Missa, Torra havia aconseguit que li deixessin la partitura original i va demanar al seu amic i deixeble Jordi Arenas que l'ajudés fent-li la còpia d'uns fragments.

EL CENTENARI DE LA CAIXA. S'ACORDA LA GRAVACIÓ

El 1963, la Caixa havia de celebrar el seu centenari. Amb prou antelació, ja des de 1959, l'entitat va començar a recollir suggeriments per patrocinar «obres commemoratives»; Torra va aprofitar l'ocasió per parlar de la seva inquietud amb els seus amics Albert Mayol, el director general de la Caixa —i posseïdor de la millor col·lecció de discos de Mataró—, i Jaume Colomer i Martori, que formava part de la junta de govern de l'entitat i de la Comissió del Centenari.

Al cap de poques setmanes de les conferències de Torra, el 8 de maig de 1962, la Ponència del Centenari de la Caixa, «atenent algun dels suggeriments presentats per a la celebració del centenari», acordava proposar a la junta de govern «la gravació total o parcial de la Missa de les Santes».[11]

La junta ho aprovà al cap de dos dies. Fou una gran notícia i el principi d'un llarg i accidentat camí.

Per executar l'acord es van designar Domènec Monserrat —vocal de la junta de govern— i Joan Masjuan —un dels ciutadans escollits per col·laborar amb les comissions del centenari, entès en qüestions musicals i ben relacionat amb els professionals del ram. Albert Mayol, des de la direcció de la Caixa, es cuidaria de coordinar-ho tot, i Jaume Recoder, el president, assumiria els encàrrecs de més compromís.

Tan bon punt la Caixa d'Estalvis va considerar la possibilitat d'enregistrar la Missa, ja va córrer la veu per Mataró. Però, a alguns, els va caure una galleda d'aigua freda a sobre quan van saber que la interpretació no seria confiada als músics i cantaires habituals sinó a una orquestra i corals de prestigi que serien dirigits per un reputat director.

Albert Mayol, director general de la Caixa d'Estalvis de Mataró. Foto: Masachs. Fons d'imatges de la Fundació Iluro

UN ENTREBANC PER A LA GRAVACIÓ: L'ACTITUD HOSTIL DELS CANTAIRES DE MATARÓ

Els cantaires, que any rere any contribuïen a mantenir una tradició molt pròpia, veien com a l'hora de gravar la Missa en disc no eren ells els cridats sinó uns professionals forasters —que s'endurien l'honor i els mèrits.

En una de les primeres visites a l'arxiprest de Santa Maria, mossèn Francesc Pou, el 18 de juny de 1962, el president de la Caixa, Jaume Recoder, va veure el gran goig amb què el rector acollia la iniciativa, però també li observà unes reserves que no venien d'ell. Mossèn Pou li manifestà aquell dia les condicions amb les quals l'Administració de les Santes estaria disposada a prestar la partitura i les particel·les: només durant els assajos i, sempre, un representant de l'Administració de les Santes portaria els papers i els retiraria un cop acabat l'assaig; també que, un cop feta la gravació, els discos haurien de quedar de propietat i en dipòsit de l'Administració de les Santes, per bé que la Caixa tindria dret a rescabalar-se de les despeses fetes, i, finalment, que les corals que interpretessin la Missa en el disc haurien d'acceptar els cantaires de Mataró que hi volguessin participar.

Jaume Recoder li va manifestar la seva total conformitat, però l'endemà mateix mossèn Pou enviava un escrit al president de la Caixa comunicant-li que, no per mala fe, s'havia descuidat de «retransmetre-li el que s'havia dit en la reunió de les Santes per l'afer de la gravació de la Missa». El rector li recordava per escrit, entre d'altres coses, que s'admetessin cantaires de Mataró en la gravació «per no ferir susceptibilitats i no aprovar la campanya de l'any passat feta amb força mal gust des del Diari Mataró». Però el més important que s'havia descuidat de dir-li era que «si la gravació portés un abandonar els actuals interpretadors o cantadors de la Missa, la Caixa ens ajudés a normalitzar la situació, amb ajuda econòmica fins que els mataronins tornessin altra volta a voler-la cantar».

Mossèn Pou estava entre l'espasa i la paret. Per una banda, la Caixa —el principal benefactor de la parròquia durant molts anys—, que es brindava a sufragar un projecte molt costós, i per l'altra, els cantaires, o una part dels cantaires prou significativa —i potser algú més de l'Administració de les Santes. El rector, preocupat per si es negaven a cantar el dia de les Santes, afegia que «aquesta última condició per mi descuidada [que la Caixa pagués uns cantaires de fora si fallaven els mataronins], és clar que és hipotètica, però cal preveure el que pot passar, perquè l'ambient entre els cantadors és una mica hostil. Tot és degut al que es va dir des del diari l'any passat».

I què s'havia dit, al diari, perquè els cantaires adoptessin aquesta actitud? Probablement es referia a l'article de 19 d'agost de 1961, publicat a primera pàgina, sota el títol de «Positivos y negativos de la Fiesta Mayor» i firmat per Arco (pseudònim de Joaquim Casas). Per a l'autor, l'acte més negatiu de la festa va ser la interpretació de la Missa de les Santes:

> En el renglón de negativos hay mucho que anotar. En primer término —y como, desgraciadamente, viene siendo tradicional— la interpretación de la Missa de mosén Blanch no estuvo a la altura debida. Por las causas que sean, algunas bien notorias, la Missa no proporciona solemnidad alguna al oficio. Y es que la Missa de mosén Blanch o se interpreta a la perfección o no vale la pena de interpretarla.

Els cantaires, i mossèn Pagès, s'havien de sentir ferits. I no els deien que ho havien fet malament només aquell any, no, sinó que la deficient interpretació «desgraciadamente, viene siendo tradicional»! Mossèn Pou estava agraït a mossèn Pagès i als cantaires, i justificava la seva interpretació: «Hem d'entendre que els que van a cantar la Missa no són professionals. Són plens de bona voluntat i res més. Per tant, no se'ls pot exigir gaire més del que fan», afegia en la seva carta.

Torra, molt cortès, havia suggerit pautes per millorar la interpretació; Casas, l'abocava pel broc gros —«no vale la pena de interpretarla»—, i això va caure molt malament.

JOAQUIM CASAS I BUSQUETS (1911-1993)

Joaquim Casas era fill de Blanes, i va arribar amb la seva família encara petit a Mataró. Amb els seus articles a la premsa i els seus llibres va retratar d'una manera molt personal i expressiva els mataronins i el Mataró del segle XX. Escrivia amb una prosa viva, captivadora i enèrgica, amb metàfores i ditirambes de focs artificials. Va ser un puntal i animador del Racó d'en Terri, del primer dia a l'últim. Havia estat escolà vermell de Santa Maria —dels que formaven part de la capella de música—, on va cantar i conèixer de molt a prop la interpretació de la Missa de les Santes. A l'Acadèmia Musical Mariana aprengué a tocar el violí i, de jove, estigué a l'orquestra de la Missa; fins i tot es va integrar durant un temps a una

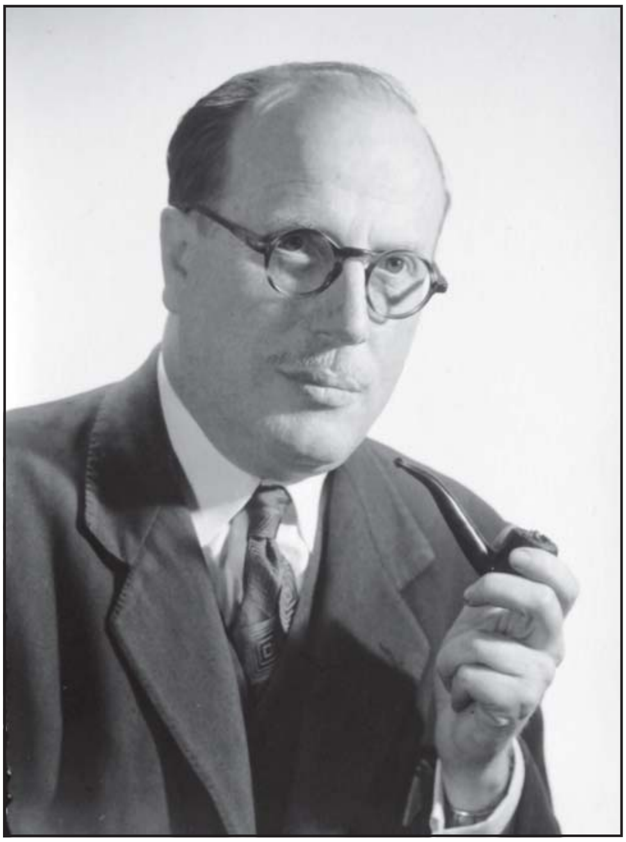

Joaquim Casas i Busquets (1911-1993) el 1956.
Foto Estudi Caballé. Àlbum Joaquim Casas Botey

orquestrina local de jazz. Com que era un entès en la matèria i un reconegut melòman, se li va confiar l'espai de crítica musical del periòdic local *Mataró*, on també tenia una columna d'opinió sobre temes d'actualitat ciutadana. Els seus articles en aquest periòdic, que firmava amb el pseudònim d'Arco, a part de ser els de més qualitat literària que s'hi publicaven i els més llegits, també eren sovint els més polèmics.

DEL JULIOL AL DESEMBRE DE 1962, MIG ANY MOLT INTENS. APAREIX UNA CÒPIA DE LA PARTITURA

La segona part de l'any 1962 va ser d'una gran intensitat a la Caixa perquè s'acostava el moment culminant del centenari, que s'esqueia el 8 de febrer de 1963, i s'havien d'afanyar a fer-ne els preparatius. Passat l'estiu, pocs dies després dels aiguats del Vallès, la Caixa inaugurava el col·legi Josep Monserrat al barri de Peramàs; durant la tardor, quan Joan XXIII obria el Concili Vaticà II, l'entitat d'estalvi començava la urbanització de la plaça de davant de la seu central, i l'esgrafiat del gran mural que donaria el nom popular a la placeta: la «plaça dels Ninots», que s'inaugurava el 24 de desembre a la nit, coincidint puntualment amb la nevada del segle. Entretant, el president Jaume Recoder i el director general Albert Mayol, discretament, però d'una manera efectiva, prosseguien les seves gestions per impulsar la gravació de la Missa.

L'Administració de les Santes, reticent, no arribà a prestar la partitura, però se'n va obtenir una còpia d'una manera misteriosa. La primera notícia sobre l'origen d'aquesta còpia es va tenir al cap de tres anys a través d'una crònica de *La Vanguardia*[12] —firmada pel corresponsal de Mataró, i empleat de la Caixa, Pere Rigau—, on s'informava que en aquells moments (març de 1966) s'estava gravant la Missa a partir de la transcripció i adaptació escrites pels compositors Cristòfor Taltabull i Josep Soler, basades en «una partitura que se supone fiel copia del original del propio mosén Blanch, facilitada por un benemérito mataronés». ¿I d'on havia sortit aquesta partitura, i qui era aquest «benemérito mataronés»?

En les meves converses amb Enric Torra, el mestre em va dir que l'explicació era molt senzilla: resulta que el retratista Santi Carreras en tenia una còpia fotogràfica, i aquesta és la que es va utilitzar per fer la nova versió. La identitat del fotògraf no es va revelar mai. Però he consultat el Fons Carreras a l'Arxiu Municipal de Mataró i, segons els registres actuals, no hi ha cap fotografia ni cap rodet de negatius amb imatges de la partitura de la Missa de les Santes.

L'AUTOR DE LES FOTOGRAFIES DE LA PARTITURA

Segons Torra, Santi Carreras havia subministrat a la Caixa la còpia fotogràfica de la partitura; però potser Carreras no era l'autor de les fotografies sinó només del positivat dels rodets que algú li degué passar. En aquest supòsit, vaig pensar que l'autor dels negatius podria ser Jordi Arenas. Ho vaig suposar un dia mentre estava repassant els dietaris de l'artista. Arenas, aprofitant les pàgines del dissabte 3 i el diumenge 4 de març de 1962 del seu minúscul dietari, va anotar-hi:

> Faig fotos de tota la Missa de les Santes, partitura original. En Torra va aconseguir que li deixessin per estudiar fragments per il·lustrar una conferència i, secretament, l'he fotografiat. 300 fotos, clixés 280 pessetes, 7 hores.

Fixem-nos que diu que es tracta de l'«original» de mossèn Blanch, no la partitura actualitzada de 1947. En la pàgina del dia següent, el dilluns 5 de març, Jordi Arenas hi afegeix:

> El 1948, quan la tenia M. Ribas per fer la coberta, vaig copiar a llapis les veus principals, perquè m'agradaven molt i, a més, considerava que és molt convenient que n'existeixi alguna còpia per si un dia desaparegués l'original, tal com anava a passar el 1936. Ara he tingut l'oportunitat de copiar-la fotogràficament íntegra. Crec que és pel que he dit, i també un deure com a mataroní. No pretenc amb això altra cosa.[13]

Tal com escriu Arenas, Torra li havia deixat la partitura per tal que li'n copiés uns fragments per il·lustrar una conferència —la del Candil del 29 de març. Jordi Arenas va complir l'encàrrec de l'amic i va aprofitar l'ocasió per fotografiar-la íntegra «secretament», amb set hores de feina. Si ho va fer tan en secret, potser ni Enric Torra no va saber mai que Arenas hagués fet aquestes fotografies.

Arenas, director de l'Orfeó Mataroní, era dels que veien amb pessimisme la deriva que anava prenent l'execució de la Missa. El 27 de juliol de 1962 —no feia ni mig any que havia fet les fotografies—, va escriure al seu dietari: «A Missa de les Santes. [...] Surt malament, com cada any». Aquest home tan sensible estava decebut de la interpretació d'aquella obra que tant admirava i que tan joiós estava d'haver-la cantat en la seva joventut. Semblaria lògic, doncs, que, sabedor de les dificultats de la Caixa per obtenir la partitura per poder gravar la Missa dignament en disc, hagués pogut oferir discretament la còpia que n'havia fet complint el seu «deure com a mataroní». Els rodets dels negatius es conserven a les capses de Jordi Arenas de l'Arxiu d'imatges del Museu Arxiu de Santa Maria. Emperò no he sabut trobar cap anotació seva que ens pugui confirmar que els hagués deixat a ningú. I això m'estranya molt.

EMBOLICA QUE FA FORT

Pere Rigau estava a l'entorn de la Direcció de la Caixa i es movia per Santa Maria, on fins i tot es posava a l'orgue per acompanyar les misses. Per tant, sabia el que es deia quan a *La Vanguardia* es referia a la «partitura que se supone fiel copia del original del propio mosén Blanch». Rigau no parla de fotografies; qui me'n va parlar va ser Torra. Però Josep Soler, en l'opuscle de l'àlbum dels discos, escriu que per a compondre la seva versió «disponía de un manuscrito realizado de acuerdo a una copia fotográfica del original de mosén Blanch». Així, doncs, no es va basar en fotografies sinó en un manuscrit fet a partir de fotografies. Ara he parlat amb Josep Soler per mirar què en recordava i m'ha dit que, realment, ell no va fer servir un manuscrit, sinó fotocòpies que anaven dins d'un estoig vermell fosc lligat amb betes.[14] Eren fotocòpies de fotografies, doncs. Era lògic que el 1966 Soler no emprés la paraula «fotocòpia» perquè aleshores aquest mot no estava en l'ús comú.[15] Però, les fotocòpies, ¿no podien haver estat fetes directament de la partitura original, que estava a Santa Maria tancada amb pany i clau? Jo, avui, m'inclino per aquesta possibilitat.

Pere Rigau (1931-1992) quan va plegar de la Caixa (1988) em va comentar que es volia entretenir a escriure unes memòries on explicaria moltes coses; suposo que aquest afer n'hauria estat un dels capítols. Els familiars de Rigau m'han dit que no les va arribar a escriure mai, aquestes memòries; i ara ja no soc a temps de parlar amb Albert Mayol (1916-2014), que ens ho hauria aclarit tot...

MOMENT DE FORMALITATS

El 16 de gener de 1963, quan la neu de Nadal encara no s'havia fos del tot, mossèn Pou enviava una targeta a Jaume Recoder urgint-lo a passar pel despatx parroquial. Tenia notícies: li havia de dir que l'Administració de les Santes i el Bisbat autoritzaven la Caixa a gravar els discos. Ho van formalitzar amb dues cartes redactades de comú acord —i en castellà. El president de la Caixa es dirigia el 19 de gener de 1963 al rector de Santa Maria amb aquests termes:

> Con motivo de la conmemoración del Centenario de la fundación de esta Caja de Ahorros, y atendiendo a las reiteradas sugerencias que le han venido siendo formuladas, tiene proyectada esta Institución proceder a la grabación en discos de la Misa de las Santas de Mn. Blanch, por lo que me permito solicitarle se sirva indicarnos si sería de su agrado que se realizase el mencionado proyecto, cuya ejecución nos proponemos encargar a una masa coral de gran categoría y a una muy competente dirección.
>
> En el caso de que ello fuese de su complacencia, esta Caja de Ahorros, una vez resarcida de los gastos que ello le ocasionaría, cedería la propiedad de la grabación a esa Parroquia.

Al cap de dos dies, el 21 de gener, el rector contestava:

> Recibida su atenta carta de fecha 19 de los corrientes, en la que solicita si es del agrado de la Parroquia la grabación de la Misa de las Santas de Mn. Blanch, debo manifestarle que, según indicaciones del Excmo. y Rvdmo. Sr. Obispo Auxiliar de Barcelona, con quien se consultó el caso, y de acuerdo con la Junta de Administración de las Santas en reunión habida el día de ayer,

Sortida de l'ofici i Te Deum el 8 de febrer de 1963, centenari de la Caixa d'Estalvis de Mataró. El rector, mossèn Francesc Pou i Ginesta, a l'esquerra de la foto, i el president de la caixa, Jaume Recoder, a la dreta; el bisbe Dr. Modrego, al mig. Feia dues setmanes que havien arribat a un acord per a l'enregistrament de la Missa.

Foto: Masachs. *125 anys d'història. Caixa Laietana 1863-1988.*

puede esta Institución de su digna presidencia proceder a su proyecto.

Puesto que se ha encargado la ejecución a una masa coral de gran categoría y a una muy competente dirección, esperamos un feliz éxito de este proyecto y que redunde todo a mayor gloria de las Santas.

La Caixa, doncs, tenia via lliure per procedir a la gravació i, ja amb la partitura a les mans, els primers passos havien de ser fer-ne la revisió i confeccionar les particel·les per a la «masa coral de gran categoría» que interpretaria la Missa sota «una muy competente dirección». I dels cantaires de Mataró, no se'n va parlar ni resar.

UN PROJECTE MOLT COSTÓS

Albert Mayol, per començar a avançar feina, ja havia demanat uns pressupostos orientatius a Oriol Martorell, director de la Coral Sant Jordi i director artístic de la discogràfica Vergara. El 23 de gener de 1963 Oriol Martorell li presentava un pressupost que va ser estudiat per la Comissió Col·laboradora d'Actes Culturals del Centenari i la Ponència del Centenari, que el 8 de març acordava: «Proposar a la junta de govern la gravació de la Missa de les Santes de mossèn Blanch per la coral Sant Jordi, reforçada amb elements de la Capella Clàssica Polifònica del F.A.D. i del Chor Madrigal, sota la direcció d'Oriol Martorell». La junta de govern del 22 de març de 1963 acordà: «Procedir a la gravació total [total, ja] de la Missa de les Santes de mossèn Blanch, per la coral Sant Jordi, sota la direcció d'Oriol Martorell, amb un pressupost aproximat de 500.000 pessetes».

En aquells moments un pis corrent a Mataró valia unes 150.000 pessetes i la Caixa venia pisos assequibles al Palau per menys de 100.000. L'esforç per la gravació dels discos era, doncs, molt considerable, i ho va ser molt més encara perquè a l'hora de la veritat el cost definitiu va multiplicar per quatre el previst inicialment.

LA REVISIÓ DE LA PARTITURA

Com que no s'havia pogut obtenir la partitura ja revisada de 1947 ni les particel·les de 1946, Torra va fer avinent a la Caixa que, si es volia fer l'enregistrament a partir de la partitura original, primer seria necessari repassar-la per corregir les deficiències que hi havia observat. Corregir les deficiències, no fer una nova versió de la Missa.

Oriol Martorell havia advertit, en la carta que acompanyava el pressupost de gener de 1963, que: «L'obra és llarga, molt llarga, i fer les còpies [les particel·les] ens portarà molt temps. S'hauria de poder començar a fer-ho com més aviat millor i veure quan podrà estar. [...] Per mica que ens descuidem, se'ns faria tard per a tenir-ho tot llest abans d'acabar l'any». La intenció era tenir els discos editats dins de l'any 1963, el del centenari. El 17 d'abril, la Caixa manifestava a la discogràfica la conformitat als números que li havia presentat i li demanava que «se servissin indicar el pressupost

aproximat per a la confecció de les partitures del cor i l'orquestra, i de la revisió de la partitura general».

Torra em va explicar que la Caixa li va encarregar la revisió de la partitura, i que ja havia començat a treballar-hi, però Masjuan la hi va treure de les mans perquè tenia unes altres intencions, que apuntaven cap als més reconeguts directors de corals de Barcelona i cap a Cristòfor Taltabull, el seu antic mestre.

Joan Masjuan i Roger. Encarregat de la part artística de l'enregistrament de la Missa. Àlbum família Masjuan

JOAN MASJUAN I ROGER (1905-1991) I CRISTÒFOR TALTABULL (1888-1964)

A pesar que les persones designades per fer les gestions de la gravació foren Joan Masjuan i Domènec Monserrat, aquest cada vegada estava més absorbit per les seves obligacions amb la Caixa, de la qual a principis de 1964 fou elegit president per substituir Jaume Recoder, que acabava de morir. D'aquesta manera, Masjuan va esdevenir, de fet, la persona que va portar el pes de les qüestions artístiques —compositor, director, corals, orquestra—, i Albert Mayol s'ocupà de les altres gestions.

Joan Masjuan coneixia molt bé l'ambient musical: s'havia iniciat a la música a l'Acadèmia Musical Mariana, era un reconegut melòman i va formar part de la junta directiva de l'Associació de Música de Mataró; al cap de poc d'haver retornat a Catalunya Cristòfor Taltabull, Masjuan va ser alumne seu a Barcelona.

El prestigiós compositor i mestre de compositors Cristòfor Taltabull, després d'una llarga estada de més de trenta anys a París, precedida d'una temporada a Munic, havia retornat a Barcelona el 1940 i aviat es va vincular amb Mataró a través del seu deixeble predilecte, Domènec Rovira i Castellà. Després de la mort de Rovira (1944), continuà venint sovint a Mataró, ara a casa dels Esquerra i a can Masjuan.[16] A Mataró, hi va dirigir la coral Victoria, que més tard adoptà el nom de Madrigalistes d'Iluro.[17] El 1963 Cristòfor Taltabull ja començava a ser gran i vivia austerament de la composició i de les classes que donava a casa seva, un cinquè pis sense ascensor ni telèfon del carrer de Casp de Barcelona. Els grans autors de música contemporània catalans són deixebles seus, i grans pedagogs i directors d'orquestra, també.

LA PARTICIPACIÓ DE TALTABULL

Quan Oriol Martorell i els directors de les altres corals es van mirar bé la partitura es van adonar al primer cop d'ull que fer-ne una revisió ben feta seria una feinada. L'obra era llarga i complexa, i cap dels directors no es va veure en disposició d'abordar-la. Així, doncs, Masjuan va decidir encarregar el treball a Taltabull. Ja era a la primavera de 1963. Excés de feina, compromisos de compondre per altri, alumnes, i dues pulmonies a l'hivern impediren que el mestre pogués avançar gaire. Al cap d'un any, el dia primer de maig de 1964, Taltabull es va morir quan havia enllestit tan sols els *Kyries* i esbossat el *Gloria*, que representen poc més de cinc minuts de música d'una obra que dura quasi dues hores.

Podem saber alguna cosa de les vicissituds de la participació de Taltabull i la visió que tenia de l'obra, a través de les cartes que dirigí a Masjuan durant el temps que hi va treballar. Aquestes cartes es conserven a la Biblioteca de Catalunya.[18] La primera, la transcric íntegra perquè reflecteix tant la primera impressió que va tenir Taltabull en mirar-se la partitura com les seves dificultats per poder acomplir l'encàrrec, atrafegat com estava.

> Dissabte, 25-5-1963.
> Benvolgut Sr. Masjuan,
> En Ribó[19] m'ha portat la *piccola partitura* de mossèn Blanch. També he rebut les seves ratlles. Estic desanimat! 290 pàgines de partitura d'orquestra i, com si no fos prou, deu fer-se una nova versió de piano i veus.
> He donat una mirada a la partitura. S'han de modificar:
> L'estructura dels cors, en lloc de 8 veus deuen reduir-se (l'escriptura a 4, 5 o 6 veus). L'efecte seria el mateix puix sovint tenors i baixos són iguals en els dos cors, i cal simplificar.

El compositor Cristòfor Taltabull amb el seu deixeble Josep Soler.

Foto: Montserrat Sagarra. Fons d'imatges de la Fundació Iluro

Posar les sopranos, contralts i els tenors en clau de Sol i no en tres claus de Do diferents com feien els antics.

Després, les trompes i trompetes deuen escriure's en els tons que avui s'usen, puix els instruments de metall tenen pistons i són cromàtics.

S'ha de fer una partitura nova amb la plantilla de l'orquestra simfònica del segle xx.

I en primer lloc, deu fer-se una nova reducció de piano i veus, i jo no puc fer-la si no m'envien la que ha servit pels assajos dels solistes i dels cors i que correspon a la partitura d'orquestra. Quan un compositor escriu una obra per a gran orquestra i veus, fa primer les veus i una reducció del que serà l'orquestra. Aquesta reducció serveix pels assajos d'estudi. A Mataró, hi ha sens dubte vàries còpies per a piano i veus. Si no me n'envien una còpia no puc començar a treballar. La partitura d'orquestra no puc modificar-la sense haver fet primerament la reforma de la part de piano i veus.

És un treball molt llarg, i estic només a mitja orquestració del *Càntic dels càntics* d'en Lamote. Només puc treballar a les nits. Tinc massa deixebles. Tampoc vull matar-me prometent una data de termini del treball.

Ja en parlarem, si Déu vol.

Sempre seu aff.

C. Taltabull.

Casp 67-5è. Barcelona.

El 9 d'agost Taltabull anuncia que ha acabat els *Kyries*. Són 40 pàgines i en compta 2.400 pessetes, i ho fa passar en net per un copista que fa una feina excel·lent —però que no l'acaba fins al mes de desembre. «És un dels millors copistes de Barcelona i el seu treball fa més bonic que l'imprès», diu.[20] Al copista, les 40 pàgines se li transformen en 47, a 35 pessetes cada una, en resulten 1.645 pessetes. Quasi cobra tant el copista com el compositor! Taltabull, a més, ha de revisar la feina del copista perquè «tots els copistes fan moltes errades, lo que representa gran pèrdua de temps i de diners».

Està content del resultat. El 3 de desembre escriu:

> La còpia queda molt clara i ben dibuixada, i el meu treball resumint un cor i quatre solistes, amb l'orquestra més ben manejada que per mossèn Blanch el 1840, farà un conjunt molt més homogeni i molt més adequat per a ésser enregistrat.

Espera tenir enllestit i copiat el *Gloria* cap a finals de gener de 1964, però el dia 22 de gener escriu una carta on explica que:

> He tingut un principi d'any molt desagradable, amb una bronquitis en dos períodes que m'ha deixat molt aclaparat [...] [diu que ja s'està recuperant] i cregui que faig tot el que puc per avançar i recuperar el temps perdut. Ja he donat a copiar bona part del *Gloria* mentre estic fent el que falta.

Al cap d'un mes, el 24 de febrer, escriu un nova carta a Masjuan per tranquil·litzar-lo:

> No l'he deixat plantat i no faig cap altra feina. He tingut dues bronquitis gripals en dos períodes successius i, després de la febre, l'efecte de les sulfamides, i sobretot de la Codeïna, em deixaren molt aplanat i adormit per a poder treballar normalment. [Li explica que ha hagut d'acabar l'orquestració del *Càntic dels càntics* de Lamote de Grignon, que havia emmalaltit i mort sense acabar-la]. [...] I ara ja no prendré cap més encàrrec fins haver acabat amb la Missa, o amb les parts

> que vulguin de la Missa. Fa pocs dies, em van sol·licitar per fer l'orquestració d'un ballet que s'ha de muntar al Liceu el 1965 i vaig refusar temporalment. Doncs ara ja em trobo bé, gràcies a Déu, i aniré ràpid per acabar aquest ditxós *Gloria* que conté exactament disset pàgines repetint *propter magnam gloriam tuam*.

Dos mesos després d'aquesta darrera carta, el dia primer de maig de 1964, Taltabull es moria a l'edat de setanta-cinc anys.

JOSEP SOLER (1935)

A Catalunya no hi havia cap compositor del prestigi de Taltabull. Jaume Recoder, el president de la Caixa, s'havia mort tres mesos abans, el dia de la Candelera. Ja s'havien clausurat les celebracions del Centenari i, de l'enregistrament dels discos encara el més calent era a l'aigüera.

Masjuan va proposar substituir el compositor pel seu deixeble més avançat, Josep Soler, un jove de vint-i-nou anys que encara no havia acabat els estudis amb el mestre, però que el 1961 ja havia estat guardonat amb un Premi Ciutat de Barcelona. Per a Taltabull, Soler era la nineta dels seus ulls. Josep Soler és el deixeble que més ha treballat per propagar el llegat de Taltabull: va ser el continuador que va enllestir algunes obres inacabades del mestre, però a la seva manera, i el mateix va fer amb la Missa de les Santes.

A l'opuscle que acompanya els discos de la Caixa, Soler hi escriu un comentari sobre la seva versió de la Missa: després de fer un gran elogi de l'empenta i la vitalitat de mossèn Blanch i de ressaltar la força i la musicalitat de molts fragments de l'obra, el compositor diu que, un cop s'analitza la partitura, es veu com les intencions i l'esperit de l'autor van anar molt més enllà de la seva capacitat i els seus coneixements tècnics. Segons Soler, per fer-ne una versió correcta se li obrien dos camins: anar solucionant els incomptables problemes d'equilibri orquestral de la partitura, originats per la poca destresa de l'autor —la seva *gaucherie*, en diu—, i d'aquesta manera intentar «reconstruir-la» d'una manera històrica, de forma que el resultat sonés tal com se suposa que podia ser el desig de l'autor, o bé intentar una «recreació» de l'original, això sí, respectant al màxim la línia melòdica que coneix tothom i la base harmònica.

Explica Soler que Taltabull, quan va revisar els *Kyries*, va seguir els dos camins, mentre que ell —en la resta de la partitura, quasi la totalitat— va optar per «recrear» l'original, tot i que va aplicar el rigor històric al màxim, i va emprar tota l'orquestra actual, com Taltabull, i no la de mitjan segle XIX. Finalment, assegura que el més gran esforç del seu treball el va dedicar a preservar l'esperit i la força musical de mossèn Blanch.

EL DIRECTOR, LA CORAL, ELS INTÈRPRETS, L'ORQUESTRA

En un any Josep Soler va tenir la partitura enllestida i ja es podia anar per fer les particel·les i començar l'enregistrament.[21] Però es va presentar un altre contratemps: Oriol Martorell, director de la Coral Sant Jordi, renuncià a fer la gravació; Enric Ribó, director de la Capella Clàssica Polifònica del FAD, també, i Manuel Cabero, director del cor Madrigal, l'altra coral que hi havia de participar, es va excusar pels excessius compromisos de la seva agrupació. Masjuan va pensar com a alternativa per dirigir la Missa en una jove promesa, Antoni Ros Marbà, però aquest tampoc no va poder assumir la direcció d'una obra tan llarga perquè en aquells moments estava preparant les oposicions a la plaça de director de l'Orquestra Simfònica de la Radiotelevisió Espanyola, que va guanyar.

Josep Soler va suggerir llavors un company seu, i deixeble com ell de Taltabull, Marçal Gols (1928), que acabava de prendre possessió de la plaça de director titular de l'Orquestra de la Societat Filharmònica de Las Palmas de Gran Canaria. Aquest acceptà.

Marçal Gols (1928), director de l'orquestra.
Fons d'imatges de la Fundació Iluro

Els solistes elegits van ser la contralt Montserrat Martorell, germana d'Oriol Martorell, molt experimentada, i tres joves que havien estat alumnes de Jordi Albareda: la joveníssima soprano Núria Massip, el tenor Joan Ferrer i Serra, expert en tècnica i fisiologia vocal, i el baríton Francisco Chico Bonet, que va interpretar la veu de baix. De

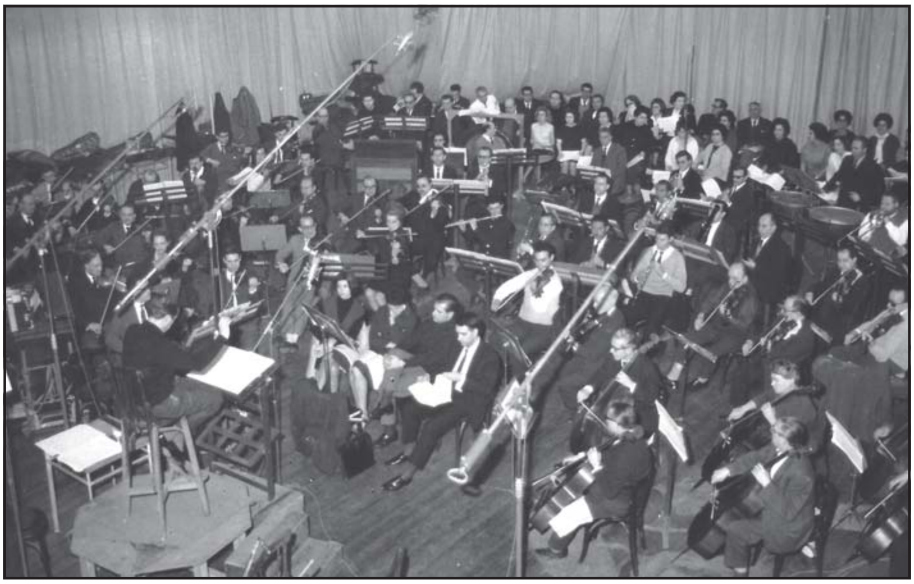

Un moment de l'enregistrament a l'Aliança del Poble Nou, el març de 1966.

Foto: Masachs.
Fons Enrich i Regàs del MASMM

l'orgue, se'n va encarregar la més prestigiosa organista de l'Estat, Montserrat Torrent.

Com que havien fallat la Coral Sant Jordi i les altres, es va contractar el Cor i Orquestra del Gran Teatre del Liceu. El cor va ser preparat per «il maestro» Riccardo Bottino. De totes maneres, Oriol Martorell va acceptar dirigir la seva Coral Sant Jordi per interpretar el fragment més difícil de la Missa, el *Cum Sancto Spiritu* del final del *Gloria*, que es canta *a capella*.

El dia 22 de gener de 1966 la comissió directiva de la Caixa aprovava els pressupostos que li havia presentat Masjuan: els honoraris del director Marçal Gols eren de 40.000 pessetes més les despeses del viatge des de les Canàries; els quatre solistes, 15.000 pessetes cada un, i en aquest import hi havia compresa la preparació que els feia el mestre Albareda; els quaranta cantaires del cor del Liceu, 198.000 pessetes, més 31.000 del «maestro» Bottino i el seu auxiliar; i l'orquestra de seixanta professors del Liceu, 417.000, encara que el cost definitiu dels músics va ser de 671.926,40 pessetes.

El compositor Josep Soler comenta la partitura amb els solistes durant l'enregistrament el març de 1966.

Foto: Masachs. Fons d'imatges de la Fundació Iluro

LA GRAVACIÓ

L'enregistrament, el van fer entre el 7 i el 15 de març de 1966 els estudis de gravació Magnecor, a l'Aliança del Poble Nou de Barcelona, sota la direcció tècnica de Josep Mañé, en sessions de tres a vuit hores diàries. En total, van ser cinquanta hores de gravació i en van resultar 15.000 metres de cinta magnetofònica. El cost de la gravació va ser de 72.223,70 pessetes, més 15.000 de la cinta.

Alguns mataronins van tenir el privilegi de poder ser presents en alguna de les sessions. Joaquim Casas en fou un, i el 7 d'abril en va publicar un ampli reportatge amb les seves impressions al periòdic *Mataró*:[22]

> En primer lugar, lo que nos sorprendió extraordinariamente fue la calidad armónica e instrumental de la ejecución. La Missa, en esta nueva versión, ha adquirido una riqueza y una categoría en verdad sensacionales. Sobre el esqueleto de las melodías y de la armonización simple que conocíamos ha surgido un ropaje sonoro absolutamente inédito que obliga a reconsiderar seriamente el valor de la grandiosa composición de mosén Blanch. En las sesiones grabatorias, la labor de conducción del maestro Gols fue eficacísima. Sacó, tanto de la orquesta como de los coros, matices insospechados. […] El solo de violín del *Et incarnatus* y el de flauta del *Qui tol·lis* fueron insuperables y desconocidos.

Joaquim Casas, que de jove, a més d'haver cantat la Missa, hi va tocar de segon violí, va quedar sorprès per l'execució de Jaume Llecha, el violí concertino.

Però anys més tard, Casas va revelar alguna cosa més d'aquelles sessions de gravació a l'Aliança del Poble Nou:

> L'orquestra i els solistes responien força bé, però el cor, no. Extrem que va quedar reflectit en els discos, on els instruments i els solistes vocals semblen els únics protagonistes i les parts corals se senten —si és que se senten— a segon terme. Un disbarat, perquè qui ha de dir els textos és el cor, principalment. [...] El cor del Liceu amb el *Cum Sancto Spiritu* s'hi va encastar fins que es va pregar a Oriol Martorell que ens vingués a treure del compromís amb la seva sempre prestigiosa Coral Sant Jordi.[23]

Després de moltes repeticions, la Coral Sant Jordi tampoc no se'n va sortir i aquest fragment va quedar desafinat. Casas disculpa la coral i en responsabilitza mossèn Blanch per la seva inexperiència, en haver escrit un passatge a veu pelada que mai no haurien plantejat ni Mozart ni Bach.

Albert Mayol i Roca (1916-2014).

Fons d'imatges de la Fundació Iluro.

centenari, esdevingut tres anys abans, el 1963, i que l'edició d'aquella música s'havia endarrerit tant per culpa de la gran quantitat d'obstacles que s'havia hagut de superar.[24]

EL MÀSTER I EL PREMSATGE DELS DISCOS

Amb les cintes gravades ja es podia fer el màster i el posterior premsatge dels discos. Em va explicar el senyor Mayol que el màster, per la complexitat del muntatge, el va fer una empresa especialitzada de París, però hi va haver l'inconvenient que, quan el portaven a Barcelona, va ser retingut a la duana perquè s'havien de pagar unes taxes. Mayol va haver d'anar amb el seu Renault R8 a la frontera i pagar una suma molt elevada per poder importar aquell material. El premsatge va ser encarregat a Barnafon, S.A.

DESEMBRE DE 1966. ES CULMINA L'EDICIÓ DELS DISCOS

Un dia de gran alegria i expectació a la Caixa d'Estalvis de Mataró va ser quan es van rebre, com si s'acabés de culminar una gran empresa, els darrers fulletons per a l'àlbum de la Missa de les Santes. Venien amb la tinta encara fresca de la Impremta Minerva i només faltaven aquests papers per completar l'estoig i poder, ja d'una vegada, començar-ne la distribució.

Era el desembre de 1966 i tota la plantilla de la Caixa la integràvem una cinquantena d'empleats amb prou feines. Jo, que tenia quinze anys acabats de fer, hi acabava d'entrar i m'havien destinat a Direcció, al costat del senyor Albert Mayol i el seu secretari. Tots dos em van explicar que la gravació d'aquells discos era la darrera aportació que havia fet la Caixa a la ciutat per commemorar el seu

TRES DISCOS EN UN ESTOIG DE LUXE

L'estoig, molt luxós, havia estat confeccionat per la fàbrica de capses de cartró de Lluís Viladevall. A la cara de la capsa s'hi reproduïa una gran fotografia de l'altar major de Santa Maria al moment de «l'encesa» del dia de les Santes de 1904, quan es va commemorar el XVI centenari del martiri de les Santes Patrones. El senyor Mayol estava molt joiós d'aquella foto perquè era obra del seu pare, Ignasi, un dels fundadors dels «Científics» i pioner de la fotografia amateur a Mataró —i predecessor seu en el càrrec de director de la Caixa. A la cara de l'estoig, sobre la fotografia, hi havia escrit amb lletres molt grosses de color granat, símbol de martiri, «Missa de les Santes», en català; al revers, a dintre, un dibuix modern, de grafista, de Santiago Estrany, que representa l'església de Santa Maria i les cases de l'entorn.

L'estoig contenia tres discos *long play* de 33 rpm, estereofònics, acompanyats d'un opuscle, una guia escrita pel compositor Josep Soler on explicava els diferents moviments de l'obra i, finalment, un díptic amb la relació de les audicions fetes de la Missa des de 1848 fins a 1966, amb la llista dels directors i solistes de cada any.

UN OPUSCLE MOLT BEN DOCUMENTAT

Les vint pàgines de gran format de l'opuscle —el *booklet* dels discos—, a més de dades tècniques de la gravació i reproduccions fotogràfiques, recollien la presentació del president

L'àlbum dels discos (1966)
de la Caixa d'Estalvis de Mataró.
Foto: Pere Tió

de la Caixa i textos de Joaquim Casas i de l'historiador de les Santes, Lluís Ferrer i Clariana, a més d'un escrit de Josep Soler titulat «Comentario a esta versión de la "Missa"». Era molt significatiu això de «esta versión».

Dues pàgines de l'opuscle eren per presentar el currículum del director, intèrprets i compositors; a la contraportada, s'especificava que havien contribuït a aportar dades i textos la senyora Cristina Ferrés Puigvert —l'arxivera municipal— i Claudi Mayol Roca —l'administrador de la Biblioteca Popular i germà d'Albert Mayol—, que havien fet un gran treball de recerca, juntament amb les bibliotecàries, per documentar les audicions de la Missa des de 1848.

JUSTIFICACIÓ DE LA GRAVACIÓ

En l'escrit de presentació, el president, Domènec Monserrat, hi argumentà la decisió de la Caixa de patrocinar l'enregistrament:

> Ahora, dadas las corrientes innovadoras en materia litúrgica en el seno de la Iglesia Católica, es de prever, en un futuro próximo, no pueda seguir figurando [la Missa de les Santes] dentro del tradicional culto a las Patronas de la Ciudad.

La Missa ja es donava per morta. Això s'escrivia el 1966, quan s'estaven sentint amb molta intensitat els efectes del Concili Vaticà II, però la veritat és que el perill de desaparició de la Missa de les Santes no venia pas només del Concili, sinó dels mateixos mataronins, que ja havien dimitit de la Missa, de l'ofici i de la festa major bastant abans d'obrir-se el Concili.

La Caixa havia volgut salvar la memòria d'una tradició que s'anava a perdre, i en va assumir un cost tan elevat que, a l'hora de tancar els comptes, es va acostar als dos milions de pessetes. Ja hem dit que un pis a Mataró, als primers anys seixanta, valia 150.000 pessetes. Això ens dona la mesura del gran esforç econòmic que es va haver de fer.

PRESENTACIÓ PÚBLICA I DISTRIBUCIÓ DELS DISCOS

El divendres 30 de desembre de 1966 es feia la solemne presentació de l'àlbum a l'Hotel Castell de Mata amb una audició dels discos seguida d'un sopar ofert als redactors de la premsa local, corresponsals dels principals diaris, emissores de ràdio i agències d'informació; hi van assistir el compositor Josep Soler, el director Marçal Gols, els tècnics de gravació, directius de la Caixa i les persones implicades en l'enregistrament.

El periòdic local en va donar compte el 3 de gener de 1967, amb un article, destacat a primera pàgina i a tres columnes, que duia el llarg títol de «Primera audición de la grabación de la Misa de las Santas de mosén Blanch. Este tesoro artístico, editado por la Caja de Ahorros, está contenido en tres discos microsurco de innegable valor histórico para la ciudad». Al cap d'una setmana, en una carta al director, algú feia notar que entre els vint-i-cinc assistents enumerats pel periòdic no hi havia cap representant de la parròquia de Santa Maria ni de l'Administració de les Santes...

Tota la premsa de Barcelona es va fer ressò de la publicació dels discos, amb amplis reportatges i articles dels crítics més prestigiosos, com Xavier Montsalvatge a *Destino*,[25] Oriol Martorell a *Tele/estel*[26] o Rossend Llates a *El Correo Catalán*.[27] La Caixa volia que a tot arreu es conegués la música que s'interpretava a Mataró per la festa

major i va fer arribar els discos a directors d'orquestra, a totes les autoritats amb qui es relacionava de Barcelona i de Madrid, als bisbes de Catalunya, als presidents de les Caixes de tot Espanya, a institucions filharmòniques, a l'abadia de Montserrat i al Vaticà. Després d'esforços, contratemps i una gran despesa, s'havia de donar a conèixer aquest tresor musical mataroní.

Els discos, a Mataró, es van posar a la venda al preu de 900 pessetes, un dineral. El preu, o l'especial actitud dels mataronins per aquestes coses, va fer que no fossin un *best seller* —com tampoc no ho va ser l'edició en disc compacte de la gravació feta a Santa Maria i interpretada pels cantaires mataronins el 1998, l'any del sesquicentenari de la Missa, que també va comptar amb el patrocini de la Caixa i es va vendre a un preu més que assequible.

L'enregistrament, per la seva qualitat i per l'acurada documentació del llibret, va ser candidat favorit a un Gran Premi del disc català de l'any 1967, però a última hora es van adonar que, encara que a la portada hi constés *Missa de les Santes* en català, els fulletons, amb la voluntat de donar la màxima difusió a la Missa de mossèn Blanch, estaven escrits en castellà i, en conseqüència, els discos de la Missa van quedar exclosos de la candidatura.

POLÈMICA A LA PREMSA

El 10 de gener de 1967, pocs dies després de la presentació, el crític musical de *Mataró*, Arco (Joaquim Casas), publicà l'article «La versión en discos de la Missa de les Santes», on exposà d'una manera molt detallada tant els aspectes positius com els negatius de la versió i la interpretació, i el conclogué recomanant vivament els discos:

> Los innumerables oyentes […] en la nueva versión quedarán gratamente sorprendidos ante la grandeza y la dignidad artística que contiene. […] Es tan categórica la Missa de les Santes en su temática original; tan magnífica la labor recreativa del maestro Soler, y son tan subyugantes los valores que encierra la entera partitura que, pese a las pequeñas salvedades apuntadas, se puede afirmar que, la grabación, constituye un inapreciable regalo para los mataroneses.

Casas, a més, féu grans elogis a Josep Soler per haver basat la seva versió en una partitura que, segons ell, era molt més completa que la que es cantava a Santa Maria. L'enèrgica protesta de mossèn Pagès no es va pas fer esperar: el 19 de gener, amb una extensa carta al director deixava ben clar que la versió que s'interpretava cada any per les Santes, al contrari del que deia Casas, era completa i autèntica, i que els fragments que s'hi eliminaven eren repeticions innecessàries; mossèn Pagès justificà, compàs per compàs, totes les supressions que hi feia.

Per a Joaquim Casas, la versió dels discos, a més de ser més completa, guanyava en autenticitat, i la recreació de Josep Soler la millorava notablement. Aquesta asseveració, la rematà a *Tele/estel*: «Amb la Missa tradicional, l'autor, mossèn Blanch, anava amb una sabata i una espardenya. Ara, en canvi, revestit, ha quedat com un arquebisbe de pontifical».[28]

La polèmica no es va pas limitar a Casas i mossèn Pagès, perquè mig any després Xavier Montsalvatge, el 12 d'agost a *Destino*, va tornar a obrir la caixa dels trons:

> Se habla de detener la progresiva adulteración [de la Missa] que parecía inevitable por cuanto se utilizaban para la interpretación [a Santa Maria] unos manuscritos originales bastante confusos e incompletos que daban margen a versiones bastante *sui generis* que hubiesen acabado por desvanecer el contenido real de la composición.[29]

Va haver de sortir mossèn Pou, en nom de l'Administració de les Santes, a defensar la labor de mossèn Pagès amb una carta al director de

Mossèn Pagès dirigeix la Missa.

Foto: Masachs.
Fons d'imatges de la Fundació Iluro

Destino del 16 de setembre de 1967. Mossèn Pou recriminà Montsalvatge per fer «una manifestación completamente gratuita y errónea» quan afirmava que s'usaven originals bastant confusos i incomplets, perquè només hi havia un manuscrit autògraf de mossèn Blanch,[30] que és el que s'havia usat cada any per dirigir la Missa des de la primera audició de 1848 fins a l'any 1946;[31] afegí el rector que «en el transcurso de 1946 a 1947, esta Administración creyó oportuno, para evitar un deterioro irreparable y para guardar con el honor que se merece dicho autógrafo, hacer una copia exacta, que es la que se viene utilizando a partir del año 1947». Així, doncs, res de «deterioros ni contenidos *sui generis*» en la partitura que feia servir mossèn Pagès, perquè era una còpia exacta de l'«original» —amb les esmenes i actualització que hi havia fet Josep Campins seguint, en bona part, les recomanacions de Torra.

Josep Soler es va afegir a la polèmica i la va tancar amb una llarga carta al director de *Destino* del dia 21 d'octubre on criticà mossèn Pagès per l'excessiu nombre de compassos que suprimia: 924; Soler aprofità la carta per justificar la instrumentació de la Missa que havien fet ell i el mestre Taltabull.

Els discos van ser tema de conversa a Mataró i a fora durant molt de temps. Mossèn Pagès, molts anys després de la gravació, ja retirat, sentencià que «la Missa de les Santes s'ha d'escoltar amb orelles mataronines».[32] Deu ser per això que molts mataronins van trobar la versió de Soler una mica estranya. El mateix Torra reconeixia els mèrits tècnics de l'arranjament, propis d'una transcripció moderna, però em va comentar que el jove compositor no havia encertat ni l'esperit ni la tècnica de mossèn Blanch. Tampoc Joaquim Casas, tot i el seu entusiasme pels discos, no es privà de dir que «l'obra, tractada amb una independència excessiva per l'arranjador Soler, si bé amb un ofici de compositor indiscutible, queda molt brillant, espectacular i —valgui la paraula— poc ortodoxa».[33] Brillant i espectacular, doncs, però poc ortodoxa per a unes orelles mataronines.

MOSSÈN PAGÈS DIMITEIX. LA IRRUPCIÓ DE JORDI ARENAS

La Missa de les Santes ja havia estat gravada i salvada per a la posteritat. A Santa Maria, se seguí interpretant cada 27 de juliol i, contra els mals averanys, la tradició no es va perdre, però el director mossèn Pagès s'adonà que els temps havien canviat i que calia una renovació. El 28 d'octubre de 1970 formalitzà la seva renúncia a dirigir la Missa amb un escrit adreçat a l'Administració de les Santes: «Crec molt convenient una renovació; cal que aires nous rejoveneixin les coses tradicionals. Si això, tot temps ha sigut convenient, ho és més als nostres dies que hi ha una verdadera pruïja de renovació».[34]

La dimissió de mossèn Pagès, més que una esperança de canvi i rejoveniment, va provocar un gran ensurt: es pensà que la Missa ja no es tornaria a cantar mai més; el pessimisme sobre el futur de la Missa va ser encara més gran quan es va veure que, dins la mateixa Església, hi havia un sector partidari de suprimir-la.

Al cap de poques setmanes, sortosament, a Torra se li va obrir el cel tan bon punt va saber que per al 1971 es designava un nou director: el seu deixeble Jordi Arenas. Així que fou nomenat, el polifacètic artista deixà tot el que estava fent i es va submergir en la partitura durant mig any intens. Es va centrar en la part coral, va fer canvis sobre la partitura de 1947 i va situar la tessitura del cor mixt de manera que es pogués lluir el matís en el timbre agut. Per damunt de tot, buscà l'equilibri del conjunt i recuperà en les quatre veus del cor uns dibuixos melòdics que abans passaven desapercebuts. Torra el visitava, discutien els diferents passatges i l'aconsellava en la part orquestral.

Jordi Arenas dirigeix la Missa.

Foto: Santi Carreras Sajaloli.
Fons Arenas del MASMM

Arenas comptà des del primer moment amb tot el suport del rector de Santa Maria per revitalitzar la Missa: portà cantaires de l'Orfeó Mataroní a cantar-la, en convidà de nous, i incrementà els assajos, el rigor i la disciplina. Amb ganes, il·lusió, treball i tenacitat, l'èxit va arribar. Les interpretacions de Jordi Arenas de 1971, 1972 i 1973 van ser memorables i van assenyalar el camí per als futurs directors. Es formà cua per entrar-hi de cantaire. La Missa de les Santes s'havia «revitalitzat». S'havia aconseguit el gran anhel.

Per dirigir la Missa aquestes dues vegades amb la partitura ja corregida, Enric Torra va utilitzar una reducció per a piano que va copiar, i en bona part transcriure, amb la seva impecable cal·ligrafia, Miquel Rovira Castellà.[35] Opinava Torra que l'èxit de la Missa durant els anys setanta va ser degut al paper indiscutible de Jordi Arenas, però també al sistema rotatiu de directors que, amb les noves aportacions de cada un, va permetre anar enriquint la interpretació i atreure més cantaires a participar-hi.

Torra dirigint la Missa el 1974.
Foto: Masachs.
Fons Enrich i Regàs del MASMM

TORRA TORNA A DIRIGIR LA MISSA EL 1974 I EL 1982

Torra va seguir treballant la partitura els dos altres cops que va ser cridat a dirigir-la, el 1974 i el 1982. Va fer una acurada revisió de la instrumentació de l'obra (1974) i de les particel·les dels músics, i algun canvi en les veus solistes, com al *Laudamus te* —que per a ell és una meravella d'inspiració: està escrit per a tenor segon a l'original però és esplèndid per a contralt; a més, va orquestrar els *Goigs* que es canten acabat l'ofici. Els fidels van quedar gratament sorpresos amb l'estrena d'aquells *Goigs*, amb un eloqüent final del cor mixt amb duo i orquestra. Segons Torra, aquesta revisió de la partitura i l'orquestració dels *Goigs* va ser una feinada de dos anys intensos.

EN CONCLUSIÓ

Ens adonem del paper crucial d'Enric Torra en la Missa de les Santes. Des de 1946, quan la va dirigir per primera vegada, s'hi va sentir compromès: va donar les pautes per escriure la partitura de 1947 —la que han utilitzat tots els directors fins avui mateix—, va donar el crit d'alerta quan l'interès per la Missa va decaure d'una manera alarmant a principis dels anys seixanta, des de 1971 va col·laborar activament i discretament amb el seu deixeble Jordi Arenas, el qual la revitalitzà, i els dos altres cops que la va dirigir, el 1974 i el 1982, no es limità a conduir músics i cantants sinó que en va fer nous arranjaments instrumentals, va supervisar la reducció a piano i orquestrà els *Goigs*.

Quan es temia seriosament per la desaparició de la Missa, va suggerir que, si no s'aconseguia revitalitzar-la, es gravés en disc; però com que els responsables de l'enregistrament van confiar la interpretació a reconegudes formacions i solistes forasters —i no als d'aquí—, van provocar una forta polèmica a la ciutat: per una banda, els cantaires mataronins i els que estaven amb ells, que desitjaven que quedés gravada una tradició pròpia, autèntica, tal com bonament s'interpretava, bé o malament, cada any a Santa Maria el dia de les Santes; i per l'altra, els més filharmònics, que tenien la màxima consideració per la *Missa de Glòria*, sospiraven per l'excel·lència i volien deixar-la gravada amb una orquestra i unes corals que permetessin fer lluir l'obra amb la màxima qualitat artística. Uns i altres compartien la mateixa admiració per la música de mossèn Blanch, però

amb el seu enfrontament van protagonitzar un episodi que va fer parlar molt a la ciutat de les Santes.

Torra, Arenas i els que els feren costat van evitar que aquesta tradició mataronina es perdés, i van portar la *Missa de Glòria* als seus millors moments d'esplendor per convertir-la en el símbol més genuí i representatiu de les Santes, la festa major de Mataró.

Pere Tió i Casas

Jordi Arenas dirigint la Missa el 1971. Foto: Santi Carreras Sajaloli. Arxiu d'imatges del MASMM

Agraeixo a la Fundació Iluro les facilitats rebudes per accedir als papers referents a la gravació de la Missa, recopilats en bona part per mi mateix els anys que vaig estar a la Secretaria de Direcció de la Caixa d'Estalvis de Mataró. Molt agraït a Pere Cañada, documentalista de la Fundació, per la seva diligència. El meu agraïment, també, al Museu Arxiu de Santa Maria, que m'ha permès moure'm lliurement pels seus arxius, i al Dr. Francesc Cortès per respondre'm totes les preguntes que li he fet.

NOTES

1.- Vegeu Mn. Josep Juvany, Capellà de les Santes, «Amigos y enemigos de la Fiesta Mayor», *Mataró,* 21 juliol 1960. D'aquest sentiment general d'indiferència, se'n queixa igualment, entre d'altres, Ramon Julià Llavina, «¡Alerta!», *Mataró,* 26 juliol 1961.

2.- Vegeu Arco (Joaquim Casas), «Pasado, presente y futuro de nuestra Fiesta Mayor», *Mataró,* 26 juliol 1960.

3.- Vegeu «Enric Torra i Pòrtulas. Un músic per a una ciutat», editat pel Centre Atlètic Laietània, Mataró, 1997. Textos de Pere Tió i Casas, Francesc Cortès i Mir i Josep M. Clariana i Coll.

4.- Un testimoni de la consideració que tenia Torra per la Missa, el tenim en l'article que va escriure per a la revista *Mvsev* de juny-juliol 1948: «La Missa de les Santes de Mataró, de mossèn Manuel Blanch, Pvre.».

5.- Els dietaris de Jordi Arenas estan dipositats al Museu Arxiu de Santa Maria de Mataró, fons Arenas.

6.- Torra em va deixar aquestes notes mecanografiades el 1997 quan vaig escriure el seu apunt biogràfic per al llibre d'homenatge que va editar el Centre Atlètic Laietània.

7.- Mossèn Fargas es valia d'un guió, per dirigir-la, i en tenia una reducció per a orgue per als assajos, que Torra va completar als anys setanta.

8.- La nova partitura va tenir un cost total de 3.702,25 pessetes. El copista va cobrar 3.100 pessetes; la resta correspon al paper, segells de goma i petites despeses, inclosos els desplaçaments de mossèn Pagès a Barcelona. Museu Arxiu de Santa Maria, Administració de les Santes, Rebuts de 1947.

9.- Vegeu Neus Cabot i Sagrera i Helena Patrício i Àvila, «Narcís Pagès i Ramiro, una vida, una època», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, 88, abril 2007, p. 29-34.

10.- «Antología de la música mataronesa. El Mtro. Enrique Torra en "El Candil"», *Mataró*, 5 abril 1962.

11.- La documentació que se cita a l'article originada o rebuda per la Caixa d'Estalvis de Mataró, després Laietana, es conserva als arxius de la Caixa, avui transformada en Fundació Iluro.

12.- Pedro Rigau, «Mataró: La famosa "Misa de las Santas", grabada en discos», *La Vanguardia Española*, 15 març 1966.

13.- El 21 i 26 de juliol de 1946, quan Torra tenia la partitura a casa seva per estudiar-se la Missa, Arenas també en va fer fotografies, segons anota en el seu dietari.

14.- Conversa de 15 de juny de 2019.

15.- Quan Josep Soler va fer el seu escrit per a l'opuscle, les fotocopiadores eren unes màquines encara quasi desconegudes. La Caixa, en aquells anys, va tenir una de les primeres fotocopiadores de Mataró, una Rank Xerox 914, de prop de 300 quilos.

16.- Joan Masjuan era un home que havia prosperat econòmicament: era soci de la família Coll-Enrich com a accionista dels Laboratorios Unitex.

17.- Vegeu Nicolau Guanyabens i Calvet, «Madrigalistes d'Iluro (1946-1947). Una experiència coral irrepetible», *XXII Sessió d'Estudis Mataronins*, 2005, p. 261-271.

18.- Es conserven deu cartes de Taltabull dirigides a Masjuan referides a la partitura de la Missa de les Santes. Biblioteca de Catalunya. Fons Cristòfor Taltabull. Secció de Música. Topogràfic M 3219/3. Són fotocòpies de les originals.

19.- Enric Ribó (1916-1996), director de la Capella Clàssica Polifònica del FAD, un dels cors que havien de reforçar la Coral Sant Jordi per gravar la Missa.

20.- Carta del 26 d'octubre de 1963 de Taltabull a Masjuan. Biblioteca de Catalunya. Fons Cristòfol Taltabull.

21.- La junta de la Caixa va voler veure com sonava la versió de Soler. Es va cridar el mestre Torra, que la va interpretar amb una orquestra reduïda en una audició privada a la sala de la Biblioteca Popular. El mestre Torra va fer alguna petita observació a Soler. A tothom, li va semblar bé la transcripció del jove compositor, i se li va donar el vistiplau.

22.- Vegeu Arco (Joaquim Casas), «La grabación de la "Missa de les Santes"», *Mataró*, 7 abril 1966.

23.- Vegeu Joaquim Casas, «Apunts sobre la Missa de les Santes», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, 17, juliol 1983, p. 30-36.

24.- Una altra iniciativa encara es va endarrerir més, i no es va arribar a fer o va quedar inèdita: l'edició crítica de l'obra poètica de Joan Pau Pujol, a càrrec d'Antoni Comas. Jaume Vellvehí en parlà a la VII Sessió d'Estudis Mataronins.

25.- *Destino*, 12 agost 1967.

26.- *Tele/estel*, 28 gener 1967.

27.- *El Correo Catalán*, 30 juny 1967.

28.- Gasetilla «La Missa de les Santes en discos», sense firma, però indicant que l'afirmació és de Joaquim Casas. *Tele/estel*, 6 gener 1967.

29.- Xavier Montsalvatge, «Homenaje a un músico de Mataró», *Destino*, 12 agost 1967.

30.- Avui es dona per suposat que aquest manuscrit no és l'original de mossèn Blanch, sinó que és una transcripció de mossèn Francesc de Paula Mas, el mestre de capella que el va succeir i va dirigir la Missa de 1884 a 1908.

31.- Aquesta partitura és la que va enquadernar Marià Ribas el 1948 i que Jordi Arenas va fotografiar el 4 de març de 1962, «l'original» en què es van basar Taltabull i Soler.

32.- Vegeu Neus Cabot i Sagrera i Helena Patrício i àvila, «Narcís Pagès i Ramiro, una vida, una època», *Fulls del Museu Arxiu de Santa Maria*, 88, abril 2007, p. 29-34.

33.- Vegeu Joaquim Casas, *Notes sobre la tradició de les Santes*. Caixa d'Estalvis Laietana, Mataró 1979.

34.- Museu Arxiu de Santa Maria, Secció Musical. Mn. Blanch. Missa de les Santes, capsa 1. Ja feia uns mesos que mossèn Pagès ho havia anticipat al rector mossèn Pou, i aquest immediatament va temptejar Jordi Arenas, director de l'Orfeó Mataroní, per substituir-lo, segons que es pot saber per les anotacions de Jordi Arenas en el seu dietari de 1970.

35.- Miquel Rovira i Castellà, Carta al director: «La Missa de les Santes», *Crònica de Mataró*, 5 setembre 1998.

RECURSOS

NOTÍCIA DE PUBLICACIONS RECENTS

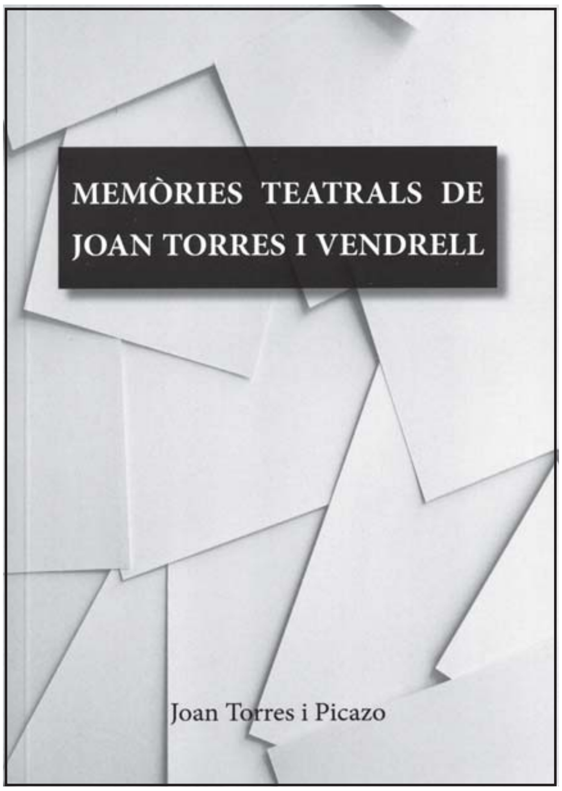

Joan Torres i Picazo, *Memòries teatrals de Joan Torres i Vendrell* (Autoedició, 2019).

És un deure de totes les generacions la preservació de la memòria de les anteriors. Però si a la preservació s'hi afegeix la voluntat de fer-ne difusió, el guany és major perquè, a més de divulgar el coneixement de part de la nostra història, serveix d'estímul perquè altres duguin a terme una empresa semblant.

Així ho ha fet Joan Torres i Picazo en transcriure i editar aquestes *Memòries teatrals* del seu pare, el mataroní Joan Torres i Vendrell (1919-1989), una persona estretament vinculada a la vida teatral de Mataró. Com el fill explica al pròleg, aquestes «memòries» pròpiament «són un recull del que havia anat escrivint per ordre cronològic en llibretes que titulava "Arran i al marge del teatre", en les quals deixava constància de les seves actuacions». Són, doncs, més una mena de diari que no pas unes memòries, ja que la seva escriptura és coetània als esdeveniments de què tracta (excepte els més reculats en el temps).

El volum, de 500 pàgines, està dividit en dues parts: la primera i més extensa recull les anotacions sobre les representacions teatrals en què Torres va participar (no sols a Mataró sinó també a altres poblacions) entre 1934 i 1968. Cal tenir present que va començar a escriure aquestes «memòries» el 1947, de manera que les anotacions dels primers anys, fruit dels seus records, resulten incompletes, com ell mateix explica a la «Introducció». I també cal remarcar una darrera anotació de l'any 1987, que recull la seva última actuació després d'un parèntesi de quasi vint anys; una segona etapa teatral que la malaltia no li va permetre continuar.

L'ordenació cronològica fa de les anotacions una petita crònica històrica, que ens permet comprovar, per exemple, com durant la Segona República totes les obres representades eren catalanes, i a partir del final de la Guerra Civil passen a ser-ho en castellà (amb alguna molt escadussera excepció), fins que el 1945, arran del final de la Segona Guerra Mundial, tornen a fer-se obres en català, que s'aniran alternant amb les castellanes.

Torres va formar part de la Companyia Illa-Comas, de la Companyia Titular del Casal i de les Companyies Teatre Modern i Teatre Selecte, de manera que en aquesta part del volum assistim a una bona part de la vida teatral de Mataró (amb referències a altres viles on anaven a representar el seu repertori, fins i tot alguna vegada a Barcelona). De cada obra, Torres n'indica la data, el teatre, la companyia i tot el repartiment. Les anotacions sobre les funcions a vegades en són una simple breu ressenya, i altres vegades contenen comentaris més extensos en què explica les vicissituds de la representació, amb divertides anècdotes que donen compte de com eren aquestes funcions de teatre amateur, en què no es disposava de gaire temps per preparar i assajar les obres i en què l'apuntador jugava un paper clau. També en algun cas, com el de l'obra *Bala perduda* de Lluís Elias, explica el periple que li calgué fer per aconseguir-ne, a bon preu, els drets de representació, amb l'ajut del cèlebre Marià Patuel.

Com que Torres, d'altra banda, va exercir la crítica teatral al diari *Mataró* i a Ràdio Maresme (amb el pseudònim Cyranio), les seves anotacions

sobre les funcions combinen el record personal amb el comentari crític, i són diverses les obres sobre les quals fa consideracions molt lúcides, ja sigui sobre el seu argument o bé sobre com estan construïdes, bo i revelant-se com un bon coneixedor del teatre de l'època. Gairebé sempre, a més, acostuma a valorar les interpretacions dels actors —incloent-hi la pròpia—, com també les condicions del teatre, el tipus de públic que hi assistia, etc.

Entre les anotacions referides a les funcions, de tant en tant Torres n'intercala algunes en què fa el retrat d'algun personatge del món del teatre, a vegades arran d'algun homenatge que li havia estat dedicat i més sovint amb motiu del seu decés; hi trobem breus retrats d'Eudald Muns, Joan Cabruja, Àngel Torello, Joaquim Galí i Vergés, Pere Cot, Felip Andrade i Francesc Belcos, a més del que dedica al dramaturg Lluís Elias. En altres anotacions, que resulten les més extenses, explica alguns fets vinculats a la vida teatral mataronina, com ara l'incendi del Teatre Monumental el 18 de juliol de 1946 (que li dona peu a evocar alguns records familiars), la recuperació del Cafè nou de les Cooperatives el desembre de 1947 (a la qual dedica força pàgines tot refent la història d'aquest local des de la seva creació a mitjan anys trenta) i especialment a la fusió entre l'Aliança (el Casal) i la Unió de Cooperatives, que va resultar força traumàtica per als membres de la Companyia Illa-Comas.

La segona part del volum, titulada «Radioteatre», recull les anotacions sobre les obres teatrals emeses per Ràdio Maresme entre 1951 (any de creació de l'emissora i de la incorporació de Torres com a membre del seu quadre escènic) i 1963, any en què *La farándula del aire*, que era com s'anomenava el programa de radioteatre, va deixar d'emetre's. Torres fa, a l'inici, una breu història de Ràdio Maresme i explica com, a través de l'impuls del Club Ràdio Experimental Mataró (CREM), s'hi van començar a fer retransmissions de teatre.

De totes les obres de radioteatre emeses, Torres en fa novament una breu ressenya (amb data, títol i repartiment), tant si ell mateix hi va intervenir com si simplement les va escoltar com a oient (i fins dona notícia d'algunes que no va poder sentir). Les *Memòries* esdevenen, així, una eina utilíssima per resseguir la història del teatre radiofònic a Mataró i comprovar quines obres es van emetre (amb alternança de peces en català i en castellà, tot i el predomini d'aquestes) i quin actors/locutors hi van participar. Com en les anotacions sobre les peces representades, a més, fa judicis crítics sobre les obres radiades i en comenta breument les interpretacions (pròpiament, les locucions). Les anotacions, finalment, a vegades fan referència als efectes sonors que s'empraven en les emissions, als canvis de patrocinadors dels quals depenia la viabilitat del programa, en alguns casos als conflictes amb la censura, i també al problema que els suposava que se'ls escapessin les rialles en radiar comèdies, la qual cosa els va dur a deixar d'emetre-les en directe i enregistrar-les prèviament
.

Amb el text molt ben escrit i les imatges (programes i fotografies) correctament reproduïdes, en resulta un volum pulcrament editat, més que recomanable per a tothom que s'interessi per la nostra història teatral.

Jordi Malé

CAMBRA DE LA PROPIETAT URBANA
DE MATARÓ I EL MARESME

La Riera, 161, baixos
Tel. 93 798 50 57
Fax 93 798 35 90
08301 Mataró

MUSEU ARXIU DE SANTA MARIA
Centre d'Estudis Locals de Mataró

Carrer de Beata Maria, 3 - 08301 MATARÓ

Cerqueu dades sobre els vostres avantpassats?
Us agradaria reconstruir l'arbre genealògic de la família?

Al Museu Arxiu de Santa Maria tenim digitalitzats
tots els llibres sacramentals, consultables a la intranet.

VENIU AL MASMM: EL VOSTRE PASSAT, A L'ABAST

Horari de consulta:
Dijous i divendres, de 18 a 20:30 h.

MUSEU ARXIU DE SANTA MARIA
Centre d'Estudis Locals de Mataró

Col·labora:

Ajuntament de Mataró

CULTURA MATARÓ

Amb el suport de:

FUNDACIÓ ILURO
MATARÓ

AMSEL
ASSESSORS

INSTITUT RAMON MUNTANER
Fundació privada dels Centres d'Estudis de Parla Catalana